Cijena K 2·40

Život i običaji
Hrvata katoličke vjere
u Bosni i Hercegovini.

Napisao
Nikola Buconjić.

Tisak i naklada
DANIELA A. KAJONA
Sarajevo 1908.

NIKOLA BUCONJIĆ:

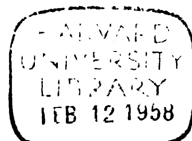
ŽIVOT I OBIČAJI

HRVATA

KATOLIČKE VJERE
U
BOSNI I HERCEGOVINI.

SARAJEVO, 1908.
TISKOM I NAKLADOM DANIELA A. KAJONA.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
FEB 12 1958

PREDGOVOR.

Hodajući mojom užom hrvatskom domovinom Bosnom i Hercegovinom uzduž i poprijeko i boraveći u raznim mjestima sad dulje, sad kraće vrijeme, opazio sam, kako se mnogi lijepi starinski običaji gube sve više i više, te mnogi da su već posve pali. A da se o načinu života i običajima štogod i potomstvu sačuva, odlučio sam se i napisao ovo djelo.

Priznajem, da svako mjesto ima po gdješto osebujnog u svojim običajima i da bi se dalo mnogo pisati o tom, ali ja sam nastojao u ovom djelu prikazati općenito život i običaje, a u koliko sam uspio, prosudiće poznavaoci hrvatskog naroda u ovim pokrajinama i narod sam.

Sabiranjem sam se gragje bavio lijep broj godinica, a svu sam gragju u cjelinu zbirkao u Brčkom, gdje se kao u trgovačkom mjestu nalazi Hrvata i Hrvatica iz raznih strana Bosne i Hercegovine osim starosjedioca, to sam imao prilike propitati i za običaje u dotičnim stranama, kud nijesam dopirao.

Sâm sam proučio običaje Stoca, Mostara, Sarajeva, Bugojna, Doboja i D. Tuzle. Da sam pak upućen i u običaje Šamca, Bihaća. Livna, Brčkog i drugih mjesta, smatram za ugodnu dužnost zahvaliti se na tom ovdje gospogjama: Mariji Cvjetić, Ljubi Štitić, Danici Iliševič, Janji Pavlović, Janji Jozić, Veroniki Medić i Luciji Bekić, te gg. Luki Šariću iz Livna, Franji Joziću iz Bihača, pa nekim znancima iz Banjeluke, Duvna, Prozora itd.

Evo, mili moj hrvatski rode, napisah ovo djelo i predajem ti ga kao znak ljubavi prama tebi, u kome sam niknuo i obiknuo.

U Travniku, o Božiću 1907.

PISAC.

UVOD.

Od svih su hrvatskih ogranaka katoličke vjere Hrvati Bosne i Hercegovine najzadnji bili, koji su godine 1878. zaključkom berlinskoga kongresa ispod vlasti osmanlijske došli pod vlast austro-ugarsku, te se tako našli opet u zajednici sa ostalom svojom hrvatskom braćom u okviru možne habsburške monarhije pod žezlom vladara staroslavnog doma habzburškoga, zakonitog našljednika prijestolja Zvonimirova. Vjekovi su prohujali, dok je došlo do ovog ujedinjenja, ali hvala Bogu, ako su stoljeća i prošla, a s njima stari i prastari bosansko-hercegovački Hrvati promijenili jedan svijet drugim, evo opet čilih i zdravih njihovih potomaka na istoj grudi, gdje ih nakon tmine i mrtvila obasjava sunašce zrakama slobode, u kojoj se sve više i više osvješćuju i bude na novi život, na život rada i napretka; a ovo ih upućuje, da ne žaleć truda pregnu svim svojim silama i porade, kako bi u što skorijem vremenu postigli ono, u čem su ostali Hrvati u pogodnijim prilikama znatno umakli. Trebaju dakle koprenu tame baciti u dno zaborava, a preko nje, u koliko je moguće, dovoditi u sklad dobu sadašnjosti s dobom onom, dok ih nije zao udes otrgnuo od ostalog naroda, a razne ih političke i kulturne prilike odalečivale i otudjivale stablu hrvatskomu. Bude li se nit ondje nastavila, gdje je prekinuta, udariće se putem, kojim će se uz zajednički rad sav narod hrvatski dovinuti blagostanja i ljepše budućnosti. Pošto su, kako je već rečeno, pojedini ogranci hrvatskoga naroda živjeli što više, što manje pod uplivom raznih struja vremena, razvijo se naravno prama tome život, vjera i običaji narodni. Glede načina života na prvom mjestu, to će se, ako i ne u svem, a ono ipak u mnogočem razlikovati način života bosansko-hercegovačkih katoličkih Hrvata od načina života ostalog naroda u ostalim hrvatskim zemljama. Što se pak običaja tiče, u njima se odrazuju dojmovi orijentalnog života i preko četiristogodišnjega boravljenja pod osmanlijskom vladom. Tim su dojmovima

morali podleći koje milom, koje silom, a da im bude osiguran opstanak, ako baš ne kao gospodarima pradjedovskoga praga, a to bar kao raji, podložnicima, novo nadošlih gospodara Osmanlija, ili onog dijela istokrvne braće, koja dolaskom Osmanlija primiše i njihovu vjeru, Islam.

Kao zajednički biljeg sviju katoličkih Hrvata sačuvali su Hrvati u Bosni i Hercegovini kroz sve vrijeme osmanlijskog gospodstva svoju kršćansku vjeru sa svim njezinim obredima, a kao obilježje hrvatskog naroda sačuvali su svoj hrvatski govor. Za očuvanje su vjere kršćanske stekli franjevci neumrlih zasluga znajući neustrašivo odolijevati teškim kušnjama, koje su im jedino ublaživali stambolski sultani dajuć im putem fermana, koliko je bilo moguće, prava i povlastice. Stoga će pratar „ujak“ biti i ostati miljenikom pastirom bosansko hercegovačkog kršćanskoga svjeta, koga je ujak krijepio učeć ga, kako će sdušno podnositi sudbinu svoju i tješeć ga nadom u bolju budućnost, kad će moći odahnuti, a ne strepiti pred svojim gospodarom ni glavom, ni imanjem, ni u kući, ni izvan kuće, nego biti s njim u svakom pogledu ravnopravan pred zakonom. U kratko rečeno, da će imati, što već zbilja ima od dolaska Omerpaše Latasa, a to je, slobodno smjeti kupiti i posjedovati zemljišta, a na njem onda smjeti i kuću graditi, ali se u njoj u svakom pogledu slobodan život provodi na temelju zakona ravnopravnosti istom od okupacije ili od godine 1878.

I. Kuća i naselje.

U kući se život provodi, a i običaji su kućni, s toga je najbolje kućom započeti. Kogod hoće kuću graditi, najprije odabire u svakom pogledu prikladno mjesto, a po tom se, prama naumljenoj duljini, širini i visini kuće stane spremati potrebna gragja. Kad je sve namaknuto, počeće se udarati ili polagati temelj. Temelj se udara prama zasnovanoj veličini i težini kuće; može dakle biti jači ili slabiji, već kako je u zemlju položen, dublje ili pliće, šire ili uže, od kamena ili od cigle. Gdje ima više kamena, zida se i sva kuča kamenom, a gdje ga nema u izobilju, nadomješćuje ga cigla ili čerpić, oboje pečeno od posebne vrsti zemlje. Kuća se može graditi i ne polažući temelj u zemlju. Mjesto četiri zida polože se na odregjenom mjestu po zemlji četiri jake grede tako, da čine četvorinu ili pravokutnik. S mjesta, gdje je jedna s drugom uvršćena, podignu se u vis druge grede mjesto kućnih ćoškova, a po njihovim se vrhovima sastavi kao i pri dnu po zemlji isti oblik, s koga se onda podiže krov. Izmegju ćoškovnih se stupova ostavlja mjesto za vrata i prozore, a ostale se praznine ispune ciglom ili ćerpićem, te se zamaltari, a po gradovima se osim toga još i okreči. Na drugi se način može takogjer početi graditi kuća, ali da se temelj ne ukopaje, nego se po zemlji polaže, pa bio on od cigle ili od kamena. Gdje se kameniti temelj u zemlju polaže, tu će mnogi gospodar, kome se kuća gradi, spustiti komad zlatna novca pod temeljni kamen u ćošku, gdje će se zazidati. Osim toga dužnost je gospodareva dati majstorima na temelj dar u novcu. Za gospodarem će razmjerno darovati i gospodarica, a često makar i najmanjim novčanim darom i svako kućno čeljade. Ti se darovi mogu zamijeniti takogjer pićem i zaoblicom, jer inače ne će biti kuća u redu. Majstorima čekići zapinju, kamenje se ne da kresati ni kuća zidati. Pa zbilja majstori oklijevaju, vrlo sporo ili nikako ne miču dalje sve dotle, doklen god im se ne da, što je po običaju njihovo. Kroz

cijelo vrijeme dok se kuća sasvim ne dovrši, valja majstore češće obilaziti duhanom, kahvom, pa rakijom, jer bi čekići mogli bez polijevanja zargjati. Majstorima ide sve, što na kućno šljeme pane. Kad se naime šljeme podigne, daće na nj gospodar po mogućnosti dar, ali obično čohu, gazdarica boščaluk (gaće, košulju, čevrmu), a ostali ukućani ništa. Dar na šljeme dolazi i od ostale rodbine, susjeda, znanaca i prijatelja. Najstariji majstor prihvaća darove, te, vješajuć ih o šljeme ili prebacujuć pro njega posve glasno i jasno viče, ako je darovatelj muška osoba:

„Hvala, gazda, živ i zdrav bio,
Koji si majstorima dar spremio.
Da Bog da, sinove ženio, kćeri udavao,
Sinove na Ćabu spremao,
A sebi još bolju kuću gradio!"

Tako isto pozdravlja darovateljku dovikujuć joj:

„Hvala, gazdinice, živa i zdrava bila,
Koja si majstorima dar spremila
Da Bog da, sinove ženila, kćeri udavala,
Sinove na Ćabu spremala,
A sebi još bolju kuču gradila!"

Ako nema sinova, spominje samo kćeri. Ako nema ni kćeri, onda blagosivlje gazdu ili gazdinicu s prva dva i pošljednim stihom. Poslani darovi o šljemenu vise sve, dok ne bude vrijeme kuću pokrivati. Pred što će se kuća pokrivati pločom, crijepom ili daskom, snimiće majstori darove i megju se po zaslugama razdijeliti tako, da bude svakome pravo. Pošto je kuća dogotovljena i za useljenje spremljena, majstorima će se radnja isplatiti, a neimaru još dati mimo pogodbe i nagrada, a biće uz to svi obilno počašćeni jelom i pićem. Majstori će pri gotovu poslu, a osobito ako je posao po volji gospodaru, uz svaku čašu nazdraviti gospodaru i gospodarici želeći im od Boga u novom domu zdravlje sa svakim zadovoljstvom, kako bi po vremenu bili u stanju, sve bolje kuće graditi, a majstore ne zaboravljati. Hrvat katoličke vjere ne će u novu kuću useliti bez blagoslova. Ako je imućniji, on će zovnuti svećenika, koji će mu u kući rijeti misu i sve kućne prostorije svetom vodom poškropiti i tamjanom okaditi. Kod mise će biti sva čeljad,

koja se imade useliti u novu kuću. Nije li dotični gospodar kuće u stanju zovnuti misnika, ili ako misnika u mjestu nema, to će gospodar sam, ili ako ima ko od njeg stariji, uzeti u posudici blagoslovljene vode i zelene grančice, obično maslinove, a gdje nje nema, onda stručak bosioka ili rusmarina i poškropiće svaku prostoriju nove kuće. Ne samo u novu kuću, nego se ni u kakvu ne će useliti, dok se svetom vodom ne oškropi. Svećeniku će se, koji je novu kuću blagosivljao, trud dostojno nagraditi, a uz to biće pozvan na ručak ili na večeru, a najmanje na kahvu. Kad već u kući ni blagoslov ne manjka, useljuje se u nju. Najprije će se sve pokućstvo prenijeti, kako će biti pri ruci, kad se stanu sobe zastirati, a ostale stvari svaka na svoje odregjeno mjesto smještati. Do zida je jednoga ili do dva, u koliko se soba hoće, pripremljena sećija, po kojoj će se svom duljinom i širinom položiti već u za to priregjenom omotu vuna ili slama. To će se onda zastrijeti u imućnijim kućama crvenom čohom, od koje su takogjer napravljeni jastuci, što će se po sećiji do zidova prisloniti i služiti kao oslonjač legjima, kad se sjedne na sećiju. U osrednjim su kućama sećije zastrte jeftinijim materijalom, a u posve siromašnim kućama ne ćemo ni naći sećija, nego jedino slamnate jastuke uz zidove prislonjene. Gdje su u kućama sećije zastrte čohom i čohani po njima jastuci, tu su takogjer podovi soba zastrti lijepim, skupocijenim ćilimima, a to je u srednje imućnim kućama, pa i u siromašnijim zamijenjeno ponjavama, jer su ponjave mnogo jeftinije od ćilima. One se tkaju naime od trolja starih, iznošenih, tankih haljina. Pri tkanju je pamuk osnova, a trolje su potka. Koja je tkalja vještija u sastavljanju potke od trolja, u te budu i ponjave ljepše šare, tvrgje, a po tom naravno i trajnije. Ćilimi se obično na oku prodaju i kupuju, a ponjave se kupuju i prodaju na aršin.

Nu može se tkalji dati vuna ili pregja za tkanje ćilima, pa će joj se, kad ga otka, platiti ruke. Tako se isto mogu dati trolje i pamuk za tkanje ponjave, pa se i tu, kad je tkalja donese, plaćaju samo ruke. Ne samo da se ćilimi i ponjave upotrebljavaju kao zastirke, nego se upotrebljavaju i kao prostirke, gdje nema dušeka ili slamnjača za dnevno i noćno počivanje. Mnogo je pretežnije spavanje na prostrtim dušecima po podu nego li u krevetima. Je li se dakle kučegazda u svom novom stanu sa ostalom kućnom čeljadi smjestio, te koji dan i noć sproveo, na prostirkama i zastir-

kama onakim, kakve ima i kakve mu je Bog dao, eto će mu već sprva početi dolaziti na čestitanje i na naselje rodbina, susjedi i glavniji prijatelji, kako osobe muške, tako isto i ženske. Svaka će mu osoba bez razlike zaželiti u novom domu dug vijek s potpunim zdravljem, a zdravlje da mu prati sreća sa svakim zadovoljstvom i sve većim imanjem, kako bi mogao imati pa graditi još mnogo više lijepih kuća. Po svršenom će čestitanju pojedini čestitari i čestitarke razgledati kućne prostorije redom, a razgledajući kuhinju valja da svako daruje ognjište, to jest spustiće se na nj dar u novcu.

Taj se dar odregjuje po jačini rodbinstva i prijateljstva, a i po jakosti bogatstva darovateljeva. Žene će osim novčanog dara spremiti ili sobom usput ponijeti i drugih različitih darova: neka košulju, neka maramu, jedna rukave beza, druga čevrmu i tako dalje. Svaki će od ljudi, koji na čestitanje dolazi, biti poslužen slatkom i vodom, vinom ili rakijom, a po svem tom kahvom. Žene se poslužuju slatkom vodom i kolačima te vinom i crnom kahvom. Poziva li pak kućni domaćin svoju rodbinu i prijatelje na naselje, to će on la prirediti obilnu večeru. Da kućnoj domaćici bude što lakše mnoga će joj susjetka, prija ili rogjakinja priteći u pomoć kojom vrsti jestiva ili bilo kojom vrsti kolača, te će i tim jestivom ili kolačima biti posluženi gosti za večerom.

Tim je naselje dovršeno, a mirni kućni život i rad otpočeo.

II. Život i običaji u opće.

Kuća bez starješinstva nazaduje, a ne napreduje. O tom je svaki prijatelj svoga doma uvjeren, pa se za to izmegju kućne čeljadi izabere osoba, koja je vješta svakim kućnim poslom upravljati, a mlagje na dobro upućivati. U kući, to jest u obitelji, gdje nema više duša osim muža i žene, muž je domaćin, a žena je domaćica. Muž se brine, kako će i na koji način kući sve potrebno pribavljati, a ženina je dužnost, svim pribavljenim valjano i u pravo vrijeme upraviti, pa ticalo se to hrane, odjeće, sugja ili inače pokućstva, jer kuća ne stoji na zemlji, nego na ženi. Zaragjeni novac donosi kući domaćin, predaje ga domaćici, a domaćica ga pohranjuje i čuva. Domaćici je sramota pitati muža za novce, kad kući dolazi. On će joj i sam saopćiti dnevne primitke i izdatke, a ne saopći li,

i ne traži od njega, da joj polaže račun. Ima li u kući uštegjenoga novca, a zatreba domaćinu ma u kakvu svrhu, bilo malo, puno ili sve, uzima ga slobodno, ali sa znanjem domaćice. Ne može li radi kakva posla sam doći po novac, spremiće kući koga sigurna, da od domaćice potrebnu količinu novca zatraži, a ona će bez ikakva oklijevanja svom mužu zatraženu svotu spremiti, a kad kući dogje, priupitaće ga samo radi više sigurnosti, je li on zbilja po toliko i toliko novaca spremio, pa dalje ništa. Razumije se, da će joj na to dati odgovor, ako joj nije prije i bez njezina pitanja kazao. Je li u kući samo jedna muška ili ženska glava, ta se sama za se brine i svojim životom provigja. Ostane li žena udovicom sa više nedorasle djece, ona će o sebi, o djeci i o kući brigu voziti, dok joj sin poodraste i prispije za starješinstvo, koje mu onda dragovoljno ustupa i predaje.

Gdje nema sina, nego su kćeri, ondje ostaje majka starješinkom do svoje smrti, a po smrti, ako nijesu kćeri poudate, pada kućna briga na vrat njezinim kćerima, od kojih opet u kućnoj upravi ima prvenstvo svakako najstarija. U brojnijoj obitelji, u kojoj su uz ostale njene članove živi još djed i baka, njihovo je starješinstvo. Od sve njihove djece pita se uz njih najstariji sin i njegova žena. Tako se mlagji poučavaju uz starije, da, dogje li im do potrebe, budu spremni preuzeti domaćinstvo. Njih mora sva ostala kućna čeljad slušati poštujuć ih kao djeda i baku.

Umre li djed prije bake, ostaje starješinstvo posve na najstarijem sinu i na najstarijoj nevjesti, kao na u tom najupućenijim, ali se uzima i baka pri tom u obzir. Tako biva dokle god traje ljubav megju kućnom čeljadi, živila ona pod jednim ili pod više krovova. Članovi jedne obitelji skladno živu pod više krovova, kad se obitelj namnoži, te joj jedna kuća bude tijesna. Nijesu rijetkosti, da se nalazi obitelj sa 15, 20 i 24 člana, a nagje se čak i do 60 duša u jednoj zajednici. Taka velika hrvatska kućna zadruga ima u kotaru tešanjskome. Čeljad stanuju u tri-četiri kuće, a jedan starješina, jedna starješinka. Ako su se članovi obitelji megju se podijelili i nekoji iselili ispod zajedničkog šljemena, onda svako šljeme ima svog domaćina i domaćicu. Do diobe se obično najviše dolazi radi žena i djece. Dioba može nastati i radi kućne tjeskobe, a može joj biti razlogom megjusobno gloženje i nenavidnost ukućana. Podijeliti se može lijepo, sporazumno, da što no riječ ne čuje ni kućni prag. Ne-

može li se poluČiti sporazum, pozvaće se nekoliko ljudi, koji će nekako djelitelje pogoditi i pripomoći im sprovesti diobu. Pri dijelenju uvijek odabire dijelove mlagji, a starijemu dijelovi preostaju.

Ma da baka prepusti upravu kuće najstarijem sinu i snahi u ruke, to je oni opet iz poštovanja u svačemu za savjet pitaju, dok je živa. Umre li po čem najstariji brat, prelazi domaćinstvo na drugog, po dobi najstarijeg brata i njegovu ženu. U slučaju, da nijesu sposobni, prelazi starješinstvo na sposobnije od njih. Udovici iza pokojnog njenog domaćina pripada i na dalje dužno poštovanje. Kućna se čeljad čuvaju, da joj u čem na žao ne učine. Iskazuje li se taka pažnja, a osobito kad još udovica ima djece, ona će se rijetko udati. Pomanjka li joj u kući dužno poštovanje, tad nastoji, razumije se, udaljiti se ispod krova dotične kuće, pa ne može li nikako drukčije, a ona će se vrnuti svomu rodu. Domaćin i domaćica moraju zaslužiti i uživati ljubav i povjerenje sve ostale čeljadi. Mora jedno i drugo biti na svom mjestu, to jest pošteni, štedljivi, radini, bogobojazni i bogomoljni, jer će se ostali za njima povoditi.

Domaćin i domaćica upravljaju kućnim poslovima nutarnjim i vanjskim zdogovorno sa svim ostalim odraslim kućanima. Oni će vrlo rado uvažiti mnijenje mlagjega, ako ono smjera na korist kuće. Tim se uzdržaje, što je u svakom domu najpreče: ljubav, sklad i mir.

Skladna braća nove dvore grade,
a neskladna i stare prodaju.

Za sve, što se izvan kuće zbiva, odgovara domaćin, pa bilo dobro ili zlo, ticalo se njega ili kojeg mu drago ukućnog čeljadeta. Njemu pripada pravo mlagje pohvaliti, opominjati i kuditi. Njemu samom pripada u čast valjanost i dobrota, koju s njegove ili bilo ma s čije strane zaslužuju njegova čeljad. Dogodi li se što nepristojno, nevaljalo ili sramotno, tiče se opet najviše domaćinova obraza, jer se on mora kao čovjek pred ljudima stiditi. Stoga se domaćina u kući svak uvodi. Mnogo bi se možda što šta neuredno zbilo i obilo, kad se ne bi obziralo na starješinu. Hoće li mlagji u kući jedno drugom poprijetiti kime, poprijeti domaćinom, jer u kući čuju od ostalih, da poslije Boga na nebu valja najviše slušati kućnog starješinu. Njega obično danju nema doma, svija i savija, što domu treba. Kad u večer hoće kući, koliko god sinova ima, ako su od-

rasli i s njim u istom mjestu, svi ga očekuju, te on ponajlag pred njima, a oni za njim po dobi starosti. Je li domaćinstvo u rukama najstarijega brata, tad on uživa istu počast od ostale braće. Često se dogodi, da iza oca preostali sinovi ustupe starješinstvo stricu sa svim domaćinskim pravima.

Od prilike se zna večernje doba, u koje domaćin kući dolazi. Pred što će se pomoliti, da je Bog zna šta u kući bilo, potapava se i utišava. Domaćin stupa u kuću ili sa kršćanskim pozdravom: „Hvaljen Isus!“ ili običnim, općim, narodnim pozdravom: „Dobar večer!“ Domaćica će ga sa mlagjim dočekati na nogama, pa mu prihvatiti pozdrav, a djeca će hititi i ljubiti mu ruku. Prema tome je dužnost mlagjih svakoj starijoj osobi, bila ona muška ili ženska, kad u kuću stupi, pristupiti k ruci, bez ikakva obzira, da li je rodbina ili ne. Iz toga se odmah vidi, kakvu uputu primaju mlagji u kući u vladanju spram starijih. Znadu li poštovati kućnog starješinu, znaće štovati i drugoga, a ne umiju li poštovati svoga, ne će umjeti tugjina pogotovo. To je opet krivnja domaćinova i domaćičina, jer ili to on od njih ne traži, ili ih ona na to ne upućuje, što će se ipak rijetko gdje naći. Nego je mlagjarija još upućena ne samo ljubiti ruku, nego još starješini prihvatiti iz ruke štap, ombrelu, halat, štogod je sobom u ruci donio. Uza to pripomoći mu skinuti, ili ako je skinuo, prihvatiti i na mjesto ostaviti ćurak, gunj, koparan, saltu, kako već što nosi spram koje godišnje dobe. Mlagji će mu i obuću sklonuti, kud treba da se sklone. Dok se on ne spusti na svoje obično mjesto, niko se prije njega neće spustiti ni sjesti. Sjedne li, posjedaće i ostali, osim onih, koji imadu posla po kući, osobito pak okolo zgotavljanja večere. Ako se u kući zavrnulo rakije, domaćica će tako zvanu „gidu“ to jest oniko preda nj donijeti, koliko obično pred večeru pije. Nema li po čem u kući rakije, on će pri polasku iz čaršije ponijeti „gidu“ sobom u džepu, te giditi kod kuće.

Dolazi li domaćin s kakvog težkog dnevnog rada, domaćica će ga dočekati s pristavljenom vodom za kahvu, pa kad se raspremio, kahvu će zasuti i gotovu preda nj donijeti, u findžan nasuti, te ga poslužiti. Pijući kahvu ili rakiju zapituje, šta se taj dan gdje šta poslovalo, je li svak bio za svojim poslom. Svi ukućani, veliki i mali, dužni su mu položiti račun o svom dnevnom radu. Kad ih je saslušao, počeće sam od sebe s domaćicom razgovor o svom djelo-

vanju tog dana. Domaćica ima pravo s njim sjediti, a s njima dvoma najstarije muške glave u kući. Njih će domaćin ponuditi bilo kahvom, bilo rakijom, a kad je obojega, onda i jednim i drugim. Nevjeste se i kćeri, ako ih ima u kući, ni ne obziru na kahvu jal na rakiju, jer bih za njih bila sramota piti jedno ili drugo pred kućnim starješinom. Djevojke se i žene bave različitim poslovima po kući. Kad se domaćin odmorio, pozvaće svu čeljad na opću molitvu i dok se sva čeljad ne okupe, ne će početi molenje. I po nekoliko će puta pogledati, gdje je više čeljadi, da koje ne manjka.

Budne li sve na okupu i spremno na molitvu, kleknuće najprije starješina na velika koljena, a iza njega svi ostali, pa će on pred njima, a oni za njim moliti držeći sklopljene ruke. Najkraće večernje molenje traje tri četvrta, a znade prekoračiti čak i jedan potpun sât. Moli se glasno, da se može čuti i razumjeti i naizvan kuće. Najobičnije su večernje kršćanske molitve: Pozdrav angjeoski, Oče naš, Zdravo Marijo, slava Ocu, vjerovanje apostolsko, ispovijed, četiri djela, litanije lauretanske; jedan Oče naš, Zdravo Marijo sa slava Ocu za sv. oca papu i raširenje svete vjere kršćanske; tri Oče naša, tri Zdrave Marije i tri slave Ocu sv. Nikoli putniku, da se putnici zdravo svome domu vrate, a bolesnicima da Bog dadne polakšicu; tri Oče naša, tri Zdrave Marije i tri slave Ocu za sve umrle duše, za koje se niko ovog svijeta spomenuti nema. Molenje se završuje najragje riječima: Od kuge, glada i rata, oslobodi nas, gospodine! Ako li je starješina gdje na putu, ili ne dogje li na vrijeme kući, ne smeta ništa; opća se molitva ne će i ne smije propustiti. Moliće pred ostalim ko od starijih ne obziruć se na to, ili je muško ili žensko. Nije li u obitelji više članova osim oca, majke i djece, pa makar djeca i nejaka bila, valja da pred njima moli Boga otac ili majka. Kako u manjoj, tako se i u većoj obitelji odmah iza molenja namiruju djeca večerom i spremaju se na počinak, a onda se istom podmiruju ostala čeljad; a to je baš opravdano, jer djeca tako drugim ukućanima ne dosadjuju, niti plačem, niti drijemanjem; a tako biva, i kad ima ko tudji za večerom. Prije, nego što će se sjedati za večeru, prostre se bošča ili sofraluk, po kom se onda metne sinija. Siniju može zamijeniti velika tevsija, ili se sudi s jelom jednostavno spuste na bošču bez sinije i tevsije, pa se jede. Sinija služi, da je odignutije, a tevsija, da je ljepše. Bošča se prostire samo zato, da se po podu i po prostirci ne kaplje

i da se mrvice kruha ne prosiplju. Sjeda li se okolo bošče same ili okolo sinije spuštene na bošču, svako će čeljade podignuti ispred sebe okrajak bošče i njim se zastrijeti dokle može, a po ostalom će nezastrtom krilu prebaciti maramu. Tako se uzdrži čisto odijelo, dok se jede. Postavljanje je bošče i sinije briga i posao nevjestin, gdje je ima, a gdje je nema, o tom brigu vodi sama domaćica, ako u kući nema izvan nje niko drugi od ženskijeh. Kad je sve lijepo postavljeno, uokolo se posjedalo i zastrlo, zaći će koje od najmlagje kućne ženskadije ili sama domaćica s legjenom u lijevoj i ibrikom ili bardakom punim vode u desnoj ruci, te će, počam od kućnog starješine ili od gosta, ako je za sinijom, pa dalje redom po starješinstvu, svakome na po se politi na ruke, neka ih opere nad legjenom, a oprane da otare maramom, koju poljevač nosi pro ramena ili pro ruke, pa je za otiranje ruku nudi po redu, kako kome po redu i polijeva. Pošto svikolici imadu saprane i otrvene ruke, prekrstiće se kućni domaćin ili u njegovoj odsutnosti najstariji od ukućana, pa će moliti običajnu molitvu prije jela, a ta je: Oće naš, Zdravo Marija i slava Ocu.

Sud je s jelom nasred sinije, a pred svakoga je, koji oko nje sjedi, metnuta kašika ili viljuška, što se odregjuje prama jelu, koje će se jesti. Upotrijebila se kašika ili viljuška, najprije će otpočeti uzimati jelo kućni starješina, ako nema koga u gostima, a u takome slučaju onda pripada pravo gostu, da se prvi posluži, a poslije njega počinje domaćin, pa ostali opet po dobi redom, ama svako sa riječima: „Bože pomozi!“ Ako će se iz suda donešena s jelom na siniju jesti kašikama, tu će poslužiti kašike drvene, koje se manje ugrijavaju nego livene i plehane, a ove potonje u današnje doba sve više preotimaju maha. Kašikom se jede čorba, pirjan, pilav i mlijeko. Za druga se jestiva kao: kupus, krumpir, meso i ostalo, upotrebljavaju većinom pantarulji ili viljuške sa drvenim, koštanim i gvozdenim dršcima. Od navedenih se jestiva može zgotoviti samo jedno ili više njih za ručak, pa tako i za večeru, što zavisi o imućnosti dotične kuće, u kojoj se jelo gotovi, samo je glavno paziti uz svaku vrstu jela, dok se jede, da se ne segne kašikom jal viljuškom ispred drugoga, što je velika sramota; nego treba jesti ispred sebe ne probirajući, pa makar pred drugim bio komad slasniji i masniji. Radi toga u mnogim se kućama ne dopušta, da djeca sjedaju sa odraslima za siniju, a nikako ne, ako ima ko od tugjih ljudi za

sinijom kao gost. Onda dapače ne sjedaju ni odraslija mlagjarija za siniju, nego s domaćicom paze i poslužuju, da starijima s gostom što ne uzmanjka, dok jedu. A pošto su se oni podmirili, Bogu pomolili i zahvalili mu zaiskav sreću i blagoslov i u srce i u kuću, da i na dalje nastvori i blagoslovi, tada će se dignuti sinija i bošča, a možebitne mrvice pomesti, za vrata smesti i u šio god pokupiti, te izbaciti. Poslije se večere mrvice ne izbacuju, vele, da ne valja izbacivati ih po noći nego po danu, pa preko noći ostanu ponajviše smetene za vratima, a iza ručka se izbacuju odmah. Poslije se, kao i prije jela, ruke saperu i otaru. Čim se jelo dovršilo, tim se odmah megju ljudima povelo razgovaranje o kojekakovim važnijim dnevnim poslovima, a ne manjka često puta ni vesele šale i maskare. Najragje se vode razgovori uz odbijanje dimova, a odbijajući plavetne dimove, vrlo se rado mrka kava srče, koju je vrijedna domaćica ispekla i donijela, da se ljudi crnom kavom služe, dokle ona gdje u sobi ili kuhinji s mlagjijem blaguje. Ovako odstranjivanje domaćice k mlagjima biva osve rijetko, i to, kad je kakav čestit prijatelj u kući, a član je izvan rodbine i kumstva. Nagje li se u kući pak jedan prijatelj ili više njih, pa bilo bližnjeg ili daljnjeg roda jal kumstva, sjedaju za istu siniju i u isto doba svi ukućani s njima osim djece, koju treba najprije naučiti, kako se imadu po vremenu pristojno vladati u društvu starijih ljudi sjedajući s njima, jesti ili uopće kad sa starijim kakva posla imadnu. Starijega paziti i dostojno štovati svagdje i u svako doba, najljepši je ures za djecu, a za njihove roditelje najlepša pohvala. Po rodu se voćka poznaje, a roditelji po djeci. Koliko hrvatski katolički svijet štuje vrijedne svoje znance i prijatelje, vidi se, što će sva kućna čeljad nastojati, da znancu i prijatelju u kući ni u čem na žao ne učine i sve će žrtvovati, da mu se boravak, bio kratak ili dug, pričini pogodnim kao da je u vlastitoj kući. Ukućani će se zadovoljiti kruhom i vodom, to jest, poštediće od rogjenih usta, a počastiće gosta u kući. Stoga Hrvat u Bosni i Hercegovini drži uvredom, ako mu ponugjenu čast bud u domu bud izvan doma prijatelj odbija. Kako je već napomenuto, hrvatski će se narod ovih zemalja zadovoljiti kruhom i vodom, ako je do obraza stalo. Kruh je dakle glavna hrana naroda, voda mu je najobičnije, najzdravije i najjeftinije piće. Alkoholno se piće uz jelo malo upotrebljuje, već ako treba koga izvanjskoga u kući pićem podvoriti.

S kruhom ovdješnji hrvatski narod troši jednostavan, ali snažan smok, ne izgoneći iz njega na razne načine ono slasti i soka, što ga u njem ima. Tako se na najednostavniji način priregjuje čorba na govedini, ovnovini, janjetini, a ponajljepša na piletini. Od zeleni se najobičnije meće u čorbu majdonos. Izreže se nožem ili se rukom iskida majdonosovo lišće, pa se baci u čorbu, neka majdonosom zamiriše. Za korjen se majdonosov malo mari. Čorba se kao i meso malo kad jede bez kruha. Iza čorbe je najčešće jelo pirjan, koji se gotovi na sljedeći način. Očišćeno se i oprano meso izreže na sitne komadiće, a isto se tako očisti i opere te na sitno izreže, što će se s mesom zajedno kuhati, kao n. pr. kupus, krumpir, zeleni grah ili repa, pa se to s mesom zajedno pirjani u zemljanom ili u bakrenom kalijisanom sudu. Kako se zajedno skuha, tako se skuhano zajedno i jede. Pilav nije takodjer rijetko jelo, jede se dakle vrlo rado, a ima ga dvije vrste. Jedna se vrsta kuha od pirinča, a druga od rezanaca, tako zvani jerištev pilav. Mlijeko se troši kuhano i kiselo. Kao osobita su poslastica različite pite. Na prvom je mjestu svakako burek pita, koja se priregjuje od vrlo tanko razvijene juvke, u koju se zamotava sitno isjecano meso izmiješano sa izrezanim crvenim lukom i samljevenim crnim biberom ili paprikom. Ima i položeni burek, a zove se tako, što se jedna juvka položi po dnu tevsije, pa se po njoj razastre isjecano meso, ovo se drugom juvkom pokrije i pomasti, a zatim se razastire meso po drugoj juvki, koja se opet pokrije trećom juvkom i tako ide dalje, koliko se hoće.

U piti sirnici zamjenjuje isjecano meso izmrvljen, s jajima i kajmakom pomiješan sir. Za tikvenjaču se mjesto mesa i sira uzima s jajima i kajmakom izmiješana tikva. Kao posne i sirotinjske pite poznate su: kumpirača, lukovača, kupušnjača i pirinčuša. Od sladkih se pita ističu: baklava ili slatka pita i gjulpita ili ružica pita. Sve se vrste pita peku u tevsijama jal kod kuće pod pekama jal u pekarama, te se pekarima plaća za pecivo. Kad je pita ručku ili večeri, onda se ništa drugo ne gotovi. U kasno se jesensko doba kroz cijelu zimu, do kasno u proljeće, troši najviše kiseli kupus sa osušenom svinjetinom, govedinom ili ovnovinom, te se ovo dvoje potonje obično naziva pastrmom. Siromašniji to nadomješćuju čimburom, sirom, mlijekom, a najposlije i lukom. Odatle je valjda i postala riječ: Kad je kruha, nije glada, kad je luka, nije suhotinje. Svako jelo, koje se neda gotoviti bez vatre, stavlja se nad nju i

zgotavlja bilo u zemljanom, bilo u bakrenom sugju, nu ovo posljednje mora biti kalajisano, da se ne bi otrov iz bakra smiješao s jelom, što može biti po zdravlje opasno. Jelo se donosi pred čeljad u porculanastim činijama (tanjurima), u zemljanom te bakrenom kalajisanom sugju. Gdje manjka jedno, drugo ili treće, tamo ga zamjenjuje sugje drveno, što većinom prevlagjuje po selima. I voda se pije iz bakrenih kalajisanih ibrika, ali još ragje iz zemljanih posuda: krba, bardaka i testija. Krba nema nosaća kao bardak i testija. U zemljanom se sugju voda dulje uzdrži hladnijom, pa je i ugodnija piti nego iz bakrenog suda. Dakle je svakako po zdravlje bolje piti vodu iz suda zemljanoga nego li iz bakrenoga. Voda se pije takodjer čašom. Nego boce se s čašama vigjaju na siniji ili pokraj sinije u kakvim svečanim zgodama i kad imade gost u kući.

Što će se kojim danom gotoviti za doručak, ručak i večeru o tom odlučuje volja domaćinova. Njega domaćica priupitkuje. Nije li kuća bez koga izvanjskoga, to će se domaćin s domaćicom sporazumjeti za jelo slijedećeg dana istom onda, kad su izvanjski otišli na počinak, ili sutra dan rano, kad polazi iz doma, a domaćica ga isprati do na avlijska vrata dogovarajuć se s njime. Nema li koga sa strane u kući, tada će domaćin prije, nego se kućna čeljad na počinak uklone, odrediti svakome posao za idući dan, i niko mu se ne smije protiviti. Mora se biti zadovoljno odregjenim poslom. Nije li toga učinio domaćin možda iza večere, čini to sutra dan prije odlaska. Hiti li, pa po čem ne imadne kad, onda naredi domaćici, a ona to javlja ostalim. Ima li domaćin kakav s kime važan razgovor ja dogovor, ne govori pred svima, nego onom, kome treba. Na samo se razgovara s domaćicom o kućnim prilikama i potrebama. Domaćica mu opet od svoje strane napominje, šta bi trebalo kupiti i poslati kući. Ako kupi, dobro je, ne kupi li, nema ljutnje, jer se često puta ište i ono, bez čega kuća može biti. Dok domaćin iza večere zbori s domaćicom ili s kime drugim, dotle koje od mlagjih sapire sugje u kuhinji, a često se taj posao vrši pjevkajući. Sve sugje valja prije lijeganja oprati, dobro posušiti, pa svako na svoje mjesto spremiti. Pred lijeganje će domaćin priupitati, je li sve u kući sregjeno i spremljeno, je li sve namireno, nahranjeno, napojeno, priklopljeno i zaključano; a istom, kad je to u redu, onda se sve spušta na noćni odmor. I pred polazak u ložnice domaćin će svako čeljade opomenuti, da ne liježe bez krsta i molitve. Ni jedna

hrvatska majka ne pušta svoje djece, da joj liježu bez molitve, jer svaka zna, da je vjera, primljena iz njezinih usta u dječijim grudima čvrsta i nepokolebiva, žarka iskra, kojoj ne mogu ni potamniti ni ugasiti sjaja sve vremenske bure i oluje. Za to su u hrvatskim kršćanskim obiteljima uprav iz nježnosti materinskog srca potekle djeci razne pjesmice nabožnoga sadržaja. Ovakim je pjesmicama svrha olahkotiti djeci molenje i pamćenje molitava.

I.

Odoh leći, Boga reći,
Odoh spati, Boga zvati,
Bog će meni dobro dati
I Marija Božja mati.

II.

Sveti Vide, vidi mene,
Slavna Gospo, krili mene,
Svi angjeli, čuvajte me,
Dok mi tijelo otpočine,
Da mi duša ne pogine.

III.

Sjedi Gospa okrunjena,
Puna Duha napunjena,
Ko se Gospi preporuči,
Od sebe ga Gospa ne odluči.

IV.

Krstom se krstim, s krstom ležim,
Krst me čuva do po noći,
A angjeli od pô noći,
Gospodin Bog do vijeka.

Evo ovakim se i sličnim pjesnicama uspavkavaju djeca.

Sutra dan se pred zoru ustaje rano. Domaćica ustaje prva, kad nema nikog mlagjega u kući. Čim je ustala, prekrstiće se i umiti, pa Bogu moleć vatru naložiti, te kahvu pristaviti, a onda domaćina i druge po kući, koje treba, zovnuti na uranak, a dječica

spavaju dalje. Ima li pak u kući kćeri i nevjesta, to će one kao mlagje megju se urediti te naizmjenice raniti, vatru ložiti i kahvu pristavljati. Gdje je pak u kući više jetrva, porazdijele sav kućni posao megju se na nedjelju dana, pa se tako od nedjelje do nedjelje mijenjaju kao reduše. Ustajući izjutra na uranak, ponajviše se svaka osoba sama za se Bogu moli umivajući se i otirajući se, a još i sad gdjegdje mjestimice moli pred svima općenito starješina kao i u večer. Po molitvi pije kahvu domaćin s domaćicom i odraslijim ukućanima, ako ih ima, a na djecu se obzir ne uzima. Djeca će se kasneje namiriti. Po svanuću domaćin ostavlja dom i ide za svojim dnevnim poslom, te se obično ne vraća po danu kući, osim ako dogje s kakvim važnim poslom ili s kakvim prijateljem. Rijetko dolazi i na ručak svojoj kući, da ne gubi time vremena i da ga posao ne čeka, nego mu se od kuće po kom mlagjem ručak šalje, ili ga što gdje kod siromašnijih nosi domaćica sama sobom te s domaćinom ruča zajedno. Odrasli muški svijet pije većinom iz jutra samo čistu crnu kahvu, a jede dva puta dnevno: u podne i u večer. Ženski pak svijet s djecom doručkuje, ruča, užina i večera. Za doručak se izjutra pije bijela kahva s kruhom, a tako i za užinu, koja se drži poslije podne pred ićindiju, s čega je ta kahva poznata i pod imenom „ićindijašica“. Uz ićindijašicu se osim obična kruha uzimaju ili pituljice, to jest juvka zakuhana s jajima i ispečena na maslu, ili sama bijela pogača. Gdje se ne pije ićindijašica, ondje se odmah po ručku pije crna kahva. Sprema li se ićindijašica za djevojke, eto pjesme s djevojačkih usta:

Ićindija dobar haberdžija
Haber nosi, sad će dragi doći,
Nekom doći, a nekom ne doći.
Meni moje drago sad će doći
I donijet mi svakoga šićara,
Ponajviše biser' i merdžana.

Kako ićindija nije doba kršćansko kao jutro, podne i večer, tako o toj jedinoj dnevnoj dobi nema nikakve molitve. Molitva je razgovor s Bogom. Ona čovjeka skrušuje i ponizuje. Molitva ima veliku moć, jer se molitvom služio i sam Isus Krist koji je takogjer

ljude naučio moliti. Molitvom se samo moguće dopasti Bogu. Svaki će se pravi kršćanin pomoliti Bogu u odregjeno dnevno i večernje doba na uranku i ustanku. Svako djelo s Bogom počet i s njim opet svako dočet. Molitva je izraz vjere. Za vjeru su kršćansku bosansko-hercegovački katolički Hrvati vojevali i kroz vjekove krv prolijevali te je do danas uz sve nepogode sačuvali, a i vazda će joj se, ustreba li, naći na braniku. Hrvat kršćanin ne smije nikome silom nametati svoje vjere, ali je ne smije ni pred kim ni zatajiti, nego je neustrašivo ispovijedati, ako ne će da ga stignu posljedice riječi Kristovih: „Ko zataji mene, zatajiću ja njega pred Ocem mojim nebeskim". Teško onome, ko ne opslužuje sve, što mu vjera nalaže. Ko griješi proti svojim vjerskim dužnostima, griješi proti samome Bogu. Zato je kršćanskim Hrvatima Bosne i Hercegovine vazda bila, jest i biće nešto najgadnijega psovka i kletva. Psovati i kleti, a od dragoga se Boga dobru i pomoći nadati, to biti ne može. Kad se kakva paklena kletva ili psovka čuje iz čijih nečistih usta, mnogi uzdahne: „Bože moj, kako se crna zemlja ne provali i sve nas ne proguta na ovake grdne riječi!" Drugi pak dočekuje: „Šta ćeš de, veliko je milosrgje i ustrpljenje Božije. Kakvi smo i što radimo, dobro nam je". Kršćani okajavaju svoje počinjene grijehe izmirenjem s Bogom putem svete ispovijedi i pričesti. Jedno se i drugo obavlja najmanje barem jedan put u godini. Osim molitve, ispovijedi i pričesti ima kršćanin još svojih vjerskih dužnosti, koje je dužan savjesno vršiti, ako želi, da mu ih Bog usliša na oproštenje grijeha. Ovake dužnozti jesu: post, zavjeti i dijelenje milostinje. Ko milostinju dijeli u ime Božje i na put Božji, tome Bog svojim blagoslovom dužan ne ostaje. Milostinju valja svesrdno dijeliti. Prama postu i molitvi domaći katolički hrvatski svijet drži, štuje i svetkuje takogjer dan Gospodnji te blagdane crkvene. Gospodnji je dan nedjelja. Kako već i sama riječ pokazuje, tog se dana ne smije ništa djelati - raditi. Dan se Gospodnji sprovodi slušanjem riječi Božije u crkvi i molitvom.

Nema domaće kršćanske kuće, iz koje makar po jedna osoba ne će otići u crkvu i Bogu se pomoliti. Gdje je veća zadruga, ostane u kući samo jedno od ženskinja, da se bavi pripravljanjem ručka, a sve drugo ode u crkvu. Iz doma se do u crkvu i natrag ide najviše u društvu: momak s momkom, djevojka s djevojkom,

s majkom, s kim od rodbine ili s konom. O sebi idu stari ljudi i stare žene. Prate ih po najviše nejaki unuci i unuke. Nedjeljom se oblače sve čiste donje haljine, koje domaćica svakome iz sanduka izvadi i doda. Svagdanje gornje haljine muške i ženske vise o klincima po zidu ili su pro srga prebačene i zastrte čime. Misne su ili svečane haljine vazda zastrte, da se ne bi naprašile. Te se haljine oblače nedjeljom, blagdanom i inače svečanom kojom zgodom. Kad se počnu derati i opadati, okrenu će se u svagdanje, a druge će se nove misne narediti i skrojiti. Osim nedjelje imadu još, kako je rečeno, mnogi crkveni blagdani, od kojih ću navesti samo one, koji su najznamenitiji, te se ističu osobitim načinom svetkovanja. Na prvome je mjestu svakako Božić, kao dan uspomene narogjenja Kristova. Božić je svetkovina nepomična, to jest vazda pada na dvadeset i peti dan mjeseca prosinca, a svetkuje se puna tri dana Do skora se vremena svetkovao Božić počam od badnjega dana pa se svetkovanje završavalo novom godinom. Na badnji se dan, to jest na dan u oči Božića strogo posti, dok se po kući gotovi, sprema i risprema, kako će svanuće Božića naći sve u najboljem redu i čistoći. Badnji se dan tako naziva, što se na taj dan nekad ložio badnjak. To je bilo oveliko, okruglo drvo, koje se tako na vatru metalo i ložilo, kako će moći od prilike po srijedi pregorjeti. Kad je pregorilo, jedna polovina polako tinja preko božićnih blagdana, a druga se polovina pritakne na novu godinu. Ovako je loženje badnjaka po varošima posve iščezlo. Na badnji dan po podne bukti vatra pred kućom, prevrče se ražanj s pečenicom. Šalje se i u pekare razno pecivo. Boce su i bardaci u kući naliveni vinom i rakijom. Domaćica je pokuhala hljebove, izmegju kojih se osobitom šarom razlikuje česnica. To je kruh u kog je gornja strana, to jest kora, išarana dnom od findžana, ključem, ili su po njoj razne sličice od tijesta. Česnica se ne načinje preko božićnih dana nego kasnije, a često puta istom na novu godinu. Na badnji su dan i raznovrsne pite pokuhane, rasukane, pečene i spremljene za božićne dane. Do na badnji dan u večer mora sav kućni posao biti u redu i gotov, da se na pravo vrijeme može sjesti za večeru. Okolo postavljene sinije posjedaju čeljad. Pred njima je na siniji posna večera, kao:e riba, grah, popara, orahova pita ili gibanica. Prije, nego se počn jesti, neko će od mlagjih uljeći noseći tri goruće voštane svijeće

zasagjene u čašu pirinča ili u zelenu pšenicu, koja je zasijana u tanjir odmah iza Nikoljdana, da do Božića mogne odrasti. Osoba, koja unosi svijeću, nazove: „Hvaljen Isus!“ i čestita svima badnju večer te spusti svijeće na sred sinije. Takogjer, koji sjede za sinijom, čestitaju megjusobno badnju večer, pa počinje molitva. Po svršenoj se molitvi večera. Uz večeru će se posluživati pićem i to: ko je za vina, vinom, a ko je za rakiju, rakijom. Te će večeri mnogi orositi oči suzama. Padaju na um mili i dragi pokojnici, ili oni, koji su ma skog razloga od svog doma udaljeni. Iza večere se nastavlja tihi, veseli razgovor, koji traje do pol noći, do časa, kad se stane spremati u crkvu na ponoćku. Ponoćna služba Božija traje nešto preko polu sata.

Za trajanja ponoćke pucaju pred crkvom mužari, gdje ih ima. Čim se s ponoćke iz crkve izigje, odmah prijatelji i znanci jedni drugim čestitaju govoreći: „Sretan Božić i porogjenje Isusovo!“ Na to drugi odgovara: „Hvala, i tebi tako!“ ili: „Čestita ti duša!“ U Hercegovini se uz čestitanje i ogrle, a rodbina se s rodbinom poljubi. Čestita se z riječima: „Mir i Božić!“ Iz ovih dviju riječi izvedena je riječ „mirbožiti se“. Mir se čestitanjem na prvom mjestu spominje, jer će se na Božić mirbožiti i zavagjene osobe, a osobito ako su u zavadi radi kakva manje važna uzroka. Pri dolasku iz crkve čestitaju Božić oni, koji se vraćaju, onima, što su ostali kod kuće. Čestitanje se popraćuje opet pićem, koje je za koga. Nastupio je dakle prvi dan Božića. U jugozapadnoj Hercegovini, gdje je s malom iznimkom u većini hrvatski katolički svijet, koga je govor i narječje u književnosti okršteno sa tugjim, a ne sa pravim njegovim hrvatskim imenom, započinju se na domak Božića uz kućne poslove pjevati pjesme, koje mu navješćuju skori dolazak. Evo jedne od takih pjesama:

Božić zove s prijeke strane:
„O kršćani, braćo moja,
Preveste me na tu stranu!“
Žene mu se odzivale:
„Naših ljudi doma nema,
Otišli su u badnjake.
Spremićemo djevojaka“.

„Ne spremajte djevojaka.
Djevojke su vragoljaste
One će me utopiti".

Poznatija je Bosnom i Hercegovinom, a može se pjevati ili samo nabrajati:

U Božića tri nožića:
Jednim reže zaoblicu
Drugim reže kobasicu,
Trećim reže pogačicu.
Zaoblicem darivaše
U dom domu domaćina;
Kubasicom darivaše
U dom domu prijatelja;
Pogačicom darivaše
Siromaha i uboga.

Iza pônoći će se koji sat prileći na odmor, da se može opet ranije pridignuti, jer valja dočekivati polaznika. Polaznik je osoba, koja najrânije dolazi čestitati prvi dan Božića. Polaznika ili dan, dva, prije pozovu, da dogje rano na čestitanje, ili polaznik dogje sam i bez poziva. Svrnuti se može, ako hoće, odmah s ponoćke, te se zadržati toliko, u koliko može čestitati blagdan, te se poslužit pićem i mezetom. Polazenje je s početka osve rijetko, nego je mnogo običnije zorom. Ulazeći polaznik u kuću pozdravlja ukućane sa: „Hvaljen Isus!" Prihvaćajući domaćica sa ukućanima pozdrav pospe malo polaznika ječmenim ili pšeničnim zrnjem, što znači, da Bog dadne, te da kuća bude kroz godinu žitom obilovati. Po megjusobnom čestitanju ponudi se polazniku mjesto, da sjedne. Kad je sjeo, posluže ga pićem i mezetom. Meze stoji na stolu, na siniji ili na peškunu. Peškun je šesterouglast, uokolo opervažen, drven stolić. Opervažen je da ne bi palo, što se na nj meće. Peškun stoji na drvenom stalku. Mjesto mezeta na stolu i peškunu može jelo takogjer stajati na siniji. Stajalo meze ili jelo ma na kom od ovog troga, polaznik se slobodno služi, čim mu je drago. Na polazak ne valja ići praznih ruku, već s darom. Dar se nosi većinom domaćici,

kao osobi, koja se okolo božićnih blagdana najviše trudi. Uz domaćicu može polaznik ponijeti što na dar takogjer ostaloj ženskadiji, pa i djeci. Na dar se nosi jabuka, limun ili naranča. Ponijelo se koje god mu drago, u svako se zadjene po nekoliko komada srebrenih novaca ili po jedan zlatni novac. Sa ovakim darovima polazi zet svasti i punicu, zet kuću šurinu, šura kuću zetovu. Ovaka vrsta polaska prevlagjuje u Hercegovini. U Bosni se ragje upotrebe drugi darovi kao: šalovi, svilene marame, molitvenici, mengjuše šećerke i naranče. Kad polaznik ostavlja kuću, dariva ga domaćica čevrmom, maramom ili kakvim drugim prikladnim darom. Tko nije od ukućana bio na ponoćki, ide na zornicu; tko nije bio na zornici, ide pred podne. Kuća se ne smije zatvoriti, jer može tko doći na čestitanje, pa ga ne bi imao ko dočekati i poslužiti. Prvi dan do podne ide čestitati rodbina rodbini i najglavniji prijatelji. Iza svršenih služba Božjih u crkvama ide se kući, gdje se sjedi, veseli i očekuje ručak. Prije, nego će se sjesti za ručak, prostre se sofraluk, na koji se metne sinija. Na sredini je sinije česnica, koja se istom troši, kad božićni blagdani progju. Kad se okolo sinije posjeda, unijeće se prvo jelo i metnuti na siniju, ali se najprije pomoli Bogu, pa se onda počinje jesti. Megjutim neko od mlagjih upali u predsoblju trostruku voštanu svijeću zasagjenu u čašu pirinča ili pšenice, te je unosi u sobu nazivljući: „Hvaljen Isus!" i dodajući: „Sretan Božić i porogjenje Isusovo!" Spustiv čašu sa svijećom nasred česnice ili nasred sinije obigje sve redom čestitajući opet svakome na po se, a uz to ljubi starije u ruku, a s mlagjim se ljubi u usta. U početku ručka nazdravlja domaćin rakijom služeći njom i druge, za koga je. Dalje se nastavlja nazdravica vinom. Nakon dovršena ručka udunuće svijeće domaćin umočenim u vino kruhom. Svi okolo sinije paze, prama kome će skrenuti dim sa udunjenih svijeća, jer u onom času postoji neka vrsta praznovjerja: da će naime onaj po vremenu najprije umrijeti, na koga skrene dim sa svijeća. Osim što se gata u dim od svijeća, gata se još i u plećku od pečenice ili zaoblice. Vješti gatari proriču iz plećaka budućnost i buduće dogogjaje, ali u tako gatanje nema vjerovanja. Po ručku niko ne dolazi. Čeljad se odmara od silnog posla, što ga je imala pripremajuć se za ovako svečane dane. Drugi se dan počinje pravo hodanje i čestitanje od kuće do kuće. Tu se ne gleda

ko će kome prije doći, nego se zagje redom. U svakoj se kući dočekuju posjetnici pićem i mezetom. Malo kad hoda po jedan od ljudi nasamo, nego se obično udruži više, te tako u društvu kuće obilaze. Momčadija obilaze kuće, gdje ima djevojaka, a gdje ih nema tu se rijetko svraćaju. Prva su dva dana svi dućani zatvoreni, pa i treći će dan malo ko otvoriti, osim gdje je prijeka potreba. Kako narod drži, treći dan Božića, na Ivanjdan, podulji dan oniko, koliko traje, dok pijevac skoči s kućnoga praga. Četvrti su dan Božića mladeuci. Taj dan ujutro rano zagju stare žene sa šibama po obližnjim rodbinskim ili osobito prijateljskim kućama, gdje ima djece, te šibaju djecu po nogama govoreći: „Rasti, rasti, dijete, rasti, dijete!“ Oplakalo dijete ili ne oplakalo, daće mu dotična žena kakva voća ili kolača, što je u tu svrhu sobom ponijela. Nju će opet djetinji roditelji čim poslužiti kao kahvom i rakijom, a negdje uza to dvoje još i kolačima. Božić se ubraja u jesenske svetkovine, a čuje se od mnogoga, kako je i Velika Gospojina jesenski svetac, jer počinje zahlagjivati vrijeme, Budući da Božić pada u doba najduljih noći, to se već na mjesec dana prije njega započinju sijela, a završuju se pokladima. Sijelo se u mnogo čem razlikuje od dnevnog posjeta. Čovjek čovjeka u kakvom poslu posjećuje na kratko vrijeme izjutra ili o podne. Što se pak ženskadije tiče, najragje se posjećuju po podne radi manjeg kućnjeg posla. Žena ženi, djevojka djevojci ide u posjete. Mnogo se puta nagje oveće društvo žena na posjetu u istoj kući. Polazeći žena kojoj poznatijoj u posjete ponese sobom kakvog olakšeg ručnog rada, da imadne čim kratiti vrijeme. Ni djevojka djevojci ne ide bez ručnog rada, osim ako ide u posjete svečanim danom. Često se znade po pjesmi, gdje u kojoj kući ima u društvu mnogo djevojaka. Radeći djevojke prikraćuju vrijeme izvan rada još i pjesmom.

Na ovakim se posjetima pije većinom bijela ili crna kahva, a poslužuje se i slatkarijom, gdje je u kući ima i gdje je za posjet priregjena. Djevojka poslužuje žene i svoje jaranice. Pri polasku isprati žena žene, polako se razgovarajući do rastanka. Isto tako prati i djevojka djevojke. Pri rastanku one, koje su bile u posjetima, pozivaju u posjet onu, kod koje su bile. Zamjera se, kad se uzajmljeni posjet ne vrati posjetom. To biva uzrokom, da posjeti prestaju. Sijela se drže po noći, a mogu nastati iz više ruku. Naj-

prije može sijelo nastati tim, što neko ima posla, a nema zadruge, da taj posao sredi, ili ima i zadruge, ali su kratki dani, a ne dopuštaju drugi kakvi radovi, te pozove što koju obitelj na sijelo s mlagjarijom, da mu pomogne posao sraditi. Megju poslove ove vrsti spada: češljanje vune, čihanje perja i komanje ili ljuštenje kukoruza. Sijelo može nastati takogjer iznenada: što se dešava vrlo rado megju susjedima i rodbinom. Jedna naime obitelj jednostavno pogje i dogje drugoj, da lakše mognu skratiti duge noći sjedeći zajedno, razgovarajuć se i sprovodeći šale. Ženskadija zaslagjuje razgovore kahvom, a muškadija kahvom i duhanom. Dalje se sijela i sazivaju. Sazvati se može malo sijelo, a ono može biti po srodstvu prisutnih osoba dvovrsno: rodbinsko i obično. Povrh sviju sijela stoji pak veliko sijelo, a priregjuju ga zdogovorno momci u kući, gdje ima jedna ili više djevojaka. Veliko sijelo sazivaju i roditelji, u kojih ima za sijelo kćeri i sinova. Svaka obitelj, koja prisustvuje sijelu, a osobito, ako ta obitelj ima za sijelo sposobnih članova, nastoji povratiti milo za drago, to jest nastoji čim prije pod svoj krov sazvati i održati sijelo. Pred večer se mlagjarija stane spremata, a na sijelo kreče, pošto progje dva, do dva i po sata noći. Momci idu jedan s drugim, pa i na po se, a djevojke s ocem i majkom. Dogodi se, pa koji put otac doma ostane, a majka se sa kćerkom pridruži s drugom kojom obitelji te idu u društvu. Kako koja obitelj ili osoba dolazi redom na sijelo, onako ih redom ukućani pričekuju. Ljudi i žene izuvaju obuću pred kućnim pragom, prije nego će preko praga koračiti. Dok ulazeći ljudi i žene pozdravljaju domaćina ili domaćicu, ili gdje su živi, obadvoje, pitajuć se s njima, pa sa ostalim ukućanima, dotlen ih djevojke ljube u ruku. Isto čine kućne djevojke prama svima starijima, koji na sijelo dolaze, pa bile to muške ili ženske osobe. Kad djevojka koga čovjeka ili ženu poljubi u ruku, reći će joj ovi: „Oprosti, živa i zdrava bila!“ Je li osoba, koja u ruku ljubi, mladić, rekne mu se: „Oprosti, živ i zdrav bio i oženio se!“ Starijim se u sobama daje mjesto u pročelju. Ako je pročelje maleno, posjedaju uokolo cijele sobe po sećiji, po sanducima ili stolicama. Sredina sobe ostaje prazna mlagjariji, ako se htjedne šta poigrati. Gdje je jedna soba malena, a ima pri ruci i druga, u jednu se smjeste stariji, a druga ostaje mlagjariji, da se može veseliti proizvodeći razne društvene igre i šale. Ako se sta-

riji u zasebnoj sobi smještaju, to se s prvima, koji dolaze, razgovaraju ukućani, dok se drugi skupljaju. Kako koji pridolazi, tako pozdravlja prisutne, i dok mu ovi odzdravljaju, sjeda na odregjeno mjesto. Čim se sjelo, odmah se započinje pitanje za zdravlje megjusobno kao i pitanje za zdravlje svih drugih ukućana, koji možda nijesu došli na sijelo. To pitanje za zdravlje izmjenjuje se po prilici ovako. Domaćin ili ko od prije došlih pita nadošloga: — „Kako si ti N.?" Nadošli odgovara: — „Dobro, hvala Bogu, kako si ti" ili „kako je tvoje zdravlje, N.?" — „Kako su ti djeca?" — „Dobro su, hvala Bogu, jesu li tvoja zdrava?" Pita li se za zdravlje kum s kumom ili kuma s kumom, pred svako će ime, za koje pita, metnuti riječ kum ili kuma. Tome neka posluži slijedeći primjer. — „Kako si ti, kume, N.?" — „Dobro, hvala Bogu, kako si ti, kume, N.?" Ili — „Dobro, hvala Bogu, šta ti radiš, kume N.?" Dalje pita prvi: — „Kako je kuma . . . kum . . . i kuma . . .?" Drugi odvraća pitajući po imenu, kako je koja pojedina osoba istim načinom onome prvome. Djevojke i žene ne pitaju za zdravlje jednu osobu samim njezinim je imenom sloveć, pa makar ta osoba s njihovim kućama ne bila ni u srodstvu ni u kumstvu. One ispred imena dotičnih osoba rado vazda pridodaju riječi: kum, kuma, amidža, strina, prijatelj, prija, brat, seka, tetak ili teta, a najposlije djed i baka. Pitajući se žena sa ženom počinje jedna: — „Kako je prijatelj N. i prija N.?" — „Dobro su, hvala Bogu, šta radi brat N. i seka N.?" — odgovara druga. Tako se to pita i ispituje redom do kraja, a da se nijedno ime ne propusti, ma bilo s koje strane. Iza toga će se razvesti govorkanje o svagdašnjim dnevnim poslovima, dok se ne prijegje na veseo razgovor, koji sastoji u raznim pričama i gatkama. Domaćin nudi kutijom i duhanom na sve strane okolo sobe, ili je pred sijeldžije metnuta tablica s duhanom i cigarpapirom, a više je pometano praznih tablica za stresanje pepela sa cigara ili iz čibučnih lula. Na drugu se stranu našao megju mlagjarijom momak vragoljan, pa dodira žice na tamburi, il razvlači sitnu harmoniku, a sva mlada srca trepetaju, poput sitnih žica na tamburi. Sitan glasak žica sa tambure ili skladan cilik harmonike izazivlje kolo i pjevanje. Kolo je najomiljenija igra našeg hrvatskog puka u Bosni i Hercegovini. Nije teško naučiti igrati kolo, ali je tim teže kolo voditi, jer se kolo za kolovogjom kreće. Kolovogjom je

dakle vazda najvještiji momak ili najvještija djevojka. Nikad kolo ne počinju svi igrači i igračice na jedanput, nego najprije otpočinje kolovogja s kojim momkom ili djevojkom, a k njima se pridružuju ostali. Tako se kolo sveudilj širi i raste. Često se tako poveća i raširi, da se od jednog načine dva i tri kola, ako se želi igrati. Naravno, da se u takom slučaju sve kolo oko kola kreće, što je vrlo lijepo pogledati. Nagje li se na istome sijelu momak i djevojka s kojom ćosa ili ašikuje, te je možda namjerava i uzeti, njihova se uzajamna ljubav i sklonost ne da u kolu sakriti nikome, nego će pasti u oči svakome, ko sa strane motri i prati kolo od početka do svršetka. Vazda će se uhvatiti momak do odabrane djevojke. a djevojka do odabranog momka. Ovo se najbolje razabire, kad same djevojke otpočnu igrati kolo bez momaka, pa zapjevaju:

„Ko j' za kola, hajd' u kolo,
Ko j' za mene, stan' do mene.
Za mene su mladi momci,
Mladi momci neženjeni."

Iza ovih se stihova odmah stanu hvatati momci do djevojaka. Nema li momku u kolu odabrane djevojke jal djevojci momka, hvataju se onda po volji, do koga im je drago, ili se ne će nikako uhvatiti. Da se pak djevojci najdraže uhvatititi do momka, koji joj se najbolje svigja, svjedoči pjesma, kad se zapjeva:

Kolo igra, a ja neznam,
Da ja znadem ja bih išla,
U kolo se uhvatila
Baš do momka crna oka,
Pa da bi mu majka bila,
Za sina joj ne bi pošla.

Igra li u kolu dvoje zaljubljenih jedno do drugoga, niko se od prisutnih momaka ni djevojaka ne će hvatiti megju njih. Pogje li pak kogod, da im iz neznanja ruke rastavi, želeć se izmegju njih dvoga uhvatiti, to oni ne će dati ruke rastaviti, te će onaj na drugoj strani potražiti mjesta. Nasilno ili hotimično rastavljanje momka i djevojke u kolu bude dosta puta povod prepirci i tučnjavi izmegju

ljubomornih momaka. Jesu li zaljubljenci što ljuti jedno na drugo, onda će se kao za inad uhvatiti momak do druge koje djevojke, a djevojka opet do drugog kog momka. Ovako šta više puta bude zaljubljencima od koristi, jer se izmire i ne gledaju se poprijeko. Sjede li stariji u istoj sobi, gdje kolo igra, slabo im zapada vremena govoru, no šute gledajući, što mlagjarija radi. Sjede li pak odjeljeno od mlagjih, eto ih češće puta pogledati s vrata, da se sobom osvjedoče, da li se mlagjarija igrajući drži dostojna reda, kako valja i kako se valjanoj mlagjariji pristoji. Opazi li se po čem kakva neurednost, smjesta će se odstraniti onaj, ko joj je uzrokom, pa bilo to muško ili žensko. Kolo se za kolom ne da neprestano igrati, jer zabole noge. Stoga se može držeći jedno drugo za ruke naokolo polagano hodati, mjesto igrati. Da se pak muče ne hoda, imade takogjer pjesama; koje se uz takovo hodanje na razne načine izvode. Tako se odredi, da jedan momak ili djevojka stane usred kola, a drugi okolo njega hodajući pjevaju, a upotrebljuju u pjesmi ime one osobe, koja u kolu stoji.

A ko nam je u kolu?
Lijep Ivo u kolu,
Na Ivi je košulja
Bijelom svilom šivena,
A crvenom vezena.
Biraj, Ivo, koga ćeš,
Baš ako ćeš i mene,
Il mog druga kraj mene.

Iza otpjevanog će se zadnjeg stiha Ivo okrenuti po kolu i odabrati koga hoće, te ga potegnuti k sebi u kolo, a onda se držeć za ruke njih dvoje kreću u sredini kola, a kolo pjeva:

A ko nam je u kolu?
Lijepa Mara u kolu,
Na Mari je kecelja
Bijelom svilom šivena,
A crvenom vezena.
Biraj, Maro, koga ćeš,
Baš ako ćeš i mene,
Il mog druga kraj mene.

Koga Mara sebi izabere, stupiće u kolo, a Ivo će na njegovo ispražnjeno mjesto u kolu. Sad će se novoizabranom pjevati kao Ivi, ako je muško, a kao Mari, ako je žensko. Svaki član kola može biti biran u kolo, da mu se pjeva, što se ipak vrlo rijetko zbiva radi preduga trajanja, pa da se ne dosagjuje i ne gubi vrijeme, može se prekinuti, gdje se hoće i kad se hoće samo sporazumno. Postupak je isti, kad momak ili djevojka stane usred kola, a uzme u ruku komad drveta ili čekić pa tucka po podu, a kolo hoda pjevajući:

„Mlad nam kovač kuje,
A šta nam ga kuje?
Sebi druga nema,
Nek se Bogu moli,
Bog će druga dati,
Sreća nanijeti.
Ustaj gori kovač,
Biraj, koga hoćeš!“

Koga kovač odabere, onaj ide u kolo mjesto njega kovati, a on na njegovo ispražnjeno mjesto.

Sličnim se načinom izvagja takogjer, kad stane u sredini kola momak jal djevoka, pa zapjeva:

Jad jađuje Jadovan.

Oni, koji u kolu hodaju, pitaju ga pjevajuć:

A što ti je žalostan?

Sad se u pjesmi miješaju pitanja i odgovori:

Žena mi je pobjegla.
A što ti je pobjegla?
Što joj nijesam kupio.
Šta joj nijesi kupio?
Bijele svile i zlata.
Zašto nijesi kupio?
Nemam pare dinara.
A što nijesi zajmio?
Nemam druga kraj sebe.

A što nijesi ukrao?
Hrsuzina vješaju.
O čemu ga vješaju?
O zlu drvu drenovu,
O tvom vratu bijelu.

Pjevajući zadnji stih okrene se Jadovan prama osobi, koju misli pozvati mjesto sebe u sredinu kola, a na njezino se mjesto uhvatiti. Za vrijeme se odmo a izmjenjuju razne igre sjedećke. U nekojim igrama sudjeluju muškadija i ženskadija, a u nekojim sama muškadija. Jedni i drugi mogu igrati zajedno: ture i prstena, prstena sama, daj to, maj to, materino zlato, šaka šike ili mijeni se mjesec, aša baša i, cvijeća, jela imormora. Kad se hoće početi igranje ture i prstena, posjedaju svi igrači naokolo jedan uz drugoga. Ko je najvještiji megju njima, uzme maramu te je dobro uvije, a onda uvijenu previje na sredini, pa dobro uvije obje polovine zajedno, a krajeve zaveže, da se ne bi odvili. Tako uregjena marama zove se tura. U koga je tura, onaj uzme i prsten te će ga sakrivati. Ko prsten sakriva, ono je majstor. On zagje redom od jednoga do drugoga dajući svakome prsten u obje ruke. Premda ga može i dadne samo jednome, svak se ipak drži ozbiljnim, kao da ima prsten u ruci. Kad je majstor sve obišao dijeleći prsten, ostavi i sebi u džep, jer će se prsten i od njega tražiti. Nakon što je prsten sakriven može ga majstor početi tražiti po volji od koga hoće. Traži ga pak pitajući: „Gdje je prsten? Upitani pruži dlan, a misli se, u koga bi mogao biti. Prosudiv dobro po svom mnijenju reći će: Eno ga u tog i tog, ili eno ga u te i te po imenu. Ne bude li, pucne ga majstor turom po dlanu veleć mu: „Traži bolje!“ Otalen se okrene majstor, te stanuvši pred imenovanom osobom pita: „U koga je prsten?“ Upitani opet pruži dlan odgovarajući: Eno ga u tog i tog ili eno ga u te i te po imenu. Ili rekne: „Eto ga u tebe i u tvoje ture“. Ne bude li ni u jednoga, kucne majstor turom po dlanu onoga, koji nije pogodio, pa i sebe samog, kad nema prstena, a rekne ko, da je u njega. Majstor se izgovara ovako: „Ni u mene ni u moje ture, traži bolje!“ Pogodi li ko, gdje je prsten, predaje mu ga majstor ošinuv ga ljudski dva, tri put po dlanu turom, pa mu preda i turu. Sad će zaći drugi majstor sakrivati prsten, ali ga

sakriva počimljući od bivšeg majstora. Od njega ga počimlje i tražiti. Majstorom dakle može postati svaki igrač i igračica, samo ako nagje sakriveni prsten.

Lijepa je i zanimiva igra samog prstena. Prije igranja podijele se igrači i igračice na dvije strane podjednako. Hoće li se igrati pod findžane, donijeće se tevsija ili tabak sa deset findžana, a prsten je jedanaesti. Svaki findžan nosi po jednoga konja. Findžani se mogu zamijeniti kapama ili čarapama, ali se onda ne potkriva ni na tevsiji ni na tabaku, nego na podu pred svim društvom, dočim se, igrajući pod findžane, potkriva na strani, pazeći dobro, da ne bi od protivne stranke vidio ko, a onda se tako sakriven prsten donosi pred stranku, koja će ga tražiti. Svaka se od ovih igara može igrati u sto i jedan, u dvjesta ili u dvjesta i pedeset konja. Pred početak se igre obje stranke pogode, kakvu ima kaznu pretrpiti nadigrana stranka. Ili će puhati pećne lončiće, ili će biti čagjom nagarena, ili će kupiti stanovitu količinu voća, koje će se cijelom društvu razdijeliti. Da se znade, koja će strana početi prva potkrivati, odregjuje se na dva načina. Odabere se majstor s jedne i druge strane. Jedan će pitati drugoga: „Voliš li prsten ili deset konja?“ Sad onaj što odabere. Odabere li konje, ostaje prvoj strani prsten. A odabere li prsten, ostaju prvoj strani konji. Broj se konja prama vrijednosti prstena može povećati na petnaest, dvadeset i najviše do dvadeset i pet. Na drugi se način odregjuje prvenstvo, ako se prsten potkrije samo pod dva findžana, pod dvije kape ili pod dvije čarape. Jedan je majstor potkrio, a drugi ima jedno od tog dvoga podignuti i potražiti prsten. Nagje li se pod podignutom stvari prsten, ima dotična stranka prvenstvo u potkrivanju. Ostane li prsten pod nepodignutom stvari, osta s njim i prvenstvo protivnoj strani, koja će ga potkrivati. Potkriveni prsten traži majstor protivnik polagano zdogovarajuć se s družinom. Nagje li prsten pod prvim, što podigne, odnese ga. Nagje li ga pod drugim, što se zove „patka“, broji prstenska strana potpune sve konje, a inače koliko šta ostane nepodignuto do zadnje troje ili dvoje. Dotjera li podizanjem praznih do troga, onda pri kraju bira. Dvoje će podignuti u jedan mah, a jedno će ostati. Nagje li u podignutom prsten, odnese; ne nagje li, osta. Isto biva kad sve podigne ili „spori“ do dvoga. Jedno odabire za se, a drugo ostaje protivniku. Uza sve

kad bude kraj kraju, naruga se nenadigrana stranka nadigranoj tako, da oni, koji su nadigrali, opruženim i razmaknutim prstima jedne ili druge ruke miču izmegju svjetiljke i nadigranih osoba predbacujuć im: „Uh, lijepih haljina! Nuto, nuto, kako se niz prsi šaraju i prelijevaju! Šta im je brige, barem ne će ići pješke kući, nego na konjima, kad ih imadu na pretek.“ Nadigrani se smiju i izgovaraju tražeći, da se igra ponovi, što obično na sreću i bude.

Veselo je i smiješno, kad se igra, a igrajući pjeva: „Daj to, maj to, materino zlato.“ Pred što će igra početi, posjedaju, koji će se igrati po podu uokolo sve jedno uz drugo. Ovdje je takogjer majstor glavni. Pred njim je na podu ili mu je na krilu tura, a u jednoj mu je ruci prsten. Majstor prihvati lijevom rukom iza šake desnu ruku svoga lijevoga druga, a majstora isto tako prihvati drug mu s desne strane. Tako se svi pohvataju, da su im desne ruke slobodne, kako će moći njima prihvaćati prsten, kad pogje hodati. Majstor najprije kreće koji put rukama desno, lijevo, dok kome brže bolje turne prsten u ruku, da ga onaj opet predaje dalje drugu do sebe i tako stane prsten hodati iz ruke u ruku. Dok prsten od majstora ne pogje, može se pjevati, a čim je pošao, mora se pjevati:

Daj to, maj to,
Materino zlato.
Miš hodi, da rovi,
Nema mace, da lovi.
Jadan ti si, ćorav ti si,
Kad ga ne vidiš.

Dok se to pjeva, jedna je osoba u sredini kola, koja se neprestano okreće sad tamo, sad amo, dobro gledajući, kako se prsten promeće iz ruke u ruku i u kojoj bi se ruci mogao uhvatiti. Naglo hvata čas jednu, čas drugu ruku sumnjivu. Uhvati li u koga prsten prije nego sve ruke obigje i do majstora dogje, onaj će u kolo, u koga je uhvaćen, a ko je bio u kolu, sješće na njegovo mjesto. Kad prsten od majstora pogje, ne smije se povraćati natrag majstoru, nego na koju stranu pogje, onom mora i ići do majstora, ako ga prije ne uhvati onaj, koji ga traži i hvata. Ispane li kome prsten radi neopreznosti iz ruke i pred njim se stigne i uhvati, mora u kolo. Obigje li prsten kroz sve ruke družtva i dopane li

majstoru u ruke, onda će majstor klapiti turom po legjima onoga, koji prsten hvata, a nije ga umio uhvatiti. Po tom opet prsten nastavi hodanje.

Živahno je takogjer, kad se mijenjaju mjesta igrajući „Šaka šike“ ili „Mijeni se mjesec.“ Koji će se te igre igrati, posjedaju uokolo po sećijama, sanducima i stolicama, a jedno izmegju njih nekoliko puta amo, tamo, prohoda. Na jedan put vikne iznenada: „Mijeni se mjesec!“ Sad moraju svi igrači ustati sa svojih mjesta, koji su sjedili, te gledati, da što brže svak sebi tugje mjesto ugrabi. O tom nastoji i onaj, koji je vikao. Ko na kraju ostane bez mjesta, taj će hodati sredinom vičući opet: „Mijeni se mjesec!“ Igra može trajati po volji društva dulje ili kraće vrijeme.

Dobro se može napucati turom, kad se igra: „Aša baša—i.“ I u ovoj se igri sjedi naokolo, a jedna osoba zagje s turom oklen hoće i od koga hoće. Od koga ima početi, onaj će pružiti ruku sa otvorenim dlanom, jer će ga onaj s turom iza svakog svog pitanja udariti po dlanu, pa čekati njegov odgovor, a onda se pitanja i odgovori izmjenjuju, što ide ovako:

Aša baša — i!
A — i!
Gdje ti sinoć bi?
U ašikovanju.
Gdje li, kako li?

Ako pita momka ili oženjena čovjeka, odgovoriće da su bili u ašikovanju kod koje djevojke ili žene, ali je moraju imenovati glasno. Djevojke pak ili žene odgovaraju, da su bile u ašikovanju kod kog momka ili oženjena čovjeka, ali ga i one moraju glasno imenovati. Recimo, da odgovara mladić na pitanje: „Gdje li, kako li? to će on glasno imenovati od ženskih osoba, koju hoće, pa reći, da je kod one imenovane osobe bio u ašikovanju. Iza toga opet slijedi pitanje:

Ko ti kodoš bi?

Ovdje se opet odabere osoba po volji, pa će reći upitani, da je ona osoba kodoš (posrednik) bila. Tada će onaj, koji je birao kodoša, primiti turu, ali, predajući mu je onaj, koji ga je zadnji pitao, izudara ga po dlanu turom govoreći:

Hajde ga traži, ili:
Hajde je traži.

I bolje mu kaži, ili:
I bolje joj kaži.

„Cvijeća“ se igra uz zaloge. Svaki igrač i igračica odabere sebi ime kojega cvijeta i tim se cvijetom nazove. Dvoje ih ne mogu i ne smiju uzeti ime jednog te istog cvijeta. Ko hoda po sredini izmegju igrača, taj takogjer uzme sebi ime bud kojeg cvijeta, te počinje, od koga hoće, pitati. Onaj, od kojega se počinje pitati, polagano huče ili ječi opruživ ujedno dlan. Pitalac udarajuć ovog turom po dlanu veli:

Šta ti je?

Upitani odgovori:

Boli me srce.

Dalje se pita: Za kim?

Odgovor: Za ljubicom, jao!

Ko je u društvu odabrao cvijet ljubicu, mora dobro paziti, da vikne: jao! dok nije viknuo onaj, koga za ljubicom srce boli. Ne čuje li slučajno ljubica, ili ne odazove li se na vrijeme, daje zalog. Kao zalog se može dati stvar koja se hoće. Daje se: rubac, nož, olovka, prsten, ključić, to jest šta je kome najzgodnije od stvari, koje uza se ima. Kad svi dadnu globu ili zalog do zadnjeg dvoga, onda su njih dvoje preostalih sudije. Držeći čiji zalog sakriven u rukama osugjuju dotičnog, čiji zalog bude, na kaznu, koja se mora pred svim društvom javno vršiti. Prama raznim zalozima razne budu i kazne. Osuditi se može, da se opušu lončići, da se svi stariji poljube u ruku, da se rekne kakva smiješna rečenica, da se kukurikne, zapjeva, lane ili zareve. Ovršene se kazne vrše bez ljutnje i prigovora. Naravno, da se u osugjivanju uzima obzira na ženski spol, te mu se kroje dolične kazne. Igrajući „jela“ ili „jemeka“ uzima svaki igrač i igračica sebi ime kojega jela. Ko je u sredini, taj ima u ruci tanjur. Igra počinje time, što se onaj u sredini sagne i zavrti tanjur na podu viknuv uz to jedno jelo po imenu. Viknuto jelo mora što brže skočiti i tanjur uhvatiti, dok se još vrti, dok nije pao. Pane li tanjur prije nego se uhvati, daje se zalog. Zalogom se nastavlja do zadnjeg dvoga. Kazne se pri svršetku odregjuju kao kod cvijeća.

Sama se muškadija igraju „tambura“ i „hadžija“. Prva se igra proizvagja sjedećke. Posjedaju igrači svikolici po podu jedan do

drugoga uokolo prekrstiv noge. Majstor uzme lijevu nogu svog desnog druga i opruženu drži prô svog desnog koljena. Majstorovu lijevu nogu drži njegov lijevi drug prô svog desnog koljena. Tako se nastavlja desno, lijevo, dok se svi ne urede, da svaki mogne svirati uz tugju nogu kao uz tamburu. Prije sviranja počne majstor navijati tamburu, a to isto rade i ostali. Svakome je tambura dakako tugja noga, koju drži, a čivija je za zavijanje i navijanje na tamburi nožni palac, prst, kojim se zavija svaki put, kad god se tambura ugagja. Pošto su sve tambure ugogjene, počinje svak uz svoju tamburu kucati i svirati. Do nekoliko časa tukne kogod na prozor ili na vrata. Majstor se okrene pitajuć: „Ko je?" Onaj, ko je tuknuo, odgovara: „Ja sam, ja. Došao sam upitati: bili ste htjeli svirati? „A ko zove?" pita ga majstor. „Zove Vas jedan kahvedžija, da mu u kahvi svirate." „A koliko daje?" „Daje vam pet forinti." „Ne ćemo," zaviču svi, „malo je." „Volimo ovdje svirati i pjevati." Pa po tom sviraju dalje i pjevaju. Iza nekoliko časa ponovno neko zalupa na prozoru ili na vratima kao i prvi put, a majstor priupita istim prijašnjim načinom. Ni drugi se put ne pogode do trećeg puta. Treći put im se opet učini malena ponugjena cijena, pa se tamburaši stanu ljutiti, a u ljutnji udara prilično dobro svaki svojom tamburom o pod govoreći, da je voli razbiti, nego li za nisku cijenu svirati. Tim se igra svršava.

Mnogo dulje traje, ali je zanimivije pa i puno veselije igranje hadžija. Ovoj je igri dalo povoda to, što u Bosni i Hercegovini može postati hadžijom svaki Hrvat bez razlike vjere. Kako muslimani pohagjaju Meku i Medinu u Arabiji, tako pohagjaju kršćani uopće i Jevreji sveta mjesta u Palestini. Od Hrvata katolika, kome je Bog dao, pa može, ode na daleki put u Palestinu pohoditi sveta mjesta i pokloniti se grobu Kristovu u Jerusalimu. Ko se na taj put odvaži, postaje hadžija. Ovaj se pridjevak ne dijeli od njegova imena niti u pismu niti u govoru. Polazeći hadžija na ćabu, sve u svojoj kući namiri i uredi, kako šta ima biti, ako njega zateče na putu smrt, pa se ne vrati. Dolazeći opet zdravo s ćabe donosi hadžija na uspomenu raznih predmeta svojim kućanima, rodbini i prijateljima. Ti predmeti mogu biti: patrice ili krunice, medaljice, pa razni nakiti od sedefa. A tad evo, kako se igra „hadžija." Jedan se od igrača obuče i namjesti postarijim čovjekom, a taj hoće ići

na ćabu, da postane hadžija. Taj hadžija ima dva sina i ženu. Ima takogjer dosta svoga pokretnog i nepokretnog dobra. Pri polasku svjetuje sinove, kako će se vladati, majku i imanje gledati, dok se on vrati s daleka puta. Govor traje megju ocem i sinovima, a uvedu konja spremna, na kome će hadžija putovati. Konj je napravljen od dvojice muškaraca, od kojih je jedan pregnut i okrenut naprijed oduprijev se rukama na koljena. Drugi se pak isto pregnut i okrenut natrag, ali su oba tako blizu, da se zadnjim dijelom tijela dodiruju. Ozgor su obojica pokrivena velikim čašafom, kome strane skoro do tala padaju. Ugledav hadžija konja stane se žuriti i opraštati sa ženom i sinovima. U opraštanju veli sinovima: „Eto tako, dobri moji sinovi, pazite što bolje možete na sve, dok Bog dadne, te vam se babo zdravo s ovog puta vrati.“ „Nemaj brige, babo,“ dočekaju sinovi, „samo ti putuj, pa ako Bog dadne, te nam se ti zdravo ne vratiš, sve će biti u redu.“ Dovršiv oproštaj sa ocem spopane ga jedan s jedne, a drugi s druge strane i podižu na konja, da uzjaše. Baš kad ga htjednu spustiti po sredini konja, kao na sedlo, onda se ona dvojica naglo maknu, a hadžija pane na put; pri čem ga čuvaju sinovi, da se ne udari, a čuva se i sam, jer zna, šta se zbiva, kad hoće uzjašiti na nemirna konja. Uzjahav najposlije, ode. Kroz kratko vrijeme eto glasnika i javlja onako iznebuha, da je hadžija umro na putu. Sinovi, čuvši taj glas, razlete se na sve strane. Prodaju zemlju, kuće, dućane, robu, konja, kravu, a pri svršetku prodadu takogjer i mater. Hadžino se imanje prodaje bud pošto, pošto ko hoće. Do malo iza prodaje eto drugog glasnika i javlja ozbiljno i prestravljeno, da se hadžija sa svog putovanja vraća potpuno zdrav kući. Sinovi u strahu pozovu na dogovor kneza s pisarem. „Eto hadžije, a od imanja nigdje ništa nema, šta će biti!“ strahuje mu jedan od sinova. Drugi ga ublažuju i sokole, neka se ne plaši. Kazaće jednostavno hadžiji, da je sve voda odnijela. „Ama ljudi, ako Boga znate, gdje će voda odnijeti zemlju!“ Na to ga opet stišavaju obećajući mu, da će reći hadžiji, kako je sve pogorjelo. „Ama, ljudi, imate li pameti u glavi, gdje će zemlja izgorjeti!“ Opet ga umiruju, da će se izgovoriti hadžiji, kako su im sve oteli neprijatelji. U tom bahne unutra hadžija na konju. Sinovi obradovani prihvaćaju oca, snimaju ga s konja, s njim se grle i pitaju te ga nose spustiti na mekan jastuk, da se smjesti i odmori. Uprav kad hoće

spustiti starca, dvojica drugih držeći s krajeva jastuk izmaknu ga, a hadžija bubne o pod. Ovo se, radi većeg smijeha opetuje nekoliko puta. Da se ne bi hadžija ubio, drži se čvrsto jednom rukom o rame jednoga sina, a drugom rukom o rame drugog sina. Sjednuv hadžija već jedan put, počnu mu sinovi pripovijedati, šta se sve dogodilo, dok njega nije bilo kod kuće. Sve nekako hadžija podnosi ravnodušno, a čuv, da su mu i ženu prodali, stane jaukati nabrajajuć: „Jao, moja ženo, šta su mi od tebe dušmani uradili! „Šta će od mene stara biti bez tebe!“ Prošav malo hadžiju plač i nabrajanje, pita sinove, kome su šta od njegova imanja prodali i pošto su šta davali, pa da se sa svakim na po se lijepo izmiri i da svakom oprosti. Hadžija ustane, spopane turu, te zagje naokolo, a sinovi mu kazuju, šta je ko kupio i koliko je komada kakvog novca dao. Za svaki komad novca udari hadžija kupca turom po legjima dodajući ujedno: „Praštam ti, sinko.“ Namiriv se tako sa svima kupcima redom, igri je kraj.

Osim opisanih igara ima ih još, a kad bi se sve popisale i opisale, mogla bi izaći lijepa knjiga. Da se tim ovdje ne bi otišlo na dugo, široko, neka se navedene poznatije igre na sijelu završe igranjem čiraka. Tu se igrači i igračice tako razdijele, da sve sjedi dvoje i dvoje, kako će biti drug uz druga, kad započne igra. Većinom se društvo igrača uregjuje, da drug do druga bude muško i žensko. Jedno od dvoje ponajvještijih uzeće prazan čirak u ruku i držati ga. Drug, koji ne drži, pita: „Šta to držiš, druže?“ Upitani drug odgovara: „Držim čirak.“ — „Ne češ ga ti držati!“ — „Já ko će?“ Na to će onaj, koji pita, brže bolje odabrati koju osobu i viknuv joj ime doda što može hitrije, da će ono ime držati čirak. Igrača ili igračicu pod onim viknutim imenom brani njihov drug, a nipošto se ne smiju sami braniti. Čim onaj vikne, da će čirak držati taj ili ta, dotični drug gleda, da naglo predusretne i dočeka viknuv: „Ne će, ne!“ Ova se pitanja i odgovori nastavljaju i mijenjaju neprestano, dok se ko od kojih dvaju drugova ne prevari progovoriv u obranu sebi, ili koji drug zakasni vikati, ili oba druga viknu zaedno u jedan mah, pa se onda jednom od njih preda čirak na držanje, te nova dva druga nastavljaju igru pitajuć se i odgovarajuć, a pri tom druge varajuć. Sve se napomenute igre obično obredaju na velikim sijelima, a ako nikad, to sigurno o pokladnim no-

ćima. No omanje se i olakše igre igraju i na manjim sijelima. Kako je poznato pokladni su dani tri zadnja dana „mesojegje,“ i to su: nedjelja, ponedjeljak, i utorak. Vrijeme mesojegje ne traje vazda jednako, nego se ravna po tome, kako pada Uskrs kao pomična svetkovina ranije ili kasnije. Pada li Uskrs ranije, mesojegja je kraća. Pada li pak Uskrs kasnije, mesojegja je dulja. Što znači mesojegja, može se razabrati iz same riječi. To je trajanje vremena, u kom je slobodno jesti meso od Božića pa do čiste srijede, kojim danom nastaje veliki korizmeni post. Pokladni se dani s noćima kao zadnji dani mesojegje sprovode svečanije i veselije nego obični dani, jer se pokladima završuje mesojegja, svečane prošnje, vjenčanja, sijela i veselja. Koja je djevojka isprošena o pokladima, ta se obično vodi po Uskrsu. Od davnina su hrvatskom puku Bosne i Hercegovine drage maškare uz pokladno vrijeme. Namaškaraju se ili mlagji oženjeni ljudi u društvu s momčadijom ili momčadija sama. Neki se oblače u ženske, a neki u muške haljine. U novije se vrijeme meću na lice gotove krabulje, dok je tog prije okupacije osve malo ili nikako bilo, nego se lice rastiralo kakvom obojenom, rijetkom koprenom ili obojenim papirom, koji se tako priregjivao, da je na njem bilo mjesta za oči, nos i usta, kako se moglo kroz papir gledati i dihati. Maškare radi veće zabave prolaze mjesnim ulicama, a iznenade mnogu obitelj prije ili poslije večere. Svaka im se kuća nada, te se od njih ne zatvaraju vrata. Ako u kojoj kući ima sitne djece, majka će ih zakloniti ili ukloniti kud bilo, da se djeca ne prepanu od maškara. Svagdje, gdje maškare dogju, dočekaju ih grohotnim smijehom i poslužuju što čim, a najviše kolačićima ili uštipcima. Uštipci su najjednostavnija, ali narodu i najomiljelija vrsta kuhanije ili poslastice. Za pečenje se uštipaka zakuha dosta mekano tijesto, u kojem ima kvasa, jaja te nešto soli. Posuda se s tijestom metne na mlako mjesto, da što prije uskvasa. Čim je tijesto uzišlo, metne se tava s maslom na vatru. Kad se maslo rastopilo i ucvrčalo, uzme se kašika, zamoči se u maslo, da se za nju ne prihvaća tijesto, dok se iz posude kida i na maslo u tavu spušta. Za svaki se uštipak posebno kašikom otkida tijesto. Koliko se puta otkinulo, onliko će biti uštipaka. O ovoj je vrsti kuhanije stvorena i hrvatska narodna poslovica, koja glasi: Ko o čem, baba o uštipcima. Isto tako ima o uštipcima i hrvatska

zagonetka, a ta je: Devet se baba po ledu plaza. Pa se uštipci upotrebljuju dalje i pri usporegjivanju, a osobito govoreći o dva lijepa čovječja uha. Veli se naime: Kako su mu lilepe uši, baš kao dva uštipka. Prikuče li se pokladi na deset do petnaest dana, počinju se već peći uštipci, a to naravno češće biva u imućnim kućama. Uz same ih pokladne dane peku u svakoj, pa i u najsiromašnijoj kući. Kako ne može biti Božić bez vina, onako ne mogu biti ni pokladi bez uštipaka. Za trajanja se pokladnih dana gotove jela slasnija i masnija. Sirotinja štedi drugim danima, a da što ljepše uzmogne propratiti pokladne dane. Zadnja se pokladna večer propraćuje obilnije jelom i pilom. Makar druge dvije pretprošle noći protekle bez pića, zadnja će večer malo gdje bez njega proći. Te večeri čeljad, pomoliv se Bogu, posjeda okolo punane sinije, te se jede nazdravljajući kako gdje, negdje vinom, a negdje rakijom. Ovdje navodim o pokladnjoj večeri u utorak jednu narodnu praznovjericu. Ako bi ko dakle na pokladni utorak u večer, kad sjedne za večeru, uzeo prvi zalogaj, pa ga samo tri puta obzinuo, a onda onaj zalogaj metnuo za pâs i izišao pred kuću, sve bi vidio, kad vještice lete kao zublje. Te bi zublje okolo njega padale, na nj udarale, a iz njih bi frcale iskre, što bi tako dugo potrajalo, doklen se ne bi onaj zalogaj iza pasa izvadio i bacio. Iza večere se sjedi dalje, vozi se razgovor, duhandžije odbijaju na frke dimove, grlo se ispire čas pićem, čas kahvom crnom. Tako se ugodno i veselo zabavljajuć dočeka predponoćno doba. Tada se opet postavi sinija s jelom, te će se opet pojesti, koliko ko može. To se predponoćno jelo zove „pavečerak". Po pavečerku se ide na počinak. Slijedeći dan osviće srijeda, prvi dan velikoga posta. Vragu nema ništa mrže nego post i molitva, pa on može od svašta koliko, toliko, otkinuti, samo ne može od posta i molitve. Posta imadu dvije vrste: suhi i obični post. Kad se suši ili žežinja na čast kome svecu ili svetici, onda se cijeli dan ne smije ništa jesti niti piti, osim u podne gucnuti nekoliko kapi vode. Najobičniji dani, na koje se suši ili žežinja jesu: Badnji dan, Veliki petak i dani uoči sv. Ante Paduvanskoga, sv. Roka, sv. Blaža, sv. Lucije i sv. Apolonije. Može se takogjer u nuždi i bolesti obećati doživotno jedan dan u sedmici sušiti, ako Bog onome, koji ga moli, molitvu usliši. Ili se mjesto toga može zavjetovati, da će dotičnik otići kojoj udaljenijoj crkvi

ili kome uopće zavjetnom mjestu. Na zavjet se ide po vlastitoj odluci. Ako crkva ili zavjetno mjesto nije daleko, ide se obično na zavjet pješe i boso. Je li pak odviše velika daljina, putuje se obuveno, ali se ide više pješice nego li s konjem, a s kolima osve malo, jer zavjetu nije svrha zabava, nego pokora, s čega se putujuć na zavjet posti i neprestano Bogu moli. Na zavjetnom se mjestu crkva ili crkvište ostalo iz prijašnjih, starih vremena, obilazi na golim koljenima u najvišoj poniznosti i molitvi. Obilazi se onliko puta, koliko se ko zavjetovao. Mnogi mjesto na koljenima obilaze svetište običnim laganim hodom, tiho se moleći. Osim obilaženja dužnost je zavjetnika ispovjediti se, pričestiti se, službi Božijoj prisustvovati, prinos dati, a po tom se svome domu vrnuti. Glavni se zavjeti čine u Bosni o Velikoj Gospojini u Olovu nedaleko Kladnja i u Kondžilu blizu Tešnja, te o sv. Ivi u Podmilačju kod Jajca. Obični je posni dan petak, a do nedavno bješe takogjer i subota. Strožiji su posni dani kvatreni i korizmeni. Kvatrenih dana ima dvanaest, tojest: srijeda, petak i subota na početku svake godišnje dobe. Najdulji je pak post korizma, koja traje nepunih sedam nedjelja. Hrvati katoličke vjere u Bosni i Hercegovini ne će posnog dana omrsiti do velike potrebe. Ma da im u novije doba iz raznih obzira crkva sama dopušta jesti bijeli smok, to se oni ragje drže stare privike. Kako se strogo posti, mnogi se za vrijeme korizme progje svakog pića, pa čak i duhana. Imao sam prilike govoriti s mnogim ljudima, koji tako strogo poste. Pa šta su mi rekli na moje pitanje: zašto to čine? Evo odgovora: „Gospodine, sad su veliki posni dani. Svako piće, osim vode, omamljuje ljudsku pamet, pa će čovjek, makar i u šali što opsovati, a možda će baš opsovati post, pa koja mu onda korist, što posti?“ Na pitanje pak, zašto se odbacuje duhan, dobih slijedeći odgovor: „Duhan je jedno uživanje, naslada, a u posne se dane imadu naslade uskraćivati radi više pokore za učinjene grijehe.“ Da se čovjeku dozove u pamet, od šta je postao i u što će se najposlije obratiti ili pretvoriti obdržaje se u svakoj katoličkoj crkvi prvog dana posta pepelanje u jutru po svršenoj službi božijoj, s čega se prva srijeda i naziva pepelnicom. Pepelanje se sastoji u tome, što vjernici pristupiv do pred oltar kleknu, a svećenik, koji služi, uzima palcem i kažiprstom blagoslovljenog luga iz tasića, koga pokraj njega drži poslužitelj, te vrhovima prsta i

blagoslovljenim lugom svakome, koji pred njeg dogje i klekne, krene po čelu unakrst govoreći: „Spomeni se, čovječe, da si prah i da ćeš se u prah obratiti.“ Prisustvovati pepelanju nije stroga vjerska dužnost kao što je stroga dužnost prisustvovati službi božijoj.

Kroz sve se godišnje dane muški svijet malo zadržeje u svojim kućama, a najmanje može se reći na čistu srijedu. Muškarci su u kući po danu više od štete nego li od koristi, jer su samo na smetnji ženskadiji, kad ove po kući metu, raspremaju i namještaju. Nije baš najljepše, kad se o kome muškarcu rekne, da kod kuće pomaže ženi kudjelju presti ili čarape plesti. Drugim to riječima znači, da se neko vrlo slabo vigja izvan svoga doma. Za ljude je boravak megju ljudima i s ljudima. Ako su ljudi zanačije, sastaju se svetkovinom i neradnim danima po kahvama i mehanama, gdje se pretresa o radu i neradu, o prihodu i rashodu. Susretnu se dvojica na ulici, pa jedan pita: „Kud si ti pošao?“ A drugi odgovara: „A eto vala ne znam ni sam; pošao sam malo u čaršiju, pa u kahvu, ja kud ću.“ „Vala i ja tako,“ odgovori prvi, „pa hajdemo de zajedno.“ Hrvat je katoličke vjere poput ostalih vješt i okretan trgovac, a osobito mlagji naraštaj, koji se za to po školama spremao. Stoga trgovci najragje borave u čaršiji. Čaršija je mjesto, gdje ima mnogo što većih, što manjih trgovačkih radnja s desna i s lijeva jedne ili više ulica. Čaršija je dakle razgranata po mjesnim ulicama. Zgrade, u kojim trgovci sjede, kupuju ili prodaju robu, zovu se magaze i dućani. Magaze su zidane i u visinu od dućana znatno veće, a imadu jedno- ili dvokrilna gvozdena, obojena ili neobojena vrata za otvaranje i zatvaranje ključem. Dućani su zidani ili su nešto zidani, a nešto od drvenarije, a imaju takogjer dva krila za otvaranje i zatvaranje, s tom razlikom od magaznih krila, što se magazna krila zatvaraju i otvaraju visinom, a dućanska širinom. Gornje se krilo u dućana zove gornji, a donje, donji ćefenak. Kad se hoće dućan otvoriti, podigne se najprije gornji ćefenak i pothvati kvakom, za to uregjenom, da ga drži, e ne bi pao, a onda se spusti donji ćefenak. Hoće li se dućan zatvarati, spusti se gornji, a pridigne se dônji ćefenak, pa gdje se na sredini priljubljuju, onuda se umetne jaka, drvena, četverouglasta prevorka, koje se jedan kraj utakne na jednoj strani pod čvrsto savijeno gvožgje, kome su krajevi u gredu udareni, a savijena sredina ostala izbačena. Na

drugu je stranu prevorka prosječena, kako kroz prosjek može prolaziti jedan, poput ključa savijen kraj gvožgjeta, dok je drugi oštri kraj udaren čvrsto u gredu. Kad se prevorka natakne na opisano gvožgje, onda se kroz šuplji gvozdeni zavoj, koji kroz prosjek prevorke napolje izbija, objesi i pričvrsti ključem golem katanac. Kako bosansko-hercegovački hrvatski trgovac svoga prijatelja, tako i svog mušteriju dočekuje u dućanu ili magazi uljudno, a poslužuje udvorno. Jednom će i drugom ponuditi stolicu, ako će dulje ostati. Nema li po čem pri ruci stolice, ponudiće ih, da se spuste makar na ćefenak, s koga će, ako ima, najprije mahnuti prašinu i štogod po njem prostrijeti. Nakon što se ko spustio, pita se s njime, nudi ga prije svega duhanskom kutijom, a nerijetko se dogagja, da sam trgovac metne duhan na cigarćage te onda doda mušteriji ili prijatelju, da načini cigar. Često će takogjer trgovac zaviti cigar, ali ne će radi pristojnosti okvasiti ni posve dosaviti, nego to učini osoba, kojoj je cigar namijenjen, te joj se onako nedosavijen dodaje. Dok se cigar raspali, koja progovori, dotle je i mrka kahva naregjena. Ako je kahva podalje, a uz trgovca ima ko mlagji, spremiće ga, da naredi kahvu. Nema li mlagjega, trkne pa naredi sam. Može li dozvati kahvedžiju, to ga dovikne njegovim imenom, a kad se odazove, dodaje trgovac: „Ponesi jednu! dvije! tri!“ to jest oniko, koliko mu treba. A mjesto vikanja, kad vidi kahvedžiju, može mu opruženim prstima ruke označiti, kòliko mu kahva treba. Do malo eto već i kahvedžije, gdje nosi tabak, a na tabaku ibrik kahve s findžanima i čašom taze, bistre vode. Gdje trgovac ima u svojoj radnji šećera, meće u findžane svoj šećer, gdje nema, ili kupi, ili je kahvedžija donio uz kahvu. Trgovac može kahvu razliti sam, ali većinom je razlijeva kahvedžija i razlivenom u findžane s tabaka nudi. Najprije se, ako je potreba, pine koja kap vode, ili se napije po volji, a po tom se kahva uzima i pije, jer ne valja piti kahvu, a odmah za kahvom vodu. Kaže se, da onda voda sapere kahvu, te od kahve ne bude nikakve slasti. Poslije se popivene kahve s prijateljem nastavlja razgovor, a s mušterijom pazar.

Hrvat se u Bosni i Hercegovini uz nove mjere još vrlo rado služi prvašnjom, starom mjerom, uz koju takogjer zadržaje i starinske nazive, kako za novce, tako i za ostalo. Težinu i tekućinu mjeri okom, poluokom, litrom i dramom. U oci je 400, u poluoci

200, u litri 100, a u pola litre 50 drama. Težina je drama, kolik težina novčića ili cekina. Narodna je hrvatska riječ: „Vrijedi ga sve dram dukat.“ A ovo isto proizlazi i iz stihova hrvatske narodne pjesme, u kojoj djevojka momku govori:

„Il me hoćeš, il me ne ćeš,
Ti me živu u grob mećeš.
Il me uzmi, il me ubi,
Il me uzmi za ručicu,
Pa me vodi u čaršiju,
Pa me prodaj bazergjanu,
Bazergjanu u dućanu.
Uzmi za me litru zlata,
Litra zlata sto dukata,
Pa pozlati dvoru vrata.“

Jedino se maslo u Bosni i Hercegovini kupuje i prodaje na jungu ili jungju, to jest na oku i pô. Mjereći duljinu i širinu služe se Hrvati Bosne i Hercegovine aršinom. To je od željeza načinjena mjera, koja je razdijeljena crticama na pole, četvrtine i grêhe. Sitniji se novac upotrebljuje pod nazivom: krajcar, a u Hercegovini šolad ili solad, marijaš, dvadesetica ili dvadeset para, groš, vižlin i sto para. Krajcar je i solad jedan te isti novac, ali vrijednost tog novca u Bosni i Hercegovini nije jedna te ista. Iz ovog je razloga i megju ostalim novčanim nazivima u Bosni i Hercegovini znatna razlika. Ta se razlika sastoji u tom, što bosanskim Hrvatima krajcar vrijedi pet para, a hercegovačkim Hrvatima četiri pare. S toga dva novčića, što se jednim imenom zove marijaš, vrijede u Bosni 10 para, a u Hercegovini vrijede 8 para. Hercegovački je marijaš dakle za $^1/_2$ novčića veći nego bosanski, te ima mjesto 2, dva i po novčića. Tako isto u Bosni 4 novčića čine 4 puta po 5 para skupa 20 para; u Hercegovini 5 šolada po 4 pare skupa 20 para. Groš je u Bosni 8, a u Hercegovini 10 novčića. Vižlin je u Bosni 12, a u Hercegovini 15 novčića. U Bosni 20 novčića čini 100 para, dok naprotiv u Hercegovini 25 novčića iznosi 100 para. Prama tome se došljedno ravna i forinta. U Bosni ima forinta $12^1/_2$ groša, jer 12 groša po 8 novčića čini 96 novčića. K tome sada još $^1/_2$ groša ili 4 novčića, eto svega 100 novčića. U Hercegovini ima pak forinta samo 10 groša, jer 10 puta po 10 novčića jest 100 novčića.

Za ovu razliku trgovački domaći svijet dobro zna, pa prelazeći iz jedne pokrajine u drugu računa na gornje, bosanske, i na donje, hercegovačke pare. Katoliku njegova vjera zabranjuje, ma i u kom pogledu baviti se lihvarenjem. Mjereći što bilo, mora se strogo držati pravednosti, a zasluživati pri prodaji robe oniko, koliko je pravo i koliko mu kao trgovcu vjera dopušta. Kriva mjera, kriva duša. Kriva vaga duše odnosi. Ovo su rečenice, koje su u narodu postale o lošim trgovcima i lihvarima Kad bi što hotimično katolik, a i nehotimično izmjerio krivo, ili koga makar u čem prevario, dužnost mu je to očitovati na ispovijedi svećeniku. Ako učinjenu štetu nije nadomirio prije, mora je nadomiriti poslije ispovijedi, te time svoju dušu očistiti od učinjena grijeha. Bez čiste duše i tijela, bez čiste kuće i reda nema spokojna života ni zdravlja. Duša se dakle čisti ispovijedanjem i pričešćivanjem, tijelo umivanjem i kupanjem; čistoća rada zavisi o čistoći duše, a čistoća kuće o kućnoj domaćici. To je njezin, a uz nju i ostale kućne ženskadije, ako je ima, svagdanji posao. Pa zašto se baš prvi dan korizmenog posta mimo sve druge dane zove još čistom srijedom? Na to je posve jednostavan odgovor: Jer se tog dana mnogo šta čisti na osobit način. Ponajprije se to čišćenje tiče ljudske utrobe. Narodna je hrvatska riječ, da čista srijeda čisti crijeva. Prestaje trošenje mesa svim danima, osim nedjelja, jer nedjelja ne da postu na se. A evo zašto. Ispostiti se mora ravnih 40 dana, koliko je i Isus postio Prve se nedjelje poste 4 dana, a kroz ostalih se 6 nedjelja posti po 6 dana, pa se bez nedjelja navrši upravo 40 dana. Ne samo da se prvim danom posta čisti utroba, nego se još čiste i kuće. Zidovi se kreče, a podovi se taru. Kuhinjsko se sugje odvaruje u lukšiji te posušuje i u kuhinju na odregjena mjesta ostavlja. Po čistoći se mnogo cijeni djevojka, kako to proizlazi iz stihova hrvatske narodne pjesme, kad je majka svjetovala sina, na što ima gledati izabirajući sebi djevojku:

Majka svoga svjetovala sina:
„Kada pogješ zagledat djevojku,
Ne gledaj joj hoda ni pogleda,
Već joj gledaj suda vodenoga,
Raste li mu za obručem trava.“

I svečane se haljine malo oblače korizmenim nedjeljama, a osim

toga ženski svijet ne udara na se nikakva nakita zlatnog ni srebrenog, već ide službi Božijoj skromno i pobožno u običnim, ali čistim haljinama bez ikakve gizde. Korizmeni dani nijesu samo dani osobita posta, nego su takogjer i dani osobita molenja. Korizmenim se danima s večera u svakoj kršćanskoj kući govore molitve, ili pjevaju pjesme, koje se odnose na stradanje, mučenje i smrt Isusovu. S toga crkva zabranjuje od prvog korizmenog dana, pa sve do osmoga dana po Uskrsu svečane svatove i javne zabave, kao što to čini i za vrijeme došašća, to jest od sv. Andrije ili od 30. studenoga, pa sve do svetkovine sv. triju Kralja ili do 6. siječnja. O ovoj potonjoj zabrani ima i hrvatska rečenica, a glasi: „Sveti Andrija, svadbi zavezanija.“ Kao osobiti dani na uspomenu muke Isusove ističu se u korizmi: Gluhna nedjelja, Cvjetnica, Veliki četvrtak, Veliki petak i Velika subota. Gluhna se nedjelja tako zove, što te nedjelje počinju prestajati sva veselja u crkvi i izvan crkve. Na Cvjetnicu se prije početka službe Božije blagosivlje cvijeće i zeleno granje na uspomenu Isusova svečanog ulaza u Jerusalem, kad je pred njim po putu narod sterao palme vičući: „Hosana sinu Davidovu!“ Zelenilo, koje se blagosivlje, jest obično: jelica, tisovina, rusmarin i lovora. Tisovinu narod vrlo cijeni, te od nje načinjene i posvećene križiće rado čuva i upotrebljuje kao sredstvo proti stanovitim bolestima. U kućama se Hrvata katoličke vjere po Bosni i Hercegovini na Cvjetnu nedjelju iz jutra meće u čistu, hladnu vodu, zelena lišća s raznim cvijećem, te se time čeljad umivaju. Svećenik pak, koji u crkvi blagosivlje grančice, moli, da bi Bog blagoslovio onu kuću, u kojoj se budu čuvale one grančice, zatim ih poškropi blagoslovljenom vodom i okadi ih tamjanom. Narod te grančice čuva na sigurnu mjestu do potrebe pri kakvoj predstojećoj vremenskoj nezgodi, pa u takom slučaju pravi njima s kućnih vrata križeve po vazduhu, kad se oćuti grmljavina, da se blagoslovom otkloni krupa, led i sve nepogode vremena. Ima takogjer i posebna vrsta molitve, u obliku pjesmice, koja se počne tiho govoriti, čim se opazi strašno sijevanje, a očuje grmljavina. Moli se ovako:

Križi grede po nebu,
Za njim Diva Marija,
Molila se svome Sinku:

„Muči, sine pravedni,
Bog je Peri ključe dao,
Da otvori sveti raj.
Gdi balovi ne balaju,
Gdi vištice ne igraju.“
Biži, biži, Irudice,
Majka ti je poganica,
Od Boga je prokleta,
Od svetog Ive križem sapeta.

Nakon ove se svršene molitvice prekrsti. Crkva takogjer čuva blagoslovljene grančice, te se od njih za slijedeću pepelnicu prži lug za pepelanje. Ko se nije tekom godine ispovijedao ni pričestio, dužan je to učiniti najkašnje Cvjetne korizmene nedjelje. Ispovijedanje se obavlja u crkvi. Tamo je povisoka, natkrivena, sva od drveta načinjena ispovjedaonica, te prostorom unutra samo za jednog svećenika, s tako kratkim vratašcima za ulaz, da se potpuno vidi, kad svećenik na odignutoj daščici sjedi i ispovijeda. Ispovijedaonica ima s desne i lijeve strane po jedan malen prozorčić sa vrlo gustim rešetkama. Podno je rešetaka na tlima s dvora smještena. malena klupica, da može licem biti spram rešetke onaj, koji na klupici kleči te svoje grijehe ispovijeda. Grijesi se kazuju lagano i tiho, ali razumljivo kroz rešetku, kako će ih potpuno razabrati svećenik, koji ih osluškuje u ispovijedaonici s druge strane rešetke. Ko bi na ispovijedi hotimično zatajao kakov god grijeh, onome ne bi ispovijed bila valjana. Kad bi se pak ko sa hotimično zatajanim grijehom pričestio, počinio bi svetogrgje najteže vrste. Ispovijedati se može u večer, a može i u jutru. Pri polasku na ispovijed valja biti sa svakim u miru, jer inače svećenik ne će htjeti ispovijediti. Polazeći mlagji na ispovijed ljube starije u ruku, moleći ih ujedno za oproštenje, ako su im možda u čem na žao učinili. Ispovijedao se ko na večer ili u jutru, svejedno mu valja biti posve natašte od ponoći, pa dok ne primi pričesti. Primiv pričest i pomoliv se Bogu odlazi iz crkve, te će se kod svoje kuće omrsiti. Duhandžije, izašav iz crkve, smotavaju te pripalju u cigare. Oni se dakle najprije omrse pušenjem duhana, a kasnije, ako ne svrnu svojim kućama, to se u čaršiji okrijepe kojom čašom pića ili findžanom kahve. Mnogi će prije kahve po štogod založiti, pa kahvu piti.

Veliki je četvrtak spomendan zadnje Kristove večere sa svojim apostolima. Tog se dana osim drugih crkvenih obreda obdržaje i pranje nogu. Biskup skinuv plašt opaše se peškirom ili ručnikom, te pere noge dvanaestorici svećenika ili siromašnih staraca. Čim opere jednu nogu, obriše je peškirom i poljubi. Pošto svoj dvanaestorici opere noge, onda biskup opere svoje ruke i otare ih, prigrne plašt i moli zadnju molitvu. To čini papa, nadbiskupi i biskupi te svi kršćanski katolički vladari. Tim slijede Isusa, koji je oprao noge dvanaestorici svojih apostola. Koji katolički dostojanstvenik pere noge dvanaestorici staraca, što se biraju iz najsiromašnijih slojeva naroda, to ih sviju zaodjene potpunim novim odijelom i obuje novom obućom još prije nego li dogju u crkvu, a po svršenoj ih službi Božijoj poziva u svoj dvor na ručak. Po nekim mjestima Bosne ima megju hrvatskim katoličkim svijetom i posebna vrsta molitve, što se moli samo na veliki četvrtak. Ta molitva glasi: O dušice grješna, budi u vjeri krjepka, kad ti budeš dugim putem, tijesnim klancem, srešće tebe duh nemili, duh nečisti. Reći će tebi: „Dušo moja!“ „Ja nijesam duša tvoja već Božija, Ja sam rekla na blag danak, na Veliki četvrtak: sto Jezusa, sto amena, sto se puta prekrstila!“ Ovo se sve u istinu izgovori sto puta tekom dana Velikog četvrtka. Veliki je petak spomen smrti i ukopa Isusova. Katolicima je to dan žalosti. Crkva takogjer žali, što je trebalo, da za ljudske grijehe umre Isus pogrdnom smrti na križu. Ta se žalost vidi i po svim obredima, koji se obavljaju toga dana. Izvan se crkve po kućama šaraju i boje jaja. Šaraju se tako zvanom pisaljicom i voskom, a boje se u varzilu ili farzilu. Koja se obojena jaja skuhaju na Veliki petak prije granuća sunca, ona mogu dugo stajati, a da se ne pokvare. Postoji takogjer neka vrsta zavjeta u savezu s tim danom. Ako ko ima glavobolju, zavjetuje se, da ne će izmivati glave drugim petkom u godini, do li na Veliki petak, a to radi njegove znamenitosti. Velika je subota spomendan ležanja Isusova u grobu. Megju velike obrede toga dana u crkvi spada takogjer posveta vode za krštenje. Na Veliku se subotu prije podne iz svake bosansko-hercegovačke katoličke kuće šalje u crkvu na blagoslov raznovrstnih jestiva. Metne se naime u čist sud komadić suha mesa, parče kruha, nekoliko oguljenih jaja, sira i malo soli. Sud se zaveže u čistu maramu,

te se po kome mlagjemu spremi u crkvu. Kad se to iz crkve donese natrag kući blagoslovljeno, ostavi se i čuva do prvog uskrsnog dana. Pred večer se na Veliku subotu slavi u crkvi uskrsnuće Isusovo. Negdje se po pogodnu vremenu čine i svečane procesije naizvan crkve. Uskrsni dani jesu dani uspomene slavnog Isusovog uskrsnuća iz groba. Svojim je uskrsnućem Isus nepobitno dokazao, da je njegov nauk istinit, da je on pravi poslanik Božiji, da je on sam Bog. Uskrsnućem je svojim dao Isus ljudima nadu, da će jednom i njihova tjelesa uskrsnuti na novi život. Prvi dan Uskrsa pada uvijek izmegju 22. ožujka i 25. travnja. Na prvi se dan ranije čeljad ustaju, umivaju i Bogu mole. Prije, nego će se doručkovati ili kahva piti, mora se svako čeljade omrsiti. Što je od jestiva na Veliku subotu blagoslovljeno, to se prvog uskrsnog dana iz jutra na tanjir ili inače na što drugo sitno izreže, te se pospe s nekoliko zrna blagoslovljene soli. Od toga će svako čeljade po koju mrvicu uzeti i založiti. Dok se posvećenje izreže i sredi, dotle se megjusobno Uskrs čestitao, a mlagji su pri tom starije ljubili u ruku. Razne se vrste jestiva blagosivlju za omršenje, stoga, što se postilo punih 40 dana, a ujedno da ne naškode onima, koji ih jedu, ne će narod da otpočinje mrsa bez Božijeg blagoslova. Ljudi po doručku odilaze u čaršiju, a ženskadija, počistiv i srediv sve, pristavlja ručak, Gdje je jedna ženska glava u kući, ta ne može od posla doprijeti u crkvu. Gdje ih je pak više, ostaje jedna vozeći brigu o gotovljenju i spremanju ručka, a ostale se opremaju u crkvu oblačeć se što mogu ljepše i gizdavije. Susrećuć se i sastajuć ljudi usput čestitaju jedan drugom uskrsnuće Isusovo riječima: „Čestit ti Uskrs!“ Na ovo slijedi odgovor: „Čestita ti duša!“ Isto vrijedi o čestitanju i megju ženskim svijetom pri susretanju i sastajanju. Sve su hrvatske katoličke radnje prvi i drugi dan Uskrsa zatvorene. Kako jedni od kuće, tako drugi iz čaršije vrve u crkvu. Do pred početak se službe Božije ispred crkve dječaci zabavljaju tucajuć se šarenim i jednostavno obojenim jajima. Pa ni momčadiji nije mrsko time prikratiti vrijeme. Tucanje jajima traje cijelo uskrsno vrijeme, to jest tri dana. Zanimivo je, kako se nose jaja krajcarima. Jedan dječak drži jaje u ruci ili ga položi na zemlju, a drugi stanu na dohvat, pa redom udaraju novčićem u jaje. Onaj, čije je jaje, nosi novčić, ako ne

ostane zagjenut u jaje. Ostane li novčić zagjenut u jaje, onda onaj, čiji je novčić, nosi i novčić i jaje. Po svršenoj se službi Božijoj prvog i drugog dana vraća svak svome domu na ručak. Prvog se i drugog dana gotove ljepša, mnogo obilnija jela, kako za ručak, tako isto i za večeru. Vina i rakije ne smije manjkati ni u cigloj kući, ma da se ne hoda od kuće do kuće čestitati, kao što to biva o Božiću. O uskrsnim se blagdanima svrće na čestitanje samo glavnija rodbina rodbini. Tim se blagdanima više nego iko raduju djeca, jer u koju god gdje kuću dijete dogje, valja mu dati jaje i peretak ili samo jaje, što većinom biva u Hercegovini, dok se u Bosni ponajviše uz jaje i peretak daje. Pereci su jedini kolači u Bosni, u koje se ništa slatka ne meće. Osim što se daju djeci, koja dolaze, uzimaju se takogjer uz bijelu kahvu. Ta se vrsta kolača počinje kuhati o Uskrsu, a prikuhava se sve do Duhova. Za kuhanje se peretaka uzima što ljepše brašno, koliko se hoće. Na jednu se stranu brašno prosije, a na drugu se stranu u zdjelu ili ćasu razbijaju i umute jaja. Jaja se odbroje tako, kako će umućena od prilike moći zakuhati odregjeno brašno. K razbijenim se jajima doda nešto soli, koja se s njima umuti. S tako se zasoljenim i umućenim jajima zakuha tijesto. U nepotpuno se dokuhano tijesto doda malo ulja smiješana s nešto čisto procijegjene lukšije ili cijegja. Ovo se pridolijeva u tijesto, da kolači budu razabraniji. Namjesto ulja s lukšijom može se dodati samo čisto, slatko mlijeko. Gotovo tijesto treba dobro nakuhati, ali ne smije opet biti odviše tvrdo, jer čim je mekše, tim je bolje. Kad je gotovo i nakuhano tijesto, reže se od njega komad po komad, te se jedan po jedan na siniji rukama uvalja ili rasuče, malo rasplešće, i po raspleskanom se tijestu uzduž povuku vrhom noža dva usporedna, plitka ureza, izmegju kojih je razmak širine maloga prsta. Po tom se jedan okrajak na nekoliko mjesta nareže nožem, savije u krug, krajevi sastave tako, da je gornja strana peretka nareskana. Na vatri je sud prostran sa kipućom vodom, u koju se jedan po jedan peretak rukom ili kašikom spušta, ali pazeći pri tom, da se oblik ne pokvari. Kako koji na dno pane, valja ga odmah polagano pothvatiti kašikom, da ne prigori. Na dno ih se spušta toliko, koliko ih može prostrano stati. Kad ustanu na vrh vode, vade se u pletenku ili u štogod drugo, da se ocijede i ohlade. Ohlagjeni se i ocijegjeni šalju

u pekaru. Pekar uzima za svaki peretak, što će ga ispeći, po jednu paru i zastavi sebi jedan peretak. Od svijeh je pak slatkih kuhanija, što ih se gotovi, najpristalija i najobrazlija u Bosni patišpanja, dok u ovom pogledu u Hercegovini odgovaraju lokumi i gurabije. Patišpanja je pristala u svako doba i u svaku zgodu ili priliku. Hoće se osobite pažnje i tačna rada, pa da patišpanja ispane za rukom. Najprije se odbroje jaja po volji. Iza toga će se odrediti količina šećera tučenog, a ovo se može na dva načina: ili se uzme onoliko punih kašika šećera, koliko je jaja, ili se na svakih dvanaestero jaja uzima litra šećera. Šećer se saspe u sud, u kome će se mutiti patišpanja ili ulutma. Na šećer se izbiju odbrojena jaja. To se muti najmanje tri četvrta sata, to jest dok bude posve gusto. Koliko je tuknutijeh jaja, onoliko se puta uzima megju vrhovima prsta finoga mliva i usipa miješajuć unutra. Jednom se obično megju prstima doda mliva suviše. Umutiv valjano sve, saspe se u tevsiju maslom podmazanu, metne se peći ili se spremi u pekaru. Uskrsni dani padaju vazda početkom proljeća. Desi li se pogodno vrijeme za tih svečanih dneva, to se već prvog dneva po podne počinju šetnje, naizvan doma, da se hodanjem ili gdje na zgodnom mjestu zabavom prikrati vrijeme. Drugog se dneva po podne ne ide hodati istim putem, kojim se išlo prvoga dneva, nego se ragje okrene prama kojoj drugoj strani radi promjene. O uskrsnim danima radi hladna vremena i hladna tla nema još sjedanja po zeleni u otvorenoj prirodi. Tome mnogo bolje pogoduje dan sv. Jurja ili Jurjevdan. Ma da je sv. Juraj kao mučenik vrlo znamenit svetac, to ipak njemu posvećeni dan nije zapovjedna svetkovina, pa se na taj njegov dan smiju raditi kako lakši, tako i teži poslovi. Jedino se Jurjevdan svetkuje u onoj župi, u kojoj je crkva tome svecu na čast posvećena, dok je u tom pogledu Ilindan zapovjedna svetkovina, ma da su obadva sveca od davnina zaštitnici Bosne i Hercegovine. O sv. Jurju kao zaštitniku Bosne i Hercegovine pjeva takogjer naš hrvatski pjesnik fratar Kačić:

Veseli se, Bosno, zemljo ravna,
Koja no si na glasu odavna,
Eto tebi lipo pramaliće,
S pramalićem Jurjev danak igje,

Koga slaviš otkad si postala,
I kršćansku viru zapoznala.

Baš radi toga, što je zaštitnik zemlje malo će ko od kršćanskog katoličkog puka obadviju zemalja prihvatiti gdje za kakav posao. Jurjevdan donosi prirodi nov, veseliji život, pa mu se za to narod više raduje, nego li Ilindanu, koji pada u doba najveće žege. Sam hrvatski naziv mjeseca travnja kazuje važnost Jurjevdana. Travica se zeleni, a gorica zaogjene listom, po grančicam ptice zacvrkuću. Nastalo pak doba označuju narodni stihovi:

Nema ljeta bez Jurjeva danka,
Niti brata, dok ne rodi majka.

Kako je šuma ponajsigurnije mjesto, gdje se roče vuci i hajduci, dalo je to povoda narodnoj rečenici: Jurjev danak, hajdučki sastanak, ili: Jurjev danak, junački sastanak.

Ako gdje u koga ima u bašći jal u dvorištu cvijeća miloduha, te to cvijeće omrkne čitavo uoči Jurjevdana, sigurno od njega ne osvane ni lista. Što je bilo iznad zemlje, sve je osječeno. Svagdje se zna, šta će s miloduhom biti te noći, pa opet niti ga ko čuva, niti se ko ljuti, jer posjeći miloduh, nije ničiji drugi posao, niti se ko drugi time bavi, osim momčadija. Zagju noćno, gdje znadu, da ima miloduha, sasijeku ga pa nose, te, privukav se kradom kućam djevojačkim, okite im prozore i vrata. Sutradan se sjećaju djevojke, koji li je kojoj pod prozore dohodio. Uz kićenje je vrata i prozora miloduhom još općenitije poznata zabava mlagjarije na ljuljanci. Ta se zabava sastoji u tom, što se o čvrstu podignutu iznad zemlje granu dudova ili kakvog drugoga stabla u dvorištu ili u bašći sveže jaki konop ili uže sa oba kraja. Prije, nego će se vezati, omota se okolo grane komad vreće, a po njoj se omotaju pa privežu krajevi uža ili konopa, jer bi se i jedno i drugo taruć se o granu prežulilo. Privezujuć za granu krajeve razmaknu se jedan od drugoga na toliko, da se može lasno spustiti privezano dvostruko uže do nad zemlju i da se može sjesti u pregibu sredine dvostrukog užeta iznad zemlje. Da onoga, koji će se ljuljati, ne bi uže nažuljalo, podmetne se ispresavijana vreća ili jastuk. Zaljuljati se i ljuljati može kogod bez ičije pomoći, a može takogjer i uz čiju pomoć, a to je onda ljuljanje naizmjenice, a to će reći, ljulja se sad jedno, sad drugo, dok se ne obreda na ljuljanci

cijelo društvo, što ga ima, te se onda opet započinje redom iznova. Negdje se ljuljanke vežu odmah zorom rano, negdje opet kad se čisto razdani, a na nekim mjestima čak po izmaku podneva. Nepazi se dakle na doba, kad treba ljuljanku vezati, nego je glavno proljuljati se malo na ljuljanci a na Jurjevdan. Ljuljanku vežu i otpočinju ljuljanje djevojke. Ako nijesu djevojke poručile momcima, gdje će biti ljuljanka, pa da dogju, tad se onako okupljene okolo ljuljanke i ljuljajuć se javljaju pjesmom, neka mognu čuti momci, kojih se to tiče, pa da znadu, kuda će. Tom je prigodom najpoznatija djevojačka pjesma:

Gjurgjev danče, brzo ti mi dogje,
Mene mladu u matere nagje,
Drugi došo, a mene ne našo,
Već me našo kod dragoga moga.

Ima i druga poznata pjesma, što je na početku pramaljeća. a imenito okolo Jurjevdana, pjevaju djevojke, a često je i momci zapjevaju:

Nasta ljeće i proljeće,
Dogje Jurjevdan,
Svi se momci iženiše,
A ja osta sam.
Mislim i ja o jeseni,
Ako budem zdrav.
Imam dragu u sokaku,
Ja je dobro znam.
Dao sam joj zlatan prsten,
Nek se moja zna,
Ona meni vezen jagluk,
Da niko ne zna.

Preko dan je iza Jurjevdana nezapovjedna svetkovina sv. Marka. Tog se dana otpočinju blagosivati polja, da Bog svojim blagoslovom dadne usjevima obilan rod. K službam se Božijim na izvanu pozeleni za blagih proljetnih dneva okuplja iz obližnjih mjesta seoski, a pri nedalekoj udaljenosti često bude u lijepom broju zastupan takogjer i gragjanski svijet. Kad se o kojoj proljetnoj ili ljetnoj svetkovini izlazi na zelen službi Božijoj, a vrijeme dopušta sjedati po tlima, tad se po svršenoj službi Božijoj posjeda po zelenoj travi.

Ovdje jedna obitelj, ondje druga, onamo treća; što gdje pak posjodala cijela družina. Pred svakom je obitelji ili društvom štogod po zemlji prostrto, da se ima na što spustiti jelo, koje je taj dan donešeno za blagovanje. Tu se vade i lome pogače, komadaju se pečena ili skuhana perad, a lome se bureci i sirnice. Prekrstiv se i rekavši: „Bože pomozi!“ počima se jesti. U koga je od družine sud s vinom ili rakijom, onaj redom društvo punom čašom nudi ne zaboravljajući pri tome ni sebe. Sveti Marko dakle otvara put u bajnu prirodu, ali se istom iza sv. Marka smije bez opasnosti sjedati po zelenoj travici, to jest kad sunašce blago zemljicu zagrije. S toga se po podnevima zapovjednih svetkovina izlazi na teferiče. Proteferičiti ili ići se gdje na zeleni proveseliti mogu pojedine osobe, pojedine obitelji, više osoba, više obitelji. Bez jela i pića nema teferiča. Najednostavnije je i najobičnije jelo za priregjivanje teferiča pečena janjetina i to s ražnja. Valja najmiti nekoga, ko će usjeći ražanj, janje zaklati i ispeći blizu mjesta, koje je odredjeno za obdržavanje teferiča. Drva se pribere, vatra se naloži, te se s jedne strane vatre istiha na ražnju okreće janje, a s druge se strane okreće te peče „šiš.“ Izreže se na komadiće džigerica, srce i bubrezi, dobro se posoli, pa se komadić po komadić natakne na tanan prutić, koji se tad skupa s nanizanim mesom naziva „šiš.“ Pecivom će sa šiša po malo zaslagjivati i mezetiti uz piće, dok ne prispije janje. Kako društvo sjedi, onako se megju društvo i janje donese, te se isiječe i iskomada. Kao najpristaliji se smok uzima pečenoj janjetini zeleni luk, a uz jedno se i drugo troši kruh. Na velikim teferičima, gdje je mlagjarija osobito brojno zastupana, često puta kolo poigrava, pjesma pjeva, a provodi šala. Teferiči idu s ljepotom vremena, a lijepom se vremenu broji najprije proljetno doba. Iza proljetnog doba nastupa lijepo ljetno doba ili doba kupanja i hladovanja. Hrvatski narod vjere katoličke širom Bosne i Hercegovine drži najpogodnijim danom za početak kupanja u živim vodama Ivanjdan u mjesecu lipnju. Malo će ko ostati, da se taj dan ne okupa ranije ili kasnije moleći se Bogu, da ga sačuva od šuge, svraba i svake druge kužne bolesti. O sv. se Ivi i vatre pale što po dvorištima, što izvan dvorišta. Uoči sv. se Ive s večera potpali nešto slame ili talaša, pa se preko plamena amo, tamo, po koji put preskoči. Mnogi drži, da ne će noge boljeti, kad

se na sv. Ivu u jutro rano preko onog luga prijegje. Lijepom se vremenu pribraja takogjer prvo jesensko doba, tako zvano Miholjsko ljeto. Jesensko je ljeto doba branja i trganja. Iza branja se pako i trganja na jednu stranu počinju pripremati i na vatru nastavljati kazani s dropom šljivovim i grozdovim, da se peče šljivovica i grozdovača. Kad se rakija peče mnogi će pozvati prijatelje jedne večeri, da mu dogju na kazan, te ih počastiti novom rakijom, mezetom ili večerom, pa se tako s prijateljima proveseliti. Na drugu se opet stranu pripremaju otrgani kukuruzi za ljuštenje ili komanje, pa ostali poslovi, koji će se društveno raditi prama onoj:

Više ruku, više uradi.

II. Posebni običaji.

A. Porod i djetinjstvo.

Djeca su najslagje voće, jer se sa srca bere.
Hrv. narodna riječ.

Ženidba bez poroda, drvo bez roda. Svrhu ženidbenu ne postiže onaj, kome bračni život ostaje bez ploda, nego onaj, kome je bračni život plodan i blagoslovljen, te će nakom sebe ostavit potomstva. Momak se i djevojka uzimaju iz ljubavi i naklonosti jednoga napram drugome. Koliko je god momku draga djevojka prije vjenčanja, još mu je draža, dapače mu je najmilija u ono doba poslije vjenčanja, kad sazna, da će ih Bog obradovati od srca porodom. Veselje je tom prigodom nepojmljivo. Naprotiv pak, kad u bračnom životu stanu prve godine protjecati bez povećavanja obitelji, stane se nekako gubiti povjerenje izmegju čovjeka i žene, pa i ljubav stane hladniti. Često se mogjusobno kore predbacujući jedno drugome krivnju, što nemaju djece. S toga nerotkinja čini sve moguće molitve, zavjete, milostinje, ne bi li je samo Bog uslišao i obdario je djecom. Bosansko-hercegovačkom su Hrvatu sva djeca draga i ne može mu ih nikad biti dosta, jer su djeca rosa do sunca. Bog, koji ih stvara i za život im se stara. Ali su muška djeca odabranija, jer na muškoj djeci koljeno ostaje. I kod čovjeka je pribranija žena, koja sinove ragja.

Boga moli Ivanbegovica,
Da joj Bog da od srca poroda.
Što molila, Boga domolila.
Bog joj dade od srca poroda,
Ona rodi devet kćeri mladih,
A desetu pod pojasom nosa.
Govorio beže Ivanbeže:

„O bora ti, moja mila ljubo,
Ako rodiš i desetu kćerku,
Živa mene ne čekaj u dvoru;
Viš' kuće ti badem drvo raste,
Ispod kuće Una voda hladna,
Jal se vješaj, jal u vodu skači!“
Ode Ivan u novu čaršiju,
Ljuba rodi i desetu kćerku,
Povija je u bijelu svilu,
Pa je nosi Uni na obalu,
Te je baca Uni u dubine.
„Plovi, plovi, utvo zlatokrila,
Brzo će te majka dostignuti.“
Pa se vrati u bijele dvore,
Pa otvara sedefli sanduke,
Izvadila devet košuljica,
Pa ih daje devet sirotica.
„Na to vama, devet sirotica,
To nosite, a drugo tecite,
Viš' vam nema od mile majčice.“
Pa govori svojim siroticam:
„Kad vam babo iz čaršije dogje,
Redom staute, redom zaplačite:
A naš babo, kamo naša majka?“
Ona uze vezenu maramu,
Sveza oči, pa u Unu skoči.

Mlada žena oćuti, da će postati majkom, kad počnu nastupati neke osobite vrste pojave u tijelu kao i u jelu. Onda joj može štogod od jela ili pića na um pasti, čega se inače ne bi nikad sjetila. Iz toga je nastala riječ i o čovjeku, koji bi od jela i pića rad sad ovo, sad ono, da mu pada na um kao trudnoj ženi. Bremešna žena očituje svoje želje najragje svome domaćinu. Gdje pak u kući osim njih dvoga ima još ostale čeljadi, tada svoje želje očituje domaćinu na samo, jer je rada sakriti bar za neko vrijeme, da svi ukućani ne saznadu, o čemu se radi. S toga svoje breme koliko god može ukriva prostranom odjećom. Osim toga radi sve kućne poslove, što bolje može, da ne bi tko god po radu spazio, da je kakva promjena

nastupila. Jedino ako je moguće mimoilazi odviše naporan rad, te se osim toga klone, da što god teško rukama digne. Što žena poželi, domaćin će joj donijeti i ponudit je. Sprva joj donosi mimo ostalu čeljad, a kad bude vrijeme, da i ostali znadu, onda je nudi pred svima. Tad se počne u šali nabacivati, kako žena ne može svašta jesti, ne može kahve. nešto joj se smućuje, drago joj što god ljuto jal kiselo. Po tom izbija na površinu, da će biti nešta novoga. Ako bremešna žena što god želi, pa to kradom uzme u svojoj ili tugjoj kući, ne smije se onda mašiti rukom po licu, jer će ostati na dječinjem licu biljega. Isto će ma gdje na djetetu biti biljega, kad je majka bila što poželila, a onog ne dobila. Dijete rogjeno s biljegom, obično bude u životu sretnije. Kad je žena u drugom stanju, pa dogje kome u kuću, ako zateče, da se što jede, ne smije se od nje sakriti, nego je valja ponuditi, jer se veli, da ono dijete, kad odraste, ne bi htjelo jesti onu vrstu dotičnog sakrivenog jela. I zalogaj valja prepoloviti, pa bremešnu ženu ponuditi, da joj ne bi što god naškodilo. Ko bremešnu ženu ne ponudi, neka se čuva, da mu miš ne progrize haljine, jal da mu cmičak ili jačmir na kom očnom kapku ne skoči. — Sretne li bremešna žena usput kakvu nakazu, zakrenuće glavom na stranu i reći: „Oslobodi me, i sačuvaj Bože!“ Nipošto se ne će narugati, jer bi je mogao Bog pokarati, pa je ruglo stignuti. Dijete se može baciti na oca ili majku, pa na ostale članove rodbine, sve do devetog koljena, a može se baciti takogjer na kuma ili kumu. Jedna žena predbacila drugoj, koja je imala u kući momka u najmu: „Čuješ, drugo, dijete ti naliči na momka.“ Ona je dočeka spremnim odgovorom: „Bog s tobom, drugo, ta dijete se baci preko mora na strica, kamo l' ne će u kući na momka.“ Svakoj je ženi, koja će biti majkom, dužnost, na vrijeme se pobrinuti svime, što će novorogjenčetu trebati, kad na svijet dogje. Valja dakle da novorogjenče svaka sprema i oprema gotova dočeka. Tu se priregjuju košuljice, kapice, pelenice, povoji. Tu se rade jastučići, jorgančići, razne prostirke i zastirke. Sve to osim bešike izragjuje majka svojim rukama, a bešika se kupuje gotova, osim ako je sam domaćin umije načiniti. Ma da žena sve za svoje novorogjenče pripremi, to će opet njezina majka kao baba unučetu spremiti sve haljinice. Isto će se tetka s materine strane sjetiti novorogjenčeta, te mu izraditi

kakvu haljinicu, kapicu ili kasnije, dok bude za njeg, oplesti mu lijepe čarapice. Pred što vrijeme rodiva na blizu prikuči, ne ide bremešna žena nikud ispod svog kućnog krova, osim što ode u crkvu na ispovijed i pričest, da za svaki slučaj bude spremna. Ni u domu ne ostaje sama, nego paze na nju ostala čeljad. Gdje je žena u drugome stanju, a u domu sama, pa osjeti, da će rastanak s bremenom do koji čas nastupiti, pa da se više kriti ne da, zovne potajno kakvu stariju ženu, koja je tomu vješta, te će vršiti dužnosti babice. Velika je sramota, kad bi se žena s bremenom rastala izvan svoga doma pod tugjim krovom, pa makar joj taj krov i materin bio. Ima li žena svekrvu ili majku, to može i od njih koja vršiti dužnosti babice, osim ako su strašive, te svoju koju priju zovnu, da ih u tom poslu zamijeni. Nijesu rijetki slučajevi, gdje ista žena, koja se s bremenom rastaje, istodobno sama vrši i dužnosti babice. Kad se posve oslobodila tereta, prihvati dijete, pupak mu odreže, okupa ga, obuče, povije i namjesti, a često put i kuću pomete, a po tom se umije, presvuče, namjesti ležaj, te legne. Urediv sve tako onda poziva ženu, koju želi, da neko vrijeme uz nju bude i pomogne joj. Ima takogjer slučajeva, gdje žena iza poroda nikako ne legne. Radi takve odvažnosti i snage pojedinih žena stvoreni su, a po selima i gradovima dobro poznati stihovi uz djetinju bešiku:

Nini, zlato, u varakli beši,
Majka te je u želji rodila
U papradi čuvajuć jaradi,
U opreglju kući donijela.

Na kom se mjestu žena riješila tereta, na onom se mjestu tog časa može dovoljno napiti vode, a da joj ništa ne naškodi. Pošto je legla, mora se vode čuvati. Suvišno bi joj pijenje vode za vrijeme ležanja moglo vrlo nahuditi i silne bolove prouzročiti. Čim je novorogjenče ugledalo svijet, šalje se glas po kakvom djetetu najprije ocu, pa ostalim članovima obitelji, ako ih ima izvan kuće. Isto se tako obavijeste svi članovi rodbine, kumovi i kume, sve kone, s kojima se dotična žena pazi i gleda. Ko god primi obavijest, dužnost mu je darovati novcem ono dijete, koje je glas o porodu donijelo. Dok dijete raznosi glasove, dotle se kod kuće smješta žena i dijete. Za ženu se smjesti postelja, a na takom mjestu u

sobi, gdje se žena ne će morati često pokretati. Osim toga ne smije biti postelja na udaru vjetru ni promahi. Svaka žena sama sobom priredi, što će za vrijeme ležanja po postelji prostirati. Makar kako žena siromašna bila, u takvom slučaju mora imati dovoljnu prostirku, ako ne posve novu, a to posve čistu. Imućnije i bogatije gledaju, da im prostirka i pokrivka bude što ljepša i nakićenija. Tom se prilikom vide lijepi, svileni, po okrajcima zlatom vezena a svilenim čaršafom postavljeni jorgani. — Dok žena leži, ne smije ruke nada se dizati, a mora se dobro znojiti. Pokraj nje je čista, bijela marama, kojom znoj otire. Bijelom maramom takogjer kosu povezuje. Obojene marame ne uzima, da ne bi boja popustila, pa se za znojno lice prihvatila. Za vrijeme ležanja po nekim stranama daju ženi pred jelo po jednu čašicu čiste šljivovice rakije, a poslije jela po jednu čašu dobra vina, razbijena s vodom. Po drugim se krajevima ne daje piće ni jedno ni drugo, nego žegja gasi jednostavno slatkim mlijekom. Prvih se dana iza poroda daje ženi osve lagana hrana. S toga uzima najprije bijelu kahvu ili mehko poprigana jaja, a kasnije mesnu ili pilećiju čorbu s jajem. Osim što žena ima ponuda u svojoj kući, dolaze joj razne ponude i izvan kuće. Ako žena ima majku, ona joj prva kao ponude šalje bijelu kahvu s patišpanjom ili pogačom. U ime ponuda šalje se takogjer kuhana kokoš, boca vina, halva, uštipci, prevrte i druga kuhanija. Uz majku šalju još ponude sve ostale žene u rodbini, kume i kone. Iza poroda leži žena najmanje jednu nedjelju dana, a kojoj može biti leži po dvije ili čak i po tri nedjelje. Svakako se do svršetka šeste nedjelje mora čuvati teška rada. U to se doba što može više klone svijeta sve dok u crkvu ne pogje nakon četrdeset dana. Da ženi lakše vrijeme progje do polaska u crkvu, dolaze joj žene iz rodbine na oblazak i razgovaranje, a to isto čine osim njih kume, kone, prijateljice. O majci je sve rečeno, što treba od poroda do izlaza megju svijet, a sad je red govoriti o novorogjenom joj djetetu. Kad žena, koja vrši dužnosti babice, prihvati dijete, najprije mu sveže i odreže pupak. Po tom priredi mlaku, a može biti i hladna voda, u kojoj dijete okupa. Okupav dijete dobro ga posuši, da mu gdje vlage ne ostane, jer se od vlage počne dijete podgrizati po pregibima tijela. Posušeno dijete obuče pripravljenim haljinicama, ustakne mu kapicu, što nije opravdano, jer kapica

smeta isparivanju vlage iz kose. Isto tako nije opravdano povezivanje i stezanje glave. Obučeno se dijete položi na pelenice i povije. Pri povijanju se često puta nemilosrdno postupa, stežu se djetetu noge i ruke, što smeta pravilnom razvijanju tih tjelesnih udova, kao i pravilnom razvoju grudi i prsiju. Povijeno se dijete prvih dana ponajviše smjesti uz majku ili gdje na osobno mjesto u sobi, kako ne će smetati. Dijete se pokrije jorganačićem, a po glavi crvenom maramom ili koprenom, ali tako, da se dječinjega lica ne dodira. Malo dijete pokrivaju po glavi crvenim, da bude crveno, a da ga žutina nikad ne napane. Javi li se dijete, pa ne htjedne ušutjeti, daje mu se čista masla izmiješana sa sitnim šećerom. Mjesto toga može se dijete po malo zalijevati šećerli vodom, pa se veli, da će onda dijete biti blage naravi. Tim ga dvoma uzdržaju, dok mu majci hrana ne pridodje. Ima slučajeva, gdje majka pozove zdravu, sebi povolju ženu, da joj koji put dijete zadoji.

Pri izboru se žene, koja će diejete zadojiti, pazi, da ne bude ljuta, jer bi dijete moglo s mlijekom i ljutinu udojiti. Bude li slučajno novorogjeno dijete slabo i smrtno, a u blizini ne bude svećenika, valja dijete znamenovati. Znamenje se u tome sastoji, što se djetetu odabere ime, te ga, zazovnuv imenom, polijeva ko god po glavi u obliku svetoga križa blagoslovljenom vodom, govoreći: „Ja te krstim u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen“. Dok se tri puta neprekidno pravi svetom vodom križ, izgovaraju se samo jednom ove riječi. Znamenovati dijete može svaki kršćanin i kršćanka osim oca i matere. U skrajnjoj nuždi može i inovjerac znamenovati dijete, samo ako ima nakanu činiti ono, što zapovijeda katolička crkva. Pošto bi dijete bez znamenja svetoga križa bilo izgubljeno, ne čeka se dugo ni sa zdravim djetetom, već se čim prije nosi na krštenje. Prije nego stanu dijete spremati na krštenje, valja odabrati, ko će ga na krštenju držati. Za muško se dijete odabire kum, a za žensko kuma. Dijete se ponovno okupa i obuče što ljepše može. Ponajviše ga na krštenje nosi ona žena, koja mu je i baba bila. Ako kum jal kuma nijesu pošli uz dijete od djetinje kuće, to će dočekati dijete u crkvi, te ga na krštenju držati. Po svršenom krštenju plaća kum krštenu pristojbu, a uz to viškom dariva svećenika. Od kuma će dobiti dar i dijete, koje je pri krštenju svijeću držalo. Ne ide li kum po krštenju kući dječinjoj,

on će pri rastanku darovati kumče i ženu, koja ga je na krštenje donijela. Kum uvijek dariva novcem. Vraćajuć se žena s djetetom iz crkve, stupa u kuću s riječima: „Hvaljen Isus! i čestitam vam novog kršćanina", ili „kršćanku". Prve nedjelje po porogjaju sprema ženi babine bliža rodbina, te kume i osobite prijateljice. Na babine se šalju razne vrste slatkih kuhanija, kao: baklava, patišpanja, halva i urmašice ili nabrdnjače. Uz kuhaniju šalje majka, ako ima prijatelja i priju, po boščaluk, zetu i kćeri po košulju, a novorogjenčetu haljinice. I ostalom će svakom kućnom čeljadetu ponešto dara dometnuti, a ne će ni babice zaboraviti. Njoj će spremiti šal, šamiju ili safun. Svi se darovi slože s kuhanijom na tabak, a tome se može dodati još boca vina ili rakije. Tom se prigodom boca začepljuje cvijećem, a ne čepom. Domeću se mjestimice na tabak dva tanjurića. Na jednom je nekoliko popržene kahve, a na drugom grumenje šećera. Prije nego se babine pošalju, pokriju se svilenom maramom. Šalju se većinom po djetetu, koje će ih predati majci novorogjenčeta, a ona će, primiv babine, tabak i maramu povratiti, a ujedno dijete, koje je donijelo, novcem darovati. A gdje su u novoregjenčeta živi djed i baka, darivaju svoje unuče novcem, što čini i najbliža rodbina, ali se u mnogim mjestima prolazi bez toga darivanja. Po nekim će mjestima kuma, osim što je spremila babine još kumče darovati novcem. Babine se šalju tekom prvih osam dana po porodu, a najkašnje uoči nedjelje, koja dolazi nakon osam dana iza porogjaja. Te će nedjelje po podne sve žene, koje su ponude i babine stale, doći, da čestitaju majci novorogjenog djeteta dobitak. Gdje se ne okupe sve u isti dan, ondje idu žene na čestitanje, kad koja može, ali se i onda izmijene u što kraćem vremenu. Kako god valja dočekati i poslužiti sve žene, kad se sastanu, onako valja dočekati i poslužiti svaku pojedinu. Ako ima u kući djevojka, ona će žene posluživati. Nema li u kući djevojke, zovnut će se koja iz rodbinstva ili iz susjedstva. Žene će biti poslužene najprije slatkom i vodom, pa raznovrsnom kuhanijom, što su je same spremale i što je u dotičnoj kući u tu svrhu pripremljeno. Uz kuhaniju se takodjer posluži i pićem. Što se tiče darivanja novorogjenog djeteta, to može biti iz više ruku. Negdje sve žene, koje na čestitanje dogju, osim što su spremile babine, pri polasku s čestitanja darivaju dijete novcem, spuštajuć taj novac na jastučić

kraj djetinje glave. Negdje pak osim spremanja babina nema više nikakvog darivanja. Drugdje opet niti žene babine šalju, niti dijete novcem darivaju, nego mu svaka po nešto ponese, kad pogje na čestitanje. Ponijeti mu pak može beza za košuljicu, kapicu ili što hoće drugo. Novorogjeno se dijete tekom prve godine kupa svakim danom izvan svetkovine dva puta jutrom i večerom, što biva, kad je dijete debelo i napredno. Slabunjavo se dijete kupa samo jedan put, a ne više, jer bi ga kupanje još više oslabilo. Prije nego će se početi dijete kupati, valja u mlaku vodu razbiti jaje i dobro ga s vodom promiješati. Jaje služi mjesto safuna i ublažuje djetetu osip, koji se po kožici pojavljuje nakon poroda. Kupanje u vodi s jajetom traje prvih šest nedjelja, a kasnije se nastavlja u samoj čistoj vodi sa safunom. Koje se dijete dostojno ne čisti i ne kupa, u onog se djeteta hvata po tjemenu poljepak ili tjemenjača, što je vrlo ružno gledati. Da se poljepak odstrani, natapa se u večer zejtinom, a sutradan se iza kupanja ponajlakše skida gustim češljem. Dok se dijete povija, ne valja mu pelenice iznositi i sušiti na dvoru prije, nego sunce grane, a treba ih unositi u kuću prije, nego sunce pane. Kad žena stane nakon četrdeset dana s djetetom hodati, najprije će otići svekrvi, ako je ima i ako s njom ne stanuje u istoj kući. Dijete nosi ili žena sama ili ko drugi uz nju. Noseć dijete u posjete, oblači ga majka što ljepše i čistije, a pod haljinice mu na prsima metne u čem zavezana nekolika zrnca blagoslovljene soli. Mnoga žena meće uz svoje dijete i po jedno česno bijeloga luka. Mjesto soli i luka može se uz dijete metnuti samo mrvica kruha. Uza sve to, još se djetetu za kapicu zatakne stručak rutice. Ovo se sve čini, da ne bi djetetu nahudile zle oči ili kakva huda stvar. Svekrva zna, kad će joj nevjesta s unučetom doći, te će za dan dolaska pripremiti sve, što za doček treba. Nevjesta opet nosi uz dijete po kakav dar svakom čeljadetu u svekrvinoj kući. Stupajuć u svekrvinu kuću i nazivljajuć joj Boga, pozdravlja se s njom, ljubeć je u ruku, kao i druge starije, ako ih ima, a gdje ima mlagjih, s njima se ljubi u lice. Iza pozdrava će joj s djetetom posjediti dobar dušak, te će biti počašćena slatkom kahvom i kuhanijom, koja uz kahvu pristaje. Polazeći iz svekrvine kuće, opet se na rastanku pozdravlja kao i na dolasku. Još prije nego je nevjesta s djetetom došla, pobrinula

se baba, čim će unuče darovati. Pripravila mu je kapicu i na kapici prišiven dukat. K tome doda još beza, kako se može djetetu skrojiti košuljica. Pred što će nevjesta poći s djetetom, mazne baka unuče po čelu brašnom, dadne mu dvoje jaja i grumenčić šećera, a na to sve kapu i košulju. Brašnom se mazne dijete, da bude bijelo kao brašno. Šećer mu se daje, da bude slatko kao šećer. Jaja se pak daju, da bude puno kao jaje. — Ovi potonji darovi djetetu nijesu svuda jednako uobičajeni, gdjegdje ne postoje nikako. Kako je baba darovala dijete, tako ga može darovati i djed, gdje je djed u životu. Iza pohoda svekrvi, ide žena s djetetom majci. Je li djetinja majka sa svekrvom pod jednim krovom, onda s djetetom najprije posjeti svoju majku, a posjeti je istim opisanim načinom, kao kad ide posjetiti svekrvu, te u dočeku i darivanju nema razlike, kao što je nema ni kad poslije majke posjećuje kumu. Po nekim se stranama ne nosi kuminoj kući dar, ako kum nije darovao kumče. Pohodivši kumu posjetiće i ženu, koja je uz nju bila za vrijeme poroda, te je postala babom djetetu. Toj se babi, kad je sa izvana, ponese dar. I ona će djetinju majku lijepo primiti i podvoriti, te unuče pri polasku darovati košuljom. Ovim se zadnjim pohodom završuju posjeti, koje je djetinja majka svakako dužna učiniti. Po rodbini, konama i prijama hoda kasnije, kad ima vremena, ali na to hodanje nije obvezana ići s djetetom. Đoduše, ako kojoj ženi dogje, ona će je lijepo primiti i ugostiti, a dijete joj darovati košuljom. Svršiv glavnije pohode, nastavlja se daljnje uzgajanje djeteta u roditeljskoj kući. Djetešce se sve jednako povija, te povijeno i spava u bešici, dok je god za bešike. Ženska, koja najviše okolo djeteta tetoši i nina ga, zove se dadija. Ninajući dijete izvodi mu razne pjesme i popijevke, da djetešce slagje usni i spava. Evo nekoliko pjesmica, koje se pjevaju ljujajući dijete u kolijevci:

I.

Nini, spavaj, moje janje malo,
Majka te je u ruži rodila,
Ružica te na list dočekala,
A pčelica medom zadojila.
Bjela vila, tebi baba bila.
Kad je prošla godinica dana,
Idu babe, da vide unuče,

Ruža nosi cv'jeta rumenoga,
A pčelica meda ilinskoga,
Bijela vila od zlata haljine,
Kad je zlato, nek u zlatu hoda.

II.

Paji, bubi, moje janje malo,
Janje malo u travi zaspalo,
Pokrilo se srmali maramom,
Da mu lice ne opali sunce.

III.

Spavaj, dijete, skrstom i angjelom,
Krst te krsti, a angjeo čuva,
I Djevica Isusova majka.

IV.

Nini, čedo, moje milovanje,
Miluje te i gora i trava,
Kamo l' ne će tvoj otac i majka.

V.

Nini, nini, moje čedo milo,
Milo bilo i ocu i majci,
I ujaku u b'jelu čardaku.

VI.

Spavaj, spavaj, moje čedo drago,
Bog ti mio u pomoći bio,
Od svake te muke zaklonio,
Svake muke i dušmanske ruke,
Teška duga i hrgjava druga.

Dogagja se kad što, da dijete po noći u bešici preplače, te ga smrt umori. Tome su dva razloga: Jedan je razlog, što se dijete pretjerano steže, umotava i zamotava. Drugi je razlog, što se po bešici baca odviše teška pokrivka, kojom se bešika sa svih strana zatrpava, tobože da dijete ne ozebe. Nu tim se zatrpavanjem čini uprav grdna i neoprostiva pogrješka, priječeći djetetu pristup zraka u bešiku. Gdje su roditelji tvrda noćnog sna, pa ne dočuju, kako se dijete u bešici plačući napreže, ondje nevino stvorenje jednostavno ugine. — Prvo se polu godine dječinja hrana sastoji u jedinom materinom mlijeku. Pošto već dijete prevali polu godine,

počnu mu davati da okušava: slatkog mlijeka, kašice s mlijekom i čiste mesne čorbice. Treći dan, trećega mjeseca, otpočinje se metanjem djeteta u dubak, da se isprvice priučava po malo stajati, a s vremenom ide postepeno, sve dulje i dulje. Dubak je ili stalak jednostavna drvena sprava, koja sa sastoji iz pravokutne daščice, u koje je na četiri kraja udaren po drven stubić, a na vrhovima je onih stubića pričvršćen drven kolobar, kroz koji se dijete spušta, dok se na daščici nožicama opre, a kolobar ga uhvati ispod pazuha i čuva, da ne pane i propane. Od tada ga uče tašunanju ili pleskanju dlanićima i poigravanju. Učeći dijete tašunanju govore se neke, prama tome sknagjene brojnice.

I.

Tašun, tašun, tanana,
Gdjeno baba treska,
Kolačiće pleska
Na bukovom listu,
List se provali,
Baba se pomami.

II.

Tašun, tašun, tanana,
Pala maca s tavana,
Ne ubi se ni mrve,
Samo razbi trbuhe.

III.

Tašun, tašun, tanana,
I pečena kajgana,
I djevojka Soka,
I pečena koka.

IV.

Tašun, tašun, tanana,
Ko tašunu kruha da,
Rodila mu ženica,
I u polju pšenica.

V.

Ta—ta--ta—ta,
Otvor tata vrata,
Nosi dijete zlata.

S tašunanjem se dijete uči ujedno i cucunanju na koljenu, te i uz cucunanje ima raznih brojnica.

I.

Cucu, cucu, na konju,
U pšenici na polju,
Gdjeno moja tetka
Kolačiće pleska.
Jednog mi je dala,
Drugi obećala.
Rekla mi ga dati,
Kada pogjem spati.

II.

Cucu, nana, nana,
Na konjicu vrana,
Mama mi je draga,
Sisu mi je dala,
I drugu će dati,
Kada pogjem spati,
I komadić šećera,
Da mi dijete večera,
I komadić pogače,
Da mi dijete ne plače,
I kašiku mlijeka,
Da mu bude lijeka.

Pred što se opazi, da će početi djetetu nicati zubi, daje mu se češće korica kruha, da žulja i umekšava desni. Ko opazi ili nagje prvi dječinji zub, taj je dužan djetetu skrojiti košulju. Kad će dijete prohodati, to nije moguće stalno odrediti. Jedino je sigurno, da čim je dijete zdravije, tim ranije i prohoda. Jedni takogjer tvrde, da će dijete ranije prohodati, što god se manje drži na rukama, a drugi tvrde sasvim protivno. — Dijete se uči najprije uspravno stajati, dubiti, a onda se uči koračati. Postavljajuć dijete, da dubi, valja na nj dobro paziti, da ne pane, pa se ne ubije. Djetetu, dok dubi, obično se govori:

Dub, dub, zelen dub.
Ja kolik dub.

Kad se dijete uzme ispod pazuha, pa se uči poigravanju na krilu,

jal na podu, nabraja mu se:

I.

Igrala bi, igrala,
Kad bi kruha imala,
Još bi bolje skočila,
Kad bi što prismočila.

II.

Igraj, igraj, do zore,
Dok te noge zabole,
Kad te jedne zabole,
Imaš druge gotove,
Na tavanu drenove.

Po nekim mjestima, kad hoće dijete prohodati, kuhaju postupanicu. To je jednostavna pita, preko koje prevedu dijete, kad hoće koraknuti prvi put. Postupanicu potroše onda žene, koje su u kući i koje su na „postupanicu" pozvane. Pošto nošnja odjeće i obuće „na alafranka" s dan na dan sve više preotima mah, biće dosta navesti razna odijela, koja se oblače i nose po prijašnjem običaju. Muško dijete po prilici do pete godine nosi najviše čistu, dugačku košuljicu, gaćice, ječermicu i fesić. Kasnije mu se kupuju i kroje čakširice, pojas, koparančić i fermen. Što se tiče obuće, to muška djeca do pete i šeste godine za toplijih godišnjih doba većinom trču bosonoga; zatreba li pak ili zahladni li vrijeme obuvaju im se cipelice, a siromašnija nanuliće i fiiraliće. Kako su se iza dolaska Omer-pašina počele otvarati škole, to je narod počeo u škole i svoju djecu slati, da djeca nauče po što god čitati, pisati i računati. Nije bilo propisa, kojom navršenom godinom valja slati dijete u školu, nego se slalo, kad se moglo, a većinom izmegju osme i devete godine, kao što to i danas biva, osim ako se hoće, da je kuća mirna, pa se dijete što prije pošalje u školu, da se zna, gdje je. Makar mi i ne bilo pravo, moram reći ono, što jest. Naš hrvatski narod po Bosni i Hercegovini malo brige vozi o napretku svoga djeteta u školi, nego svu brigu o tom prepušta učitelju. Kakvo onda čudo, što roditelji često puta svom djetetu prijete školom: „Čekaj ti, čekaj, beli ću ja tebe spremiti u školu!" Nakon svršene osnovne škole, mogućniji roditelji šalju darovitiju djecu, da po višim školama dalje uče. Manje darovitu djecu daju po trgovini i po zana-

tima, a mnogu djecu izuči svom zanatu sam otac. Tako isto čine siromašniji roditelji sa svojom muškom djecom. Koji dječak nastavlja više nauke, razvije se u potpuno zrela mladića, dok ih svrši i do kruha dogje. To biva i sa onima, koji uče zanat i trgovinu. Kad mladić postane sposoban svojim trudom kruh zaragjivati, pa je i još koga osim sebe u stanju uzdržavati, onda je pristao momak za ženidbu.

Žensko dijete nosi takogjer košuljicu, ječermicu i fesić. Što se reklo o obući za mušku djecu, to isto vrijedi i obući ženske djece. Razumije se, da je košuljica ženskog djeteta u kroju i izradi gizdavija nego li košuljica muškog djeteta. Za muško je dobro, kako mu drago, jer se na muško toliko ne gleda. Ni ječermice nijesu istoga kroja, niti su od istog materijala, nego se uzima, što prema jednom ili drugom djetetu odgovara. Ručice i grlo urešuju ženskoj djeci merdžanima. Po merdžanima se može poznati, jeli zdrava osoba na kojoj su. Nije li dotična osoba zdrava, budu merdžani blijedi, a kad su na zdravoj osobi, onda su sasvim crveni. — Poput muške djece šalju se i ženska djeca u školu. Iza svršene škole najragje ostaju u roditeljskom domu, gdje počnu majke priučavati svoje kćerke raznim kućnim poslovima. Poučavanje ide postepeno, to jest jedan posao za drugim. Tako se stanu upućivati, kako se kuća mete, čisti i nasprema. Dalje se upućuju kahvu pržiti, mljeti i kuhati, plesti, šiti i krpiti, kruh mijesiti, pa ispeći, prati, tkati i krojiti, musti, krečit i ribati. Jednoj djevojčici proteče dosta lijepa vremena, dok se u svim navedenim poslovima valjano uputi. Koja je dakle potpuno svakom kućnom poslu vješta, te se umije i u ostalim granama kućnog gospodarstva dostojno snaći, ona nije više ni djevojče, ni djevojčica, već zrela djevojka i prispjela cura za udaju.

B. Zagledanje i ašikovanje.

Od znana zelja boli glava, od neznana i srce i glava.

Hrv. narodna riječ.

Zagledati se momak s djevojkom znači isto, što i odabrati djevojku, s kojom misli momak vijek vjekovati i kuću kućiti. Momak se s djevojkom može zagledati okom i pogledom, kad su u kolu, na sijelu ili uopće u kakvom veselom društvu. Do zagledanja može doći i u susretu, „kad se oko sretne s okom,“ a i pri polasku iz djevojačke kuće, ako je momak kojom prilikom, a osobito praznikom, bio u posjetima, te ga na pohodu djevojka prati do avlinskih vrata.

Znaš li, dragi, gdje se zagledasmo,
Ni kod moje, ni kod tvoje majke,
Na vratima megjù kanatima,
Jedno drugom vjeru zadadosmo.

Povod zagledanju može momku biti njegov osobiti drug, jaran, a djevojci jaranica. Jaran jaranu preporučuje u svakom pogledu vrijednu djevojku, a to isto čini i jaranica jaranici obzirom na momka. Onda su prije zagledanja na redu poruke, koje s momkove strane dojavljuje djevojci njegov jaran, a momku ih dojavljuje njezina jaranica. No, posrednikom izmegju momka i djevojke biva ponajčešće kakva žena, koja im je sigurna, te ih ne će odati, Mnogi put postane jaran jaranu pakostan i zavidan, baš radi djevojke, kao i jaranica jaranici radi momka, te tako dogje do utakmica. Ivu kapetana pitaju njegovi drugovi, zašto nosi ruku na srdašcu, a on im odgovara:

„Sad se moja preudaje draga,
Da j' za koga ne bi ni žalio,
Već za moga prvoga jarana,
Pa me jaran zove u svatove,

Da mu budem djever uz djevojku.
Jadi poći, a gori ne poći.
Ako pogjem, nagledah se jada,
Ak' ne pogjem, ja ne vidjeh drage.
Stegoh srce mukademom pasom,
Pa ja odoh dragoj u djeverstvo."

I roditelji momka ili djevojke mogu biti uzrokom, da se njihova djeca zagledaju. Kad je momak dorastao do ženidbe, pa su njegovi roditelji rada, da se zagleda s kojom djevojkom iz susjedstva i iz istog mjesta, tad o onoj djevojci pred svojim sinom od vremena, do vremena progovore koju riječ ističući njezine i njezinih roditelja vrline, te kako će biti sretan, tko se snjome zagleda, pa je uzme. I djevojački roditelji gledaju takim načinom sklonuti svoju kćer na zagledanje s momkom, koji im je po volji. Hoće li pak roditelji, da se momak oženi s djevojkom sa strane, iz drugog mjesta, onda se obraćaju na svoje prijatelje u dotičnom mjestu, neka im oni preporuče dobro poznatu djevojku, koja bi bila u svakom pogledu za njihova sina. Ode dosta puta i otac sobom, pa potraži sinu djevojku. Zagleda li se momak s djevojkom mimo roditelja, malo kad će im to sam kazati, nego im opet to saopći ko drugi. Ko njih o tom obavijesti, taj opet obznani momka, kakvo mnijenje imaju njegovi roditelji o zagledanoj mu djevojci. Bude li mnijenje povoljno, prometne se zagledanje u ašikovanje. Ne bude li mnijenje povoljno, može se zagledanje prekinuti, a može se nastaviti ašikovanje s nadom, da će roditelji s vremenom popustiti, te ne biti momku i djevojci grana na putu, što ipak žalibože često puta čine bilo jedni, bilo drugi roditelji bez obzira, kakve to žalosne pošljedice može imati po njihovu djecu. Na mnogo šta gleda momak djevojci, a djevojka momku, dok se ne zagledaju. Mnogo se propitkiva i ispitkiva sa obadvije strane. Silni upliv na zagledanje ima ćudoredno vladanje obostranih roditelja, pa i svekolike bližnje rodbine. Više gleda momak djevojci na ruke, obraz i vladanje, te kakva je roda i plemena, nego li na Bog zna kakvo imanje. Dozna li majka, da joj se sin kani zagledati s djevojkom, svjetuje ga:

„Ne gledaj joj zlata oko vrata,
Već joj gledaj ćudi djevojačke!"

Sve vrline, koje traži momak od djevojke, traži takogjer djevojka od momka. Ni kod djevojke ne prevlagjuje toliko bogatstvo momká, koliko njegovo lijepo vladanje i pribranost kod ljudi. Djevojka se čuva zagledanja s pijancem i kartačem. Ma da se dakle pri izboru ove ili one strane traži sve u redu, to ipak većinom odlučuje volja momka i djevojke, pa se uz njihovu volju sklonu i roditelji, makar se mnogim i ne svigjao, izbor njihove djece. Majka bi rada, da joj se kći zagleda s bogatim, ali inače nevrijednim momkom, pa je nagovara, a ona joj odgovara:

„A što će mi dukati,
Kad ću s njima kukati.“

Ako možda ima djevojka ili tko njezin u rodu kakvu pogrješku, a momku nije poznata, malo će se kad tko naći, da tu pogrješku iznese, jer u narodu nema više grjehote, nego skuditi djevojku. Zagledav se dvoje mladih, biće njihovo vigjanje i razgovaranje sve češće i češće, dok ne pogje govor od usta do usta, da su počeli ašikovati. Ašikovanje je, istina, za momka i djevojku valjda naj ushićenija i najumilnija riječ, ali ta riječ ne pribavlja vazda ugodne, slatke časove, nego bude dosta puta gorkih, dapače suzama orošenih trenutaka. Ašikovanje ne sastoji ni u čem drugom, osim što momak, ašikujuć s djevojkom, proučava njezinu ćud, narav i razne sposobnosti, a tako opet potanko proučava djevojka momka. Kako koji razgovor u ašikovanju vodi momak s djevojkom, tako potlje svakog razgovora oboje prosugjuje, da li pristaje jedno prama drugome, mogu li im se naravi podudarati, te ima li se ašikovanje nastaviti ili prekinuti, pa da se svako okrene na drugu stranu. Prije nego će u ašikovanju početi ozbiljan razgovor, bace momak i djevojka megjusobno nekoliko rečenica pristojne šale i maskare, a osobito, ako se sastaju, gdje na sokaku, na avlinskim vratima ili na prozoru. Djevojka od prilike zna vrijeme, u koje će joj ašik doći, pa ga željno pogleda i očekuje. Maši li vrijeme, a ne dogje, već postane nestrpljiva, radoznala, šta li je s njim, te ga ne bi, il' boluje, il' ašikuje. Zakašnjeno vrijeme izvinjava momak, već kako on zna, odmah čim je pristojno pozdravio djevojku. Došav momak na vrijeme ili je on zakašnjeno vrijeme opravdao, stanu se izmjenjivati razna pitanja i odgovori kao uvod u ašikovanje. Što ovdje navodim pitanja i odgovore, neka samo posluži za primjer, kako to

po prilici čine. — Bože mio, gdje si do sad bio? Možda si me i zaboravio? — To ti mene pitaš, da ja ne bih rekao: koga li pogledaš? — Pa ti znadeš, koga ja pogledam. – Ne znam, borme, možda i mene? — Koga sam gledala, možda sam dogledala. — E pa i ja, koga sam tražio, tog sam našao. Progjoh sokaka do sad dosta, al' kod tebe srce osta. O dušice rokoko, poljubim te u oko, a ti mene u čelo, da smo zdravo, veselo! Tako ti handuća i kupusa vruća, pogledaj na me, ako i ne'š za me. — Hej, moj uzdahu, ne padaj po prahu. — Uh, uh, hiš, ne praši! Ne uzdiši toliko, mogla bi duša izaći. — Baš ti meni nikako ne vjeruješ, a ja opet velim: O djevojko, sumbul mavi, za tobom se živ pomamih. Ti si, draga, lijepa stvora, gospodskoga razgovora. Ako nije tako, otišo u pako. — Ašikovanje naizvan djevojačke kuće traje, kako gdje, dulje ili kraće vrijeme, ali čim kraće, tim bolje, jer onda manje svjetina ispire usta momkom i djevojkom. Dok se djevojka momku ne obeća i momak djevojci, dotle se ne klone momak ašikovanja ni s drugim djevojkama, a ni djevojka s drugim momcima. Zadavši pak jedno drugom tvrdu vjeru, da će se uzeti, prestaje malo, po malo, svako drugo ašikovanje, osim onog izmegju njih dvoje odabranih. Desi li se kojom prilikom djevojka na sokaku, jal na vratima, a ukaže se s koje strane kakav momak, koji nije njezin ašik, ona će se ukloniti sa sokaka i otići u kuću, ili se zakloniti sa avlinska vrata. Zateče li je slučajno koji momak iznenada, a rad je s njom prozboriti, mora i ona koju reći, makar i hladna srca. Što hladnije i kraće govori, to ranije nepozvanog ašika opremi dalje, a on joj se više ne navraća. Tako se djevojke svi progju do jednoga. Koga momka odabere djevojka, te s njim stane ašikovati, onaj joj je momak obično drag i materi, pa ni njoj nije pravo, kad joj koji drugi snagje kćer dosadnom zavrzlanom, te nastoji svakako, da joj se kći udalji. Ne može li to ni na koji drugi način biti, a ona je jednostavno zovne u kuću. Doklen god momak ašikuje s djevojkom po dvoru, a u kuću djevojke ne zalazi, dotle se ne drži ašikovanje tako čvrstim i sigurnim, da će iz njega što biti. U tako ašikovanje malo vjeruju i roditelji momka i djevojke. Istom kad stane momak u kuću zalaziti, ima nade, da se ašikovanje ne će izjaloviti. Momak će početi dolaziti djevojci u kuću na ašikovanje, kad je povoljan njezinim roditeljima, pa to oni dozvole.

Pri tom treba steći naklonost majke, a majka će već djelovati na oca. Za to i pita momak djevojku:

„O djevojko, dušo moja,
Šta govori majka tvoja?
Hoće l' tebe meni dati,
Hoće l' mene zetom zvati?"

Djevojka će se sporazumjeti s majkom i gledati prigodnu priliku, kojom će se momak moći svrnuti u njihovu kuću sam ili s kim u društvu, te tako otpočeti dolaziti radi ašikovanja. Zato i kaže djevojka:

„Aoj momče, zlato moje.
Dobro veli majka moja,
Hoće mene tebi dati,
Hoće tebe zetom zvati."

Najpogodnije su za to prilike svečani dani i sijela. Tad naime nema zamjerke, ko god došao, dobro došao, jer su vrata otvorena. Po dočeku u kući vidi momak, kakvo je raspoloženje prama njemu od strane djevojačkih roditelja, te će mu to vrijediti kao ravnalo za daljne dolaske. Nagje li u kući svoje odabranice hladno držanje oca joj i majke, on će to njoj gdje god prigodom nabaciti, što mu nije bilo pravo u njezinoj kući i šta je primjetio.

Izuzevši svetkovine rijetko kad momak ide u ašikovanje po danu. Došav momak dnevno praznikom ili neprazdnikom, ako je po čem sama djevojka u kući, ne će ni pro kućnog praga stupiti, ni osim pozdrava što s djevojkom progovoriti, nego će se s mjesta natrag vrnuti Prati li ga djevojka, staće s njom možda koji čas na avlinskim vratima ili na sokaku, pa proašikovati. S toga je najdraže roditeljima djevojke, kad njezin ašik dolazi s večer po večeri razgovarati se ne samo s njom nego i s njima. I kad momak polazi s večernjeg razgovora iz djevojačke kuće, ona će ga ispratiti sa svjetiljkom do na kućna vrata. Tu na vratima ne zastaju, već ako što momak ima važna saopćiti djevojci ili se što brže sporazumjeti, hoće li se on moći kasnije prišuljati pod prozore. Stane li momak zalaziti u kuću djevojci, koja mu nije po volji majci, onda majka nastoji svakako odvratiti sina od nepoćudne joj djevojke i njezine kuće. Ne pogje li joj to drugačije za rukom, tad mu počne u oči nabrajati mahane dotične djevojke.

Ivo gleda u mahali Maru,
Ivo gleda, a majka mu ne da.
„Progj' se, sine, u mahali Mare,
Na njojzi su tri, sine, mahane:
Prva joj je, moj sine, mahana,
Što je Mara od roda malena;
Druga joj je, moj sine, mahana,
Što je Mara odrasla malana;
Treća joj je, moj sine, mahana,
Što je Mara velik duzendžija."
Ivo svojoj odgovara majci:
„Ak' je Mara od roda malana,
Manje ću joj roda darivati;
Ak' je Mara odrasla malana,
Manje ću joj krojiti haljine;
Ak' je Mara velik duzendžija,
Ja joj, majko, kupujem bjelilo,
Dram bjelila, a tri rumenila,
Dosta Mari za godinu dana."

Velik duzendžija to jest, mnogo udara na se rumenila i bjelila. Mlad se ženski svijet mimo prirogjenu ljepotu još rado poljepšava umjetnim načinom. U tu se svrhu kupuje gotovo rumenilo, a bjelilo se prije vještački priregjivalo, čega se još i danas nagje, ali je ovog doba prikladniji „Puder," koga ima svaka ljekarna. Rumenilom se i bjelilom glackaju one, koje ne misle, kakvo će im lice biti, kad polovinu vijeka prevale. Koja pak na to misli, ona je rada svoje lice uzdržati mladoliko, te ne udara na nj ništa, što bi mu moglo prirodnoj ljepoti naškoditi. Radi toga predbacuje majka sinu, da mu je djevojka velik duzendžija. Nu ni to joj nije dosta, nego poručuje djevojci:

„Ne čin' čina, lijepa djevojko,
Ne čin' čina, ne mami mi sina;
Sagradiću kulu od olova,
Pa ću svoga zatvoriti sina."

Kao da djevojka čini nekakve vračarije, koje joj privlače sina. Negdje uspije majka, te zbilja odbije sina od mrske joj djevojke. Okrenuv se dakle momak od djevojke po nagovoru majke i obrativ

se kojoj drugoj, žali nesugjena djevojka ističući, što bi onoj zlobnoj majci učinila, kad bi samo mogla.

Dala bi joj svilenu košulju,
Svile joj se kosti od bolesti,
Kao moje srce od žalosti,
Što me ne htjede za sina uzeti.

Najavi li momak sobom djevojci, da ga je majka nakanila drugom oženiti, odgovara mu ona:

„Nek' te ženi, željela te majka,
Tebe majka, a ti djevojaka."

Koliko mogu ovaki odgovori djevojački biti teški momku, razabire se iz Ivanova bolna dozivanja:

Sa avlije dozivao majku:
„Ster' mi, majko, mekane dušeke,
Ne steri mi dugo, ni široko
Već mi steri i usko i kratko,
Kratko ću ti bolovati, majko,
Danas danak i sutra do podne."
To izusti, pa dušicu pusti.

Nagje se mnogo slučajeva, gdje se momak svigja djevojci, a majka dozvoljava, pa i u kuću ulazi, ali to nije pravo ocu djevojke, te on nastoji kako god odalečiti momka od svoje kuće, a kćerino daljne ašikovanje s njim prekinuti. Koja se kći preko ljubavi može pokoriti volji očevoj, ona se i pokori. Ne može li pak odoljeti ljubavi, inače ona će prividno slijediti želju očevu, a potajno će s momkom dalje ašikovati, dok joj se ocu najposlije srce ne umekša. Da otac razumije, kako mu je kćeri na srcu, ona će makar koji put radeći što po kući i nevješta se čineći, pjevnuti pjesmu, iz koje proizlaze njezine nakane, a otac najposlije neka čini, što hoće.

Sve ti velim i govorim, babo,
Da nas dvoje ne rastavljaš mlado,
Jer ako nas ti rastaviš, babo,
Poći ću se Bogu potužiti,
Samom će se Bogu sažaliti,
Nas će dvoje opet sastaviti.

Dogodi li se, da momak ne dogje djevojci u ašikovanje na ure-

čeno vrijeme, odmah se ona misli, kakav bi tome mogao biti uzrok. Smišlja i promišlja: da mu nije tko šta krivo dojavio, da se nije kud okrenuo drugoj djevojci, da se nije što naljutio, kad je zadnji put s njom ašikovao, da po čem ne kuša njezinu ljubav. Mnogo se takvih i običnih misli onda rojipo glavi djevojačkoj:

Vazdan mlada, ja presjedih sama,
Čekah dragog tri, četiri sata.
Ja ga čekah, dočekat ne mogoh,
Pa izigjoh na sokak na vrata,
Al' se dragi ispred dvora šeće.

Dragi se zar nešto razljutio, ali će se i odljutiti. Nazvao joj je doduše Boga, ama se nije svrnuo na vrata, nego je šetnju produljio, a tko zna hoće li se istim sokakom i vratiti. Djevojka je ostala kao izvan sebe, ali nije klonula, ni nade izgubila. Čeknula je, nema ga natrag. Vrnula se u kuću, pa eno pjeva:

„Moj se dragi rasrdio na me,
Nek se srdi koliko mu drago,
Doć' će vrijeme, pa će se kajati,
Doć' će meni pod prozor plakati,
A ja ću se s prozora smijati,
I gledati, što budala radi."

Tiha i mirna djevojka ne mari za drugog momka, osim za onog, s kojim se je zaašikovala. Vragoljan djevojka učvrsti doduše vjeru s jednim momkom, ali se rado zabavlja i s drugim momcima, kad god joj zapane prilika. Nadbacujuć se s momcima raznovrsnim doskočicama, svakako se čuva, da se ne ogriješi o zadanu riječ onom momku, koga najvoli. I momci se s takom djevojkom pozabave bez ikakvih ozbiljnih namjera, a onda odilaze svojim odabranicama. Mnogi opet na taj način zabacuje trag, da se bar kroz neko vrijeme ne dozna s kojom se djevojkom podsigurno zagledava. Kako momak ukriva trag, tako to znade činiti i djevojka, braneći se posve vješto.

„Ljudi vele, da ja ašikujem,
A ja mlada ni ašika nemam."

Dosta puta zavarava djevojka momka prividnom ljubavi po nekoliko vremena, a pri kraju bez ikakva obzira stupi s drugim pred

oltar. Prevareni se momak tuži na vragoluk i nevjeru djevojke, kako ga je ostavila:

Tri put me je prevarila draga;
Jednoć veli: „Dogj' na vodu, dragi!"
Drugoć veli: „Dogj' pod prozor, dragi!"
Trećom veli: „Karaće me majka."
A najposlije ode za drugoga.

Dogodi li se po čem, da se jednom momku stalno obećana djevojka ipak preuda za drugoga, kune je momak:

„Kad prvo jutro ustala,
Sa svega srca uzdahla;
Koliko kruha pojela,
Toliko jada vidila;
Koliko vode popila,
Toliko suza prolila!"

Ako s kakvog razloga ne može poći djevojka za momka, kad on hoće, nego želi, da je koje vrijeme čekne, a on toga ne učini, nego je ostavi, tad ona žali:

„Danica je čekala mjeseca,
Za goricom devet godinica;
Mene dragi ne htje ni godine,
Ni godine u mile majčice."

Pogje kadšto jednoj djevojci za rukom, te svojim hirima odvrati momka od druge djevojke i premami ga sebi, a onda ih ona druga kune oboje:

„Imala sam drago odabrano,
A sad mi ga druga premamila;
Da Bog da se i s njim pomamila,
Pomamna ga po gori vodila!"

Suze i od srca potekle, djevojačke kletve nijesu lagane. Kletve se i njenih posljedica boji momak, a boji se i djevojka. Kad momak zadanu djevojci vjeru prekrši, a osobito još svojom krivnjom, pa ga poslije u bračnom životu s drugom, stanu snalaziti kakvi zli udesi, drži to posljedicom kletve ostavljene djevojke. Savjest ga mori, a i družica ga po koji put kori počinjenim vjerolomstvom, koje ih je stiglo, pa moraju patiti. Nebu je i zemlji teško, kad nevino ostavljena djevojka proklinje, suze roneći.

Kad zaplače i Bogu je žao;
Kad uzdahne, list sa gore pane;
Kad joj suza na zemljicu kane,
Zemljica se na troje raspane.

Proteče dosta vremena, dok se djevojka potpuno osvjedoči o stalnosti riječi, koju joj je momak zadao, jer momak ragje prevrne boju nego li djevojka.

Muška vjera ko na moru pjena;
Vjetar dahne, a pjene nestane,
E taka je vjera u junaka.

Gdje se roditelji djevojački odupiru braneći svojoj kćeri, da ne ode za odabranoga momka, ondje momak odvede djevojku kradom, ali s njezinom privolom. Djevojka stanuje kod koga od momkove rodbine, dok se prijatelji ne izmire, pa ne dogje do redovitih zaruka i vjenčanja. Mjestimice opet nemaju roditelji djevojke ništa protiv izabranog momka, ali ona opet po noći uskoči kradom, a odmah se slijedeći dan povrne kući svojih roditelja, te će se prividna ljutina izmegju prijatelja i učinjena pogrješka mladeži ubrzo s puta ukloniti. — Da se predprijeći noćno odvagjanje djevojke, uvedene su neke crkvene kazne, što ih mora snositi momak i djevojka. Te kazne odregjuje svaki biskup u svojoj biskupiji. Odvode li momak djevojku silom proti njezine volje, mora je opet pustiti na potpunu slobodu tako, da ni najmanje ne stoji pod njegovim utjecajem, pa ako onda izjavi, da se odlučuje poći za nj dobro s dobrim, inače svak sebi. Mlagjarija se uvjerila, što je bolje i ljepše, pa je već znatno, mal' ne posve napustila noćna pribjegivanja, držeć se crkvenih i kršćanskih propisa, a to kršćanskoj mlagjariji i dolikuje.

C. Prošnja i svadba.

Ne vodi se prošena, nego sugjena.
Hrv. narodna riječ.

Pošto se momak i djevojka zagledaju, onda radi razgovaranja momak posjećuje djevojku. Dok njihovom zagledanju ne privole obostrani roditelji, dotle izmegju njih dvoga nema ni ozbiljna govora, nego jedino nadbacivanje raznim doskočicama, ali pri tom se takogjer radi, da jedno drugo predobije na svoju ruku i sklone roditelje. Gdje uzmanjka privola jednih i drugih roditelja, tu se čeka, dok im se srce umekša. Razvrgne li se razgovraanje momka s djevojkom samo njegovom krivnjom, pa djevojka ode za drugoga, onda ga jarani i jaranice snalaze, izvrću mu fes, ili mu rupcem mahnu po očima kao da mu otiru suze u znak žalosti za djevojkom. Ovo se potonje dogagja i djevojci od strane njenih jarana i jaranica, kad dadne povoda, da je momak ostavi i drugom se oženi. Uz dragu se volju roditelja s obadvije strane momak i djevojka odmah stalno zagledaju i ozbiljno razgovaraju, kako će dom domiti i u njemu skladovati, a izvan doma sa svakim u miru i ljubavi živovati. Tekom razgovora upućuje jedno drugo, kako će uzajamno poštivati roditelje, rodbinu, te komšije i starije uopće. Koja se djevojka osigura momkovom riječi, ona kroz vrijeme, dok ašikovanje traje, udopunjava svoje ruho djevojačko, kako joj ne bi što god manjkalo obzirom na momka, na broj njegove obitelji i rodbine, te na po mogućnosti predvigjenu količinu prosaca i svatova. S toga ne govori narod uzalud, da je dobro, čim se žensko dijete rodi, ako ništa drugo, a ono barem po klupko konca bacati u sanduk, jer će s vremenom trebati. Kako se djevojka i roditelji joj brinu za njezinu opremu i udadbene potrebe, tako se opet na drugoj strani svim za ženidbu potrebnim brine momak sa svojim roditeljima, a u pomanjkanju ovih, s najbližom rodbinom. Nema li po čem momak nikoga svoga, pripomoće mu zborom i tvorom po-

najglavniji prijatelji. Jesu li sve pripreme s djevojačke i s momkove strane uregjene, kako treba, to će se njih dvoje sporazumjeti i ugovoriti, kada se ima doći na prošnju. Ma da se njih dvoje sporazumijeva, ne biva ipak taj sporazum mlagjarije bez prethodnog znanja i zdogovora njihovih starijih. Djevojka će dakle saopćiti momku, koliko su i koje su osobe naumili zovnuti njeni stariji na tu svečanu prigodu. Ne bude li što momku po ćudi, on će gledati, da se sve udesi po njegovoj volji. Isto će momak dokazati djevojci, što je sa svojima ugovorio glede prošnje i broja osoba, koje će doći. Razumije se, da ni momak ne će odregjivati broj osoba proti volji svoje odabranice, nego će joj spremiti one, koji su joj poćudni. S djevojačke će strane osim roditelja prisustvovati prošnji još glavniji članovi rodbine, kumovi i ponajpreči susjedi. S momkove će pak strane doći otac s kojim najbližim muškim članovima rodbine, a većinom ide s njima iz rodbine i po jedna žena. Kad je momak bez osobite rodbine, to će na prošnju spremiti ljude, koje je nakanio ponuditi kumstvom i starosvatstvom. Prošnje se najviše obavljaju s jeseni do svete Kate, te iza nove godine do poklada. Na prošnju se ide većinom uoči koje svetkovine ili na svetkovinu u večer, kako će se moći malo dulje posjediti i pozabaviti. Prosci se po večeri sastanu u momkovoj kući, odakle krenu kući djevojačkoj. Sobom nose djevojci amanet, koji se sastoji najmanje iz prstena i nekoliko komada zlatnoga novca sa velikim okovanikom. Imućniji ponesu još uz to razne zlatne nakite, kao: narukvice, mengjuše, satove s lancem, čitave ogrlice od velikih ili malih dukata sa velikim okovanim dukatom na sredini. K tome se još mjestimice dodaje jabuka s propisanim crkvenim amanetom u iznosu od 12—15 novčića, te cedulja od dotičnog župnika, da prošnji s momkove strane nema nikakve zapreke. Pri polasku se ne zaboravlja ni ploska ili boca s vinom i rakijom ili oboje s pogodnim mezetom. Ne isključuje se takogjer nošenje slatkarije. Sve ovo osim amaneta nosi netko od mlagjih s fenjerom uz prosce. U kući će djevojačkoj dočekati prosce svi prisutni osim djevojke, te ispitav se s njima za zdravlje, smjestiti ih u sobi na odregjena mjesta. Negdje posjedaju prosci što bliže k vratima, dok vide biva, hoće li u onoj kući biti za njih mjesta, pa će ga onda i zapremiti. Dok se sprva izmegju prisutnika i nadošlih prosaca

vode razgovori o svagdanjim dnevnim poslovima, dotle će ih netko od mlagjih posluživati kahvom i duhanom, a unijeće se te na stol ili na siniju metnuti meze i piće, ali od ovoga dvoga ne uzimaju prosci, dok djevojka ne primi amaneta. Pred što će nastupiti vrijeme prošenja, otpočinje glavni prosac kao uvod tome razgovor nabacivanjem poizdaleka, a dočekuje ga kućni domaćin. To ide ovako: „Ja dogjoh s mojim društvom, a ne znam, imamo li mjesta ovdje?“ — „Neka si došao, put te nanio, a za dobre ljude ima mjesta u ovoj kući u svako doba dana i noći.“ — „Pa biva primate nas.“ — „A zašto vas ne bi primili?“ — „Ama ne znam, da se što ne užljutite?“ — „A ne ćemo zar imati rad šta.“ — „Ama može se po čem potkopati koja strana kuće, pa biti riječi.“ — „Ali, čvrsta je kuća, ne plašimo se mi toga.“ — „A da ja iz ovog kućnog vrta utrgnem cvijetak, šta onda?“ — „Pa ako i utrgneš, Bože sa srećom!“ — „Sad pak, da se znade na čemu smo i o čem se radi. U ovoj je poštenoj kući zbilja uzgojen miomirisni cvijetak, radi koga se potrudismo amo, da ga — ako nam pogje za rukom — presadimo u naš vrt. Taj je cvijetak tvoja mila kćerka (bratična, sestrična ili unuka, a u mene je sin (sinovac, nećak ili unuk), pa bi baš bilo jedno spram drugoga, ako bi tvoja i ostalih volja bila, kao što je moja volja i moje družine. Možda će nam svima ovdje biti poznato ili smo makar od koga čuli, da se naš momak zagledao s vašom djevojkom, ali im to ne vrijedi, dok se mi njihovi stariji ne vidimo i ne sporazumimo, kako Božiji zakon naregjuje, te se s toga evo i sastasmo.“ Domaćin odvraća: „Lijepo, hvala vam, što ste se potrudili. Načuo sam nešto o našoj mlagjariji, ali se nijesam do ovog časa na to osvrtao, mnijući: mladost, ko mladost, e taki smo i mi nekad bili. Sad vidim, da to nije šala, pa makar bila volja sviju nas, ovdje valja uzovnuti onoga, koga se najviše tiče i čija volja u ovakim stvarima odlučuje, a to je djevojka. Ako se zbilja obećala momku, neka to sad ovdje i pred nama svima glasno očituje, a ne će joj biti zapreke ni od koga s moje strane.“ Stupajuć pozvana djevojka pred njih u sobu nazivlje tiho „Hvaljen Isus!“ i stane stidljivo oborenih očiju nedaleko vrata. Njezin joj onda starješina govori: „Evo su se, sinko, ovi ljudi potrudili i došli u naš dom večeras, a može biti tvojom voljom i privolom, pa, ako je

tako, dobro su nam došli. Samo je moja želja i želja sviju nas, da nam izjaviš čisto i bistro, jesi li ti šta s njihovim momkom govorila i ugovorila, što se njihova večerašnjeg dolaska tiče? Jesi li ti prije svega dobro smislila i promislila sama sobom bez ičije sile i nagovora? Je li tvoja čvrsta odluka poći za odabranog momka? Da li ti je bilo na umu, kako udati se ne znači otići pa doći, nego da se valja s roditeljskim domom rastati, u tugji dom stupiti, tugji dom i tugju čeljad kao svoje voljeti, a s čovjekom vijek vjekovati, s njim radost i žalost sprovoditi, dok vas smrt ne razdijeli?“ Svako pitanje ponavlja starješina do tri puta, jer zbog stidljivosti djevojka ne odgovara u prva dva maha, da se ne bi pomislilo, e je jedva dočekala, pa s tog razloga odgovara istom na treće pitanje, izjavljujuć svoju ozbiljnu nakanu glasno i razgovijetno. Djevojka se izjavljuje, a glavni prosac istodobno spušta amanet, do mezeta i pića na stolu ili na siniji. Kućni starješina po tom opet priupita djevojku: „Hoćeš li dakle primiti amanet, ali da potlje ne bude kakva govorkanja, jal' sačuvaj, Bože, povraćanja! jer je onda bolje ne dirati, a ostati svi megjusobno u ljubavi i prijateljstvu.“ Pošto djevojka izrekne, da hoće s blagoslovom Božijim i s blagoslovom svojih starijih primiti amanet, uputi je starješina: „Eno amanet, pa uzmi, a neka ti sretno i dugovjeko bude!“ Primiv djevojka amanet, ljubi u ruku najprije svoga oca, pa majku, a za tim prosce i sve ostale prisutne redom. Kako koga u ruku ljubi, tako joj svak čestita, željeć joj uz dobro zdravlje, takogjer u novom domu i sretno življenje. Dovršiv ljubljenje ruku, makne djevojka s amanetom iz sobe, te pohraniv ga na mjesto, gdje je htjela, dolazi opet natrag, poslužuje veselu družinu pićem, kahvom i cigarama. Novi se prijatelji časte pijuć i nazdravljajuć jedni drugima. S djevojačke strane nude nove prijatelje svim pripravljenim, a oni njih donesenim pićem i mezetom. Tu se ustanovi dan prvog navještenja kao i dan svadbe. Ako na prošnji ima djevojka svojih jaranica, to će biti igranja i pjevanja u kolu, čim ona prsten primi. Neke pjesme oglašuju zaruke, usporegjujuć rodbinu djevojke s rodbinom momka, a neke se opet odnose na momke i djevojke.

Zlatni topi na gradu pukoše,
Lijepoj Mari prsten postaviše.
Lijepa Maro, jel' ti žao bâbe?

A što će mi biti žao bâbe?
U mog dragog boljeg bâbu kažu.
Tugji babo dobar budi,
Dok ja svoga zaboravim.

Jednakim se redom dalje pjeva i otpjeva za majku, brata i seku. Druga pak pjesma glasi:

O megjice trnova
I vodice studena,
Da ja u te utonem,
Bi l' ko mene žalio,
Jal iz vode vadio?
Marin babo dolazi,
Sitan kamen tovari.
„Toni, toni, nevjero,
Kako si se rodila,
Sve si drugom volila.
Voliš svekru neg' bâbi
A svekrvi neg' majci,
A djeveru neg' bratu,
A zaovi neg' seki.

Evo takogjer nekoliko početnih stihova pjesme, koja se tiče momka i djevojke:

Listaj, goro, pjevaj, pjevačice,
Žal'te mene, moje drugarice.
Men' se valja s vama rastavljati,
Jali sada, jali već nikada.
Na poklon vam svi ašici moji,
Al' trojice preboljet ne mogu:
Zlato Pere, čisti biser Ive
I Nikice, pare carevice.

Tako to traje do neko doba noći. Prikučiv vrijeme, da prosci polaze, unijeće djevojka i dati svakom od njih odregjeni dar, koji se ponajviše sastoji iz potpuna boščaluka. Pozdravljajuć se pri polasku prosci darivaju ognjište, to jest onoga, koji se bavio priregjivanjem jestiva, a ima mjesta, gdje prosci osim toga darivaju takogjer isprošenu djevojku.

Sutra dan se iza prošnje raznosi glas od usta do usta, da je isprošena ta i ta djevojka. Momak sa svojom rodbinom prima čestitke od pojedinih osoba na jednu stranu, a djevojka na drugu. Momku se i ostalim muškim glavama iz njegove kuće, kao i muškim glavama iz djevojačke, čestita pri susretanju i sastajanju naizvan doma. Objema majkama i ostaloj ženskoj čeljadi jedne i druge kuće dolazi ženski svijet u dom na čestitanje. Koliko će se ženskinja izmijeniti čestitajući jednoj ili drugoj kući ili objema, zavisi o tom, kako su se djevojačka i momkova majka uzajmivale drugima u takim zgodama. Vrijeme dolaženju i čestitanju u dom traje od dana prošnje do dana vjenčanja. Svaka ženska dolazeći čestitati, donosi sobom kakav dar. Vrijednost se dara ravna po uzajmljivanju matera, to jest dar prema daru po jačini rodbinstva, kumstva, te po pažnji s komšijama i prijateljima Darovi se, što se nose momku, sastoje u raznoj izragjenoj platnenoj robi ili u samom neizragjenom platnu, a djevojci još u raznim komadima namještaja i posugja. Do podne se ne ide čestitati, nego po podne. Malo kad ide koja ženska sama, već se zdogovore, pa ih ide po više zajedno ili najmanje po dvije. — Čim se ženskinje što u kraćem vremenu izmijeni, tim je pogodnije i za jednu i za drugu kuću, jer, što se dulje oteže, to je nepogodnije, pošto jedna i druga kuća mora biti s dan na dan u pripravnosti. Kako god bi se podvorile i pogostile sve ženske okupljene u jednoj kući zajedno, onako valja svaku napose podvoriti i pogostiti. Svakoj će se ženskoj, koja dolazi čestitati, pokazati, šta je momak djevojci dao amaneta, kao i to, šta je koja ženska donijela ili spremila dara. U momkovoj se opet kući pokazuje, šta je djevojka spremila dara njemu i njegovim roditeljima, a pokazuje se takogjer, šta je koja ženska na čestitanje donijela ili spremila. Ne znam, da li je još gdje, ali je u Sarajevu lijep običaj, da se sve čestitarke sastanu u djevojačkoj kući onog dana po podne, kad se u crkvi navijesti drugi put. Taj je skupni sastanak poznat pod imenom „bokaruše“. Tog se puta podvore i počaste svi prisutni jednim troškom. Bokaruše se provode vrlo veselo. Tu su dakle žene, bude mladoženja, tu su momci i djevojke, tu su svirači, tu je kolo, igranje i pjevanje pjesama, koje se tiču mlade i mladoženje.

Savila se zlatna žica,
Od vedra neba.
To ne bila zlatna žica,
Od vedra neba,
Već to bila lijepa Mara,
Od dobra roda.
Savila se svome dragom,
U bijela njedra.

Koji dan pred prvo navještenje moraju momak i djevojka otići mjesnom župniku radi ispitivanja kršćanskoga nauka. Momak ide tom prilikom na urečeni sahat sam o sebi, a uz djevojku ide koja od starijih žena njene rodbine. Prije nego počne svećenik ispitivati nauk kršćanski, pita i istražuje, da nema megju momkom i djevojkom kakova možebitna zapreka njihovom uzimanju. Uvjeriv se o tom, da nema nikakve zapreke, prijegje na pitanje glavnih istina katoličke vjere, koje svaki kršćanin i kršćanka mora znati i vjerovati. Ne znaju li slučajno, što se rijetko dogagja, moraće naučiti, jer inače ne mogu biti pripušteni svečanom prstenovanju, pošto ne bi bili kasnije kao roditelji u stanju poučavati svoju djecu u vjeri kršćanskoj. Nakon svršena ispitivanja nauke stane župnik mladence poučavati o vrlinama i dužnostima kršćanskoga obiteljskoga života upućujuć ih ujedno, da kao kršćani budu savjesno ispunjavati sve dužnosti skopčane s obiteljskim životom, a onda ih upiše. Upisivanje se sastoji u tom, što se svećeniku saopći sve, što mu je potrebno znati i upisati o momku i djevojci te o njihovim roditeljima, pa da ih može navijestiti. Prstenovanje biva u crkvi pred svećenikom. Mladenci će na zahtjev pred svima jasno očitovati želju, da se namjeravaju u svoje vrijeme uzeti. Tada će momak dati prsten djevojci, a djevojka momku čevrmu ili maramu, a svećenik će njihov vez blagosloviti. Nakon blagoslova preporučuje svećenik mladencima, neka se mole i preporučuju dragom Bogu za milost, kako će moći, kad vrijeme dogje, u milosti Božijoj primiti sveti sakramenat ženidbe. Sutra dan će se prstenovani momak i djevojka navijestiti ispred oltara prvi put. Navješćivati se ne može drugim danima, osim u dane zapovjednih svetkovina. Redovito se mora svaki prstenovani par navijestiti tri puta i to: jedne svetkovine prvi put, druge

svetkovine drugi put, a treće svetkovine treći put. Ako ima slučajno kakvih baš prijekih i važnih razloga sa strane momka ili djevojke, onda crkva može dozvoliti, da se naviještenje oglasi samo jedan put za sva tri puta, ili se može oglasiti prvi put, pa drugi put mjesto drugog i trećeg puta, a za taj će se dopust platiti neka pristojba. Navijestiti se mora kroz neki razmak vremena, da prisutni u crkvi čuju, tko se ženi i udaje, pa sazna li se kakva zapreka, neka se može pravovremeno dojaviti svećeniku, koji će, ako je zapreka opravdana, obustaviti vjenčanje. Jedan dan pred vjenčanje ili na sami dan vjenčanja izjutra rano moraju se momak i djevojka ispovjediti i pričestiti. Bez toga je nemoguće vjenčati se. No dok se do ispovjedi i pričesti, a po tom do vjenčanja dogje, valja se još mnogo čim pobrinuti. Prirediv sve, bez šta se ne može proći, mladoženja će na vrijeme pozvati glavne svatovske osobe: kuma, starog svata, djevera i djeverušu. Pozivlje ih ranije, da se mogu pravovremeno pripraviti za sve, što im treba, a i njihove žene, te djeveruša, da mognu imati vremena otići čestitati naviještenoj djevojci. Druge će svatovske osobe biti pozvane kasnije, ali ipak tako, da im za pripremu doteče vremena. Nije li ih sam mladoženja obavjestio, tad će spremiti kakva muškarca, jal ženu, koji će ih pozvati, a ujedno im reći dan i doba, u koje se trebaju naći kod mladoženjine kuće. Po mjestima, gdje muškarac sazivlje svatove, nazivlju onog muškarca „čauš“ ili „čajo“ te je njegova zadaća u svatovima raznim šalama izazivati smijeh i veselje. On je obično oboružan ploskom vina, jal rakije, pa kome hoće, tome i nazdravlja. Bosansko-hercegovački katolički svijet svadbuje najragje radnim danom, a ponajčešće srijedom i ponedeljkom. Radnim se danom ide na vjenčanje, jer onda služba Božija traje kratko vrijeme, a mladenci moraju biti pod službom Božijom i primiti blagoslov. Po gdjekojim mjestima preotima maha vjenčanje svetkovinom poslije podne. Onog dana, koga će se ići na vjenčanje, okupe se ponajprije pozvane djevojke u mladoženjinom domu, a druge opet u domu mladinom. Na jednoj je i na drugoj strani sviranje, kola, igranje i pjevanje svatovskih pjesama. Takovih pjesama ima sva sila ma da po svim mjestima nijesu sve ni poznate, ni jednake, niti se istim glasom posvuda pjevaju. S toga ću ovdje navesti koju pjesmu, što sam je češće slušao za svatovskih prigoda po mnogim

mjestima, a pjeva se kod mladoženjine i mladine kuće.

U ovom dvoru bijelom,
Odavna kolo ne igra,
Odávno pjesma ne pjeva.
A sad je došlo vrijeme,
Da kolo igra i pjeva.

Ili druga:

Sve redom, redom jasenje,
U ovom dvoru veselje.
Sada babo sina ženi,
Pa se veseli.
Veselo mu srce bilo,
Danas i vazda!

Dalje se nabraja veselje srca materina, srca braće i sestara.

Kod mladine pak kuće:

Sve redom, redom jasenje,
U ovom dvoru veselje.
Sada babo kćer udaje,
Pa se veseli.
Veselo mu srce bilo,
Danas i vazda!

Daljni je nastavak jednak, kao kod kuće mladoženjine, jedino se mjesto riječi sin umeće riječ kći. Kako koji svatova i svatica dolaze mladoženjinoj kući, tako ih mladoženja s ukućanima dočekuje i pozdravlja. Oni će mu ponovno čestitati, pa iza toga posjedaju u sobi na odregjena mjesta. Tu će ih tko od mlagje ženskadije dvoriti pićem i mezetom, dok se svi pozvani svatovi ne okupe, te će onda biti posluživani svi redom. Sve je živo, sve je veselo, kolo igra, pjesma se ori, puška puca, mlagjarija potcikuje, podvriskuje, sve se sprema i oprema. Negdje prije, negdje potlje po svijetu, a došlo vrijeme, pa i u nas po Bosni i Hercegovini gospoja „Moda" mnogo šta staro odbacila, a novo dobacila. Tako je u nas već po mnogim mjestima uljeglo u „modu" kićenje svatovskih prsa ružmarinom. Pri polasku zagju dvije djevojke od svatovske osobe do osobe. Jedna djevojka nosi na tabaku grančice ružmarina, kojoj je po srijedi privezana uska malena vrpca, ali većinom trobojna vrpca hrvatska. Druga djevojka grančice uzima, te ih bašlijom pričvršćuje

svatovima na prsi. Svaki će svat i svatica spustiti što god novčanog dara na tabak. Kasnije djevojke podijele sakupljeni dar megju se. Krećući svatovi iz mladoženjine kuće po mladu, zapjevaju im djevojke kakvu pjesmu ispratnicu, kao:

S Bogom pošli, kićeni svatovi,
Za rana se dvoru povratite,
Za rana nam zlato dovedite,
Nek donese sunca u njedarcu,
Mjesečine u oba rukava.

Mladoženja će od svoje kuće pravo u crkvu i tamo će čekati svatove s mladom. Istom za novijeg vremena što gdje ide mladoženja sa svatovima na vjenčanje, a s vjenčanja s mladom ispod ruke kući. Svatovi hode pješice. Pred njima nosi dječak tabak i na tabaku složenu vjenčanu opremu s vijencem i duvakom za mladu. Sve je pokriveno svilenom maramom. Vjenčane se haljine i ostalo može spremiti takogjer prije svatova. Mladoženja dakle nabavlja za mladu gornje vjenčane haljine, vijenac i duvak. Djever će joj spremiti prvi dar odmah, kad je pozvan u djeverstvo, a sprema obično ili lijepe papuče ili šta drugo. Kod mladine kuće dočekuje svatove i pozdravlja dobrodošlicom kućni starješina s domaćicom i drugom čeljadi bez mlade. Mlada se još ne ukazuje, osim ako svatovi ne dolaze iz istog mjesta, već iz daljeg. Kolo se kreće, a iz kola djevojke pozdravljaju svatove kakvom prigodnom pjesmom.

Dobro došli, kićeni svatovi,
Jeste li se putem umorili?

Prošav čestitanje i ispitivanje za zdravlje smjeste se svatovi na svoja mjesta u odregjenim prostorijama. Čim se koji dušak odmore, počeće ih posluživati pićem i mezetom. Svatovi se goste i časte, a onamo negdje u posebnoj sobi oblače i namještaju žene mladu. Kad je mlada gotova i opremljena, tad će koja žena onako iz vragoluka pritvoriti sobna vrata, pa ne će pustiti mlade, dok je kuma i djever ne otkupe. Otkupljenu mladu vode djever i kuma megju svatove. Došav k njima, stane djever s mladom na sred sobe, raskine joj nad glavom fišek ili omot šećeraka, pomiješanih sa sitnim novcem. Po podu je prostrt čaršaf, te na nj' većina toga pada, a kupe djeca i mlagjarija. Tko otkupljuje mladu, taj otkupljuje kasnije i njezin sanduk s ruhom, jer ga ne puste bez otkupa. Sad

se prikučuje svatovima vrijeme polaska. Povrh svega posluživanja. biće najposlije posluženi crnom kahvom. Svaki će svat i svatica, kad ispije kahvu, spustiti novčani dar u šoljicu ili u findžan, nu ovo nije baš tako stroga dužnost svatova. Ako je što dara palo, pripada ženi, koja je kahvu pekla. Ako joj ovim načinom dar nije pao, darovaće je, kad pogju. Kad je sa svatovima mladoženja, to će on prvi pri rastanku darivati svasti i punicu, a za njim se povode ostali svatovi. Rastajuć se mlada s roditeljskim domom ljubi se i oprašta s roditeljima i rodbinom, a pozdravlja s konama i jaranicama. Istodobno pjevaju djevojke:

Žarko sunce na zahodu
Hoće, da zagje,
Lijepa Mara na pohodu
Hoće, da ide.
Obazri se, lijepa Maro.
Majka te zove,
Košulju daje.

Pjeva li se ova pjesma dalje, onda se mjesto majke meću imena: babo, brat i seka.

Tom je prigodom najpoznatija pjesma:

Odbi se biser-grana
Od jergovana,
I lijepa, lijepa Mara
Od svoje majke.
Vrati se, lijepa Maro,
Majka te zove,
Košulju daje.
Bješe me prije zvati,
Košulju dati.

Svatovi dakle pogjoše s mladom. Putem idu ponajlaglje, a svjetina ih gleda s desna, s lijeva. Djeca se vesele i trču neprestano dalje do crkve vičući: „Eto svatova!“ „Eto mlade!“ Stignuv pred oltar, djever odstupi, a mladoženja pristupi, te stane mladoj s desne strane. Nastupa čas vjenčanja. Na oltaru su dvije svijeće zapaljene. Mladenci su klekli. Svećenik stoji pred njima i govori: Zaručniče N. odgovorite mi na ova pitanja. Je li vaša promišljena, slobodna i ozbiljna volja ovdje nazočnu N. N. uzeti za svoju zakonitu

ženu po obredu svete matere crkve? Zaručnik odgovara: Jest, Svećenik: Obećajete li, da ćete ovdje nazočnu N. ljubiti kao sam sebe i kako je kršćanin dužan ljubiti svoju zakonitu ženu? Zaručnik: Obećajem. Svećenik: Obećajete li, da ovdje nazočnu N. ne ćete ostaviti ni u jednoj nevolji ovoga života, već da ćete s njom u zajednici živiti, dok vas smrt ne rastavi? Zaručnik: Obećajem. Odgovoriv zaručnik, govori svećenik zaručnici: Zaručnice N. odgovorite mi i vi na ova pitanja. Je li vaša promišljena, slobodna i ozbiljna volja ovdje nazočnoga N. uzeti za svoga zakonitoga muža po obredu svete matere crkve? Zaručnica: Jest. Svećenik: Obećajete li, da ćete ovdje nazočnoga N. ljubiti kao sama sebe i da ćete mu podložna biti kao što je kršćanska žena dužna biti podložna svomu zakonitomu mužu u svem, što se ne protivi kršćanskomu zakonu? Zaručnica: Obećajem. Svećenik: Obećajete li, da ovdje nazočnoga N. ne ćete ostaviti ni u jednoj nevolji ovoga života, već da ćete s njim u zajednici živiti, dok vas smrt ne rastavi? Zaručnica: Obećajem. Iza toga produljuje svećenik: Sada dajte jedno drugomu desnu ruku. Davši jedno drugom desnu ruku, govori onda svećenik pred zaručnikom, a on za njim glasno i jasno ponavlja riječ po riječ: Ja N. uzimam tebe N. za svoju zakonitu ženu po obredu svete matere crkve i obećajem ti pred Bogom i ovim svjedocima ljubav i vjernost do groba; tako mi Bog pomogao! Istim redom ponavlja i zaručnica zaručniku. Tada im svećenik omota obje desne ruke zajedno krajem od svoje štole i govori: Ja vas spajam u ženidbeni stalež. U ime Oca, i Sina, i Duha svetoga. Amen, Po tom zatraži od mladenaca prstenove, te ih na oltaru blagoslovi, a dajuć im prstenove natrag, govori: Da utvrdite svoje svečano obećanje, podajte jedno drugom vjenčani prsten. Neka vas taj prsten sjeća ljubavi i vjernosti, koju ste si sada uzajamno obećali. Metnuv mladenci jedno drugom prsten na prst, svećenik ih blagoslovi. Tim bude vjenčanje svršeno, te mladencima najprije čestita svećenik, pa onda svi prisutni redom. Pristojbu vjenčanja plaćaju kum i stari svat, prije nego se vjenčaje ili odmah čim se vjenčanje svrši. Iz crkve kreću svatovi mladoženjinoj kući. Po starijem običaju ide mladoženja svojoj kući prije svatova, te ih pri dolasku čeka pićem i mezetom. Po novom pak običaju ide mladi s mladom ispod ruke pred svim svatovima.

Pri izlazu iz crkve dočekuje svatove s tabakom najprije onaj, koji je za vrijeme vjenčanja posluživao, držeći blagoslovljenu vodu i drugo, što je trebalo. Prolazeći mimo njega svatovi, svaki mu po nešto novca spusti na tabak. Idući svatovi putem bacaju po svjetini desno, lijevo šećerke, a djeca ih pobiru. Uz put dočekuje svatove koji kahvedžija, iznesav pred njih kakav kahveni sud s kahvenim šerbetom. Jednom rukom pljusne šerbe po putu, a u drugoj mu je tabak, na koju će mu svaki svat baciti koju paru dara. Mjesto šerbeta dočekuje što gdje svatove bardakom punim vode. Sud se pred svatove hiti tako da se razbije, a voda razlije. Svatovi pak prolazeći dobacuju dotičniku novčani dar. Ko prvi dojavi mladoženjinoj kući, da su svatovi na domaku, onaj će biti obdaren čevrmom ili maramom. Kad su se svatovi prikučili dvoru do na nekoliko koračaja, zapjevaju im u kolu djevojke:

Dobro došli, kićeni svatovi,
I doveli lijepu djevojku.
Jesi li se, kume, umorio?

Kum je u svatovima starješina toga dana, pa valja, da svi svatovi uvažuju njegovu riječ. Što god se dakle hoće, ne ide bez privole kumove. Na pragu vrata od dvorišta mladoženjine kuće dočekuje njegova majka mladu, a ako je uz nju mladoženja, onda mladence s grančicom ružmarina ili bosioka i čašom blagoslovljene vode, te ih njome poškropi i čestita im. Prije nego će mlada stupiti preko praga, sagne se i poljubi prag, a onda ljubi oboje svekrvu u ruku ili stariju ženu, koja ih je mjesto svekrve dočekala. Je li ih pak dočekala koja od mlagjih žena, onda se s njom ljube u lice i zahvaljuju na čestitanju. Tu pred pragom budu mladenci posluženi slatkom i vodom ili kašičicom smiješanoga meda i masla. Biva da u kući bude sve teklo ugodno kao med i maslo. Škropljenje blagoslovljenom vodom biva i pred kućnim pragom, a mlada i kućni prag ljubi. Po do nedavnom običaju stao bi mladoženja na kućnom pragu s odignutom desnom rukom, kako mu mlada može ispod ruke proći u znak, da je od onog časa pod njegovom vlasti. Negdje mladoj dodadu muško djetešce u naručje odmah pred vratima, negdje kad uljegne u kuću i sjedne. Mlada dijete malo pomiluje, pa daruje čevrmom. Svatovi su dakle došli, mladu doveli, te se smjestili po odregjenim mjestima. Kroz nekoliko vremena eto i

mladina ruha, ako nije prije stiglo, dok su svatovi otišli i vratili se iz crkve. Udaje li se djevojka podalje od svog mjesta, može se njezino ruho spremiti dan prije ili ići za svatovima, kad oni pogju. — Po dolasku u mladoženjinu kuću svatovi piju i mezete, vode vesele razgovore, idu kolu i hvataju se. Djever je uz mladu, on je poslužuje, ide s njom u kolo i iz kola. Ni mladoženju ne zaborave, pa i on do mlade poigrava u kolu, a odabrani se domaćin brine, da taj dan ništa ne uzmanjka. Malo kad kolo igra bez pjesme. Silne se tu pjesme mijenjaju: sad jedna, sad druga, a mnogo puta ne izostane mjestimice ni ova:

Hajte, druge, da igramo,
Da igramo i pjevamo,
Dok se nijesmo razudale.
Kad se mlade razudamo,
Ne da vojno ić' u kolo:
Sjedi more, čuvaj dvore,
Čuvaj dvore, kupi trolje!

Okolo ručanog doba utiša se kolo i pjesma. Sofre su ili stolovi namješteni. Po do nekadašnjem običaju nijesu mlada i djever sjedali za ručak sa ostalim svatovima, nego su neprestano stajali dvoreći, dok nijesu svi svatovi blagovali, a onda bi se njima dvoma dalo, da što založe. Sad se ovaj običaj skoro po svim mjestima izgubio, a osobito po gradovima, te za ručkom sjedi u pročelju mladoženja s mladom. Do njih su djever i djeveruša. Jelo se za jelom pred svatovima izmjenjuje. Kad dogje vrijeme, donese se pred kuma glava od pečenke, okićena cvijećem ili čim drugim. Kum okrene koji put pečenu glavu i izrekne, kako mu se svigja, te pokraj nje spusti novčani dar. Pečena će glava obići sve svatove i svi će je redom darovati. Nije li došla pečena glava, doći će mjesto nje velika kašika varjača, puna pilava i počevši od kuma obići će sve svatove i biti darovana. Nije li unešeno ni jedno od ovog dvoga, onda će svatovi darovati pitu ili pilav, kad se pred njih donese. Za vrijeme ručka sviraju svirači, gdje ih ima, a gdje ih nema, ondje pjevaju djevojke pripjevajući pojedine svatove i svatice.

Mi igrasmo i pjevasmo,
Svekra babu pripjevasmo.
O ti svekre, hvala našo,

Daruj nama pjesme naše.
Čestita ti kesa bila,
I u kesi desna ruka!
Kad daruje:
Hvala tebi, svekar babo,
Ti veselja dočekao,
Od sinova i kćeriju.
Djeveru:
O djevere, diko naša,
Daruj nama pjesme naše,
Darovo te Bog, pomogo te Bog!
Kad daruje:
Hvala tebi, mlad djevere,
Ti se junak oženio,
Onom dragom, kojom otio!

Ni jedna se osoba neće propustiti, a da se gornjom ili njoj sličnom pjesmom ne pripjeva. Evo još jedna brojanica:

Ko najljepše za sofrom sjegjaše?
Kum najljepše za sofrom sjegjaše.
Djeveru:
Ko najljepše za sofrom sjegjaše?
Ponajljepše djever sjegjaše.
Starom svatu:
Ko najljepše za sofrom sjegjaše?
Ponajljepše stari svat sjegjaše.

Tako se obregjuju svi svatovi, a dariva svaki. Poslije ručka valja saprati ruke. Djever pogje s legjenom, a mlada s ibrikom i maramom naokolo, te mlada polijeva ruke, ujedno dajući maramu, da se otiru. Ko god će ruke nad legjenom prati, taj već unaprijed drži u jednoj ruci novac, što će ga spustiti u legjen, čim ruke umije. Što dara pane pečenoj glavi, varjači, pilavu ili piti, to spada onima, koji su se bavili zgotovljanjem ručka. Što dara pane djevojkama, kad pripjevavaju, to one megju se i dijele. A što dara pane u legjen ono je mladino. Ovi svi običaji još traju svuda osim, gdje se suviše po modi dalo. Iza ručka se nastavlja veselje, igranje i pjevanje. Pjesma se za pjesmom izmjenjuje, negdje ovako, negdje

onako. Pa od mnogih neka se makar jedna čuje, koja se takogjer u nekim mjestima pjeva:

Megju dvjema gorama,
Megju dvjema vodama,
Dvoje mlado zborilo:
„Hajd' da idemo spavati,
Ko se prije probudi,
Jedno drugo da ljubi."
Bog pomože djevojci
Pa se prije probudi
I junaka obljubi,
A onda mu govori:
„Ustan' gore, ljubljeni,
Vidjeće nas dušmani,
Dokazaće rodbini,
Da smo mladi ljubljeni,
A mi nijesmo bora mi!"

Mladoženja može i ne obdržavati potpuna ručka, pa će se svatovi, posluživ se po volji pićem i mezetom, razići, a ostati mladež igrajući i pjevajući. Ako otalen nije daleko razveze se igranje kola sokacima čak do mladine i kumove kuće, pa opet natrag mladoženjinoj kući. Pred večer se stanu opet svatovi okupljati. Obdržavaće se svečana svatovska večera. Svi običaji, što su se imali sprovesti za ručkom, sprovešće se tekom večere. Ako ne ranije, a to najkašnje pred večeru skinuće koja žena s mlade duvak i baciti ga megju djevojke ili mahnuti njime po djevojkama, želeći im time, da i one, što prije dogju pod duvak, to jest, da se poudadu. Pošto večera progje, produljuje se pirovanje. U neko doba po večeri unijeće se svatovima crna kahva. Počastiv se svatovi crnom kahvom i darovavši fingjane, u brzo po tom eto im mlade s djeverom i jednom ženom, koja drži na tabaku složene boščaluke, što ih je s majkom svojom priredila i za pojedine osobe odredila i u sanduk složila. Mlada će najprije pristupiti svekru, poljubiti ga u ruku, te mu spustiti na krilo dar, što joj ga žena stojeći uz nju, s tabaka dodaje. Nema li mlada svekra, da od njega počne darivanjem, onda će početi dijeliti darove počam od kuma, pa sve dalje redom. Kako mlada spušta darove, tako i nju mogu svatovi odmah darivati.

Dar se, što ga oni mladi daju, sastoji u novcu, a zavisi o tom, kako koji zauzimlje važnije mjesto kao svat. Ako nijesu svatovi ovog puta darovali mladu, darovaće je kasnije, kad po drugi put dogje, da se s njima oprosti, a to biva pred što će mlada poći u ložnicu. Tko pri polasku u ložnicu izuje mladu, naći će u obući novčani dar. Djever mladu najragje dariva prstenom. Zanimivo je ove večeri, kako se u Lijevnu daje „top“ svim momcima, koji su po danu igrali u kolu. Taj se „top“ sastoji u tom, što se u rubac zaveže po malo od svake vrste jela, pa se umota i dadne momku. Djever i kuma, ili kako je još zovu jenga ili jengjija, prate najprije mladu u ložnicu, gdje je za počinak sve prostrto i namješteno. Za djevera je na dušek metnuta čevrma, a za to on razastre čaršaf po dušeku, ponamjesti jastuk, te se malo provalja po dušeku, što se tumači kao izraz želje, da Bog dadne mladi i mladoženji dosta sinova. Još se djever i kuma nijesu rastali s mladom, a već doprate mladoženju u ložnicu. Tu se pratioci s dvoje mladih pozdrave, te se povrate natrag svatovima i piruju dalje, dok je volja kumova, ili dok ga tko god ne podsjeti, da je vrijeme rastanku. Djevojke tada zapjevaju:

Hajte, druge, da se rastajemo,
Neka gradu, neka Carigradu,
A nas dvije u jednu mahalu
Za dva brata, a u jedna vrata,

Iza toga nastaje pozdravljanje s ukućanima i megjusobno pozdravljanje svatova - razlaz. Mlada osta, svadbe nesta. Slijedeći dan mlada ustaje najranije, umije se, Bogu pomoli i obuče. Gdje ima u kući starijih, ona će ih probuditi na uranak. Mlada unosi legjen i polije svakom na ruke, da se umije. Pokraj mladoženje će spustiti njemu donešene i namijenjene dônje haljine, što će ih tog jutra obući, kad ustane, umije se i Bogu pomoli. Kad su sva čeljad opremljena, unijeće mlada kahvu i rakiju. Dodajući kome od starijih rakiju ili kahvu, ljubi ga najprije u ruku. Ovom prilikom daje takogjer donešene boščaluke svekru i svekrvi, te ostalim, ako im nije razdijelila darova u večer. Svekar i svekrva, pa ni ostali ne će propustiti, a da mladu nevjestu ne daruju tada ili poslije. Prvog jutra ide zet pozdraviti punicu i njezine ukućane s bocom tako zvane „slatke“ ili „medene rakije“, jer je ovo rakija zbilja

zaslagjena medom. Punica opet sa svojim dočeka zeta, pa izljubivši se i ispitavši, pogoste se i počaste. Ako nije možda prije zet darovao svasti i punicu, darovaće sada pri rastanku. Prve nedjelje ili druge koje svetkovine iza vjenčanja ići će mlada u crkvu. Tada se nagju kod mladine kuće sve svatice i pozvane druge žene, te će mlada s njima u crkvu. Tu ona dadne kumi čevrmu, što će je ova spustiti na tabak u crkvi mjesto mladinog dara u novcu. Poslije crkve doprate opet mladu kući, posjedaju, odmore se i počaste. Mladoženja pak mora ići isti dan u crkvu ili sam ili, ako je ikako moguće, s kumom i djeverom. Mlada je dakle otpočela novi život u novoj kući. Kako je prvo jutro uranila i posluživala, onako je ta dužnost prati sve dok ne postane majkom, pa i dalje, ako nema koga mlagjega, da je izmijeni. U kući ne radi ništa bez pitanja i privole svekrvine, niti ide bez svekrve kuda u pohode. Sramota je bila vigjati muža i ženu, da sami hodaju izvan svoje kuće, ili da se pred kim starijim gledaju, jal nasmiju, a osobito pred svekrom i svekrvom. Tim se starijim iskazivalo štovanje, a stariji su radi toga svoje mlagje volili i cijenili, njima se ponosili. Mlada iskazuje starijem štovanje takogjer za ručkom i večerom. Ona se naime ne će spustiti, dok stariji ne rekne: „Sjedi nevjesta!“ Kad stariji otklen dolazi kući, nikad ga mlada ne dočekuje sjedećke, nego pred njim ustaje na noge. To isto biva i kad joj muž dolazi kući. Kad se mlada umilila mlagjima, a prisvojila ljubav i srca starijih, onda sa svojim mužem lasno prolazi. Protekav neko vrijeme nakon vjenčanja stane se mlada opremati majci u pohode. S njom će biti u pratnji svekrva kao ponajpreča. Gdje mlada nema svekrve, pratiće je pozvane žene od domaćinove strane. Biće pozvane vjenčana kuma i starosvatica, po još koja druga kuma i prija. Mlada će svojoj majci poručiti, kada će joj i koji dan doći s pohagjanima. Čini to nekoliko dana unaprijed jedno, da joj majka imadne vremena pripraviti se za doček pohogjana, a drugo, da joj majka mogne pozvati koga hoće sa svoje strane na prisustvovanje veselju onaj dan, kad budu pohogjani, Najobičnije vrijeme za pohode jesu popodnevi nedjelja ili inih svetkovina. Kad je mlada dovedena iz kojega drugoga mjesta, onda se spremi s kime iz roda muževa ili s mužem u pohode majci na više dana. Prigodom pohoda nosi kći majci i ocu što može vrijednije darove. Manje vrijednosti nosi

darove ostaloj rodbini, ako je ima u roditeljskoj kući. Kad su pohogjani u istom mjestu, goste se po podne i provesele kod mladine kuće do pred večer, a onda se zahvale, pozdrave i odilaze. Do nekoliko dana iza ovih pohogjana pohodiće majka sa svojim prijama i konama kćerku, te donijeti njoj i zetu gizdave darove. I tom se zgodom sastaju žene, koje u pohode dolaze s onima, koje ih dočekuju, pa se sve skupa opet počaste i provesele. Prošav jedni i drugi glavni pohogjani, tada će kojim zgodnim svečanim popodnevom pozivati mladu na kahvu: kumova, djeverova i starosvatova obitelj. Ima nekih mjesta, gdje mlada polazeći i na kahvu, nosi darove svim članovima svake ove obitelji, a ima mnogo mjesta takogjer, gdje mlada ništa ne nosi, već ako hoće, ponese kakvu malenkost djeci, gdje djece ima. Nego kako se vidi u nas Hrvata po Bosni i Hercegovini u svakom slučaju ide dar za dar, a to bi trebalo drugačije urediti. Posve je lijepo i pripomoći djevojku, kad se udaje, ali nije lijepo, što ona mora svakoga darovati, tko god nju daruje. Svakako bi bolje bilo s ovim običajem prekinuti, pa da djevojka ne dariva nikoga, te bi joj ovako ostalo sve, što je od koga na dar primila, inače dar za dar, slaba ili više puta nikakva korist od svih darova.

Svi su obredi katoličke crkve širom bijeloga svijeta jedni te isti, a to sam i do sad ovdje isticao. Samo što sam držao neophodno nužnim, to sam iz crkvenog obreda mjestimice u ovu radnju uzimao, pa sam tako i obred vjenčanja unio doslovno.

D. Bolovanje i liječenje.

Ništa se nije sa zdravljem ismiješalo.
Hrv. narodna riječ.

Zdravlje, zdravlje i opet zdravlje! To je najpleminitije blago, što ga Bog čovjeku daje, a mnogi ga nezna čuvati ni cijeniti drukčije, već kad ga naruši ili pokvari, pa onda jao i pomagaji daj traži lijeka! Nu može se uza sve čuvanje dogoditi, da čovjeka spopane kakva ljuta boljetica, kad i ne misli, otklen joj se i ne nada. Hrvatski narod po Bosni i Hercegovini za prošlih vremena neuk, nevješt, bez liječnika i bez ljekarija bio je sam od svoje prirode upućen na Božiju prirodu, pa da iz nje svojim prokušanim iskustvom, a na razne načine priregjuje lijekove za razne bilo vanjske, bilo nutarnje bolesti, kada ga snagju. S toga se još većina bosansko-hercegovačkog svijeta nekako klone liječnika i njegovih ljekarija, ma da se to ni na koji način ne da opravdati. Kad prizovnuti liječnik može biti dobar, ako pomogne bolesniku, ne znam, zašto ne bi bio dobar isti liječnik, ako i ne pomogne bolesniku. Ta zar ima gdje liječnik, koji od smrti liječi?! A kad se traži bolesniku savjet liječnika i njegova pomoć? Malo se kad traži na vrijeme, nego onda, kad je kasno; pa ne bi li pomoći, e onda je liječnik bolesnika umorio svojim ljekarijama. Boraveći u jednom povećem bosanskom mjestu, desio se sličan slučaj s jednom gospogjom u mome neposrednom susjedstvu, s tom razlikom, da liječnik nije dotičnu gospogju umorio, nego joj je savjetom i ljekarijama, te svojom požrtvovnošću pripomogao, koliko se dalo, ali joj je zato potpuno opravdano rekao pregledajuć je prvi put: „Hvala Bogu vi bosanske gospoje i ne znate drugo, nego po tri godine dojiti dijete i poslije godinu dana bolesti zovnuti liječnika.“ Kasno traženje liječnika obično se grozno osvećuje. Navešću i o tom ovdje jedan istinski primjer, što sam ga očima vidio prije nekoliko godina nalazeći se u bolnici jednog našeg okružnog grada. Jednog

dana dogje u istu bolnicu vrlo vigjen, inače, izuzev lijevu ruku, zdrav, rumen, seljak iz planinskih krajeva. Moglo mu je onda biti 35—40 godina. A što mu je bilo lijevoj ruci? Evo šta, po njegovom vlastitom kazivanju. Skočila mu nekakva čibuljica ispod lakta a on češi po malo danas, po malo sutra, a ono sve gore. Neko ga odvraćao, da ne ide doktoru, neko mu govorio, da privija sad ovo, sad ono, pa tako radeći otrovao krv. Otrovana se krv s mesom naglo pretvarala u gjubre, a gjubre curilo neprestano, dok nije iz cijele ruke do iznad lakta sve tako napolje isteklo, a ostala samo koža okolo kostiju. Koža je pocrnila, osušila se i ispucala. Kosti su crne poput gavrana, a zvečale su kao najsuhlja jelova daščica. Vidjelo se izmegju dvije podlaktice sa strane na stranu kao izmegju dva crna štapića. Pa šta je vrli okružni liječnik rekao na, pripovijedanje onoga jadnoga čovjeka? Rekao mu je doslavno ovo: „Da si, dragi moj, odmah sprva došao k meni, imao bi kroz 7, a najviše kroz 14 dana svoju potpuno zdravu ruku; a ovako je moramo odrezati kao suhu granu od stabla i to čim prije, dok ne bude kasno.“ To se i dogodilo odmah po podne još istoga dana. Dakle nema druge, nego na vrijeme tražiti liječničke pomoći. Ali, pošto se i mnogim narodnim lijekovima ne može poreći baš svaka vrijednost, to sam nastojao po mogućnosti pribrati što više narodnih lijekova, ujedno i s načinom, kako ih narod pripravlja i upotrebljuje proti raznim bolestima.

Kad glava boli.

Izreže se kumpira na kolutove, ti se kolutovi meću po šljepočicama i po čelu te se povežu. Mjesto krumpira mogu se uzeti kolutovi od crvenog luka, ali ih valja prije metanja posuti samljevenom kahvom. Dobro je takogjer u čistu šljivovicu rakiju zamočiti čista platna, malo ga ocijediti i metnuti na tjeme. Neki mjesto toga stuku koprive pa meću po tjemenu. Čini dobro i kad se nakadi nad prženom kahvom. I u razblaženo sirće vinovo ili jabukovo kvasiti krpu pa po čelu metati, nije rgjavo.

Kad ima vatre u očima.

Uzme se čaša bistre vode, metne se u nju grančica suha bosioka (fesligjena) i prenoći na vedroj noći. Iza toga se onom vodom ispiru oči i kvasi se čista krpica pa po očima meće poćešće puta. Uzima se i volovska bijela džigerica, kad je muško, a krav-

lja, kad je žensko. Otkine se komad džigerice, pospe se stučenim šećerom i meće se na oči. Može se uzeti i govegjeg mesa, stući ga pa metati na oči.

Kad su oči vrlo krvave.

Uzme se česno bijelog luka, očisti se i na srijedi provrti, pa nadnese nad oko, a onda žena, koja ima u prsima mlijeka, muzne koju kapljicu kroz česno u oko; malo će ugristi, ali ne smeta. Ovo predusreta. da se ne nametne biona.

Kad su podušnice.

Umoči se komad platna u mlak zejtin, pa se meće po podušnicama. To ih razbije. Može se pariti i sjernom, (neopranom) vunom. Komad se vune ugrije i metne na podušnice. To se češće ponavlja. Mjesto vune može se uzeti i stara, neoprana vunena čarapa.

Kad oteku žlijezde ispod uha.

Negdje zovu podušnice, a negdje žlijezde, što je jedno te isto, pa je i parenje isto. Ove vrsti nateknutih žlijezda nastaju najviše od jake prehlade.

Kad oteče obraz.

Ugrije se i osoli slatkog mlijeka. U mlijeko se moči komad platna, malo se ocijedi i privaljuje po obrazu.

Kad je čir u grlu

Valja čeknuti, dok čir sazrije, a onda se uzima i guta češće puta soka od limuna ili meda, a dobro je uzimati i jedno i drugo skupa, pa će se čir provaliti.

Kad iz nosa krv teče.

Da sa krv zaustavi, uzme se sud s hladnom vodom, te se onom, u koga krv teče, sipa voda poizvisoka na vrh tjemena ili na žile ispod zatioka. Postupa se i drukčije. Ako naime curi krv samo iz lijeve nozdrve, podigne se dobro u vis lijeva ruka i podrži nekoliko, krv će prestati. Isto se čini i s desnom rukom, ako krv teče samo iz desne nozdrve. Obje se pak ruke podižu u vis, ako krv ide iz obje nozdrve.

Kad ko ima žvalje.

Kad se ko iz pogana suda napije vode ili šta drugo, ili iza koga žvaljava pije, dobiće i on žvalje, to jest, stane mu se sakupljati plijesan na skrajnim sastavcima usana. Pod onom plijesni

ispuca koža, pa je vrlo ružno vidjeti, a osim toga i boli. Da tih žvalja nestane, treba ih češće maznuti po malo blatom iz uha. Može se uzeti i čiste krpe, pa je uz duljinu ispresavijati, a onda uzeti jednom rukom za jedan kraj, a drukom za drugi, te metnuti megju usne, a glavom kretati desno, lijevo tako, da krpa po žvaljama tare. Pošto se krpica zategnuta drži boljeće, ali će se žvalje istrti i malo po malo proći.

Kad je krastava čela

Većinom ispod svakoga zahoda ili prohoda teče jarak ili potočić. S obje strane jarka ima crnog, puna vlage gjubreta. Nekoliko koraka dalje od zahoda, uzme se malo onog gjubreta i metne u krpu, a u krpi se zavijeno metne u večer na kraste, pošto se prije čim preko čela poveže glava, da ne bi niz nju curila voda iz onog gjubreta. U jutro se krasta opere čistom vodom i namažu kravljim maslom. Vas taj postupak valja ponoviti nekoliko puta. Da se u takom slučaju sačuva rublje, meće se što staro pod glavu.

Kad djeca imadu perutac (Vierzger).

I ovu je bolest ružno gledati, a dugo traje. Protiv nje se uzme bijelog graha, popprži se i samelje kao kahva, te se pomiješa s mladim kravljim maslom ili kajmakom, a one se smjese na perušci uzima i polagano perutac maže.

Kad boli meso oko zuba.

Mnogi, koji od tog pate, meću pijavicu. Uzme se cjevčica, u cjevčicu se metne pijavica. U kom je otvoru cijevi glava pijavice, onaj se otvor vrlo oprezno prinese mjestu, gdje najgore boli. Tu se cijevi pritisne, dok se pijavica prihvati. Pošto se prihvatila, snima se s nje cijev polagano tako, da zadnji kraj pijavice ostane iz otvorenih usta napolje viseći. Tako je isključena mogućnost, da pijavica ide niz grlo. Uzme se takogjer žalfije ili kadulje i šapa, pa se skuha u vodi, a skuhano se zamedi i što vrućim ispiru se usta. Dobro je samim stučenim nišadorom natirati meso okolo zuba.

Kad zub boli.

Koji god zub boli, on je ili načet ili šupalj. Ako je šupalj zub, upotrebi se ona voda, što u njoj kujundžije sapiru razne stvari, a zove se po nekim mjestima srijež. Te se vode posve oprezno spusti iz čega kapljica u zub, čuvajuć se da ne ode niz grlo, jer u onoj vodi bude svašta, pa bi mogla naškoditi, ali ako dohvati

zdravih zuba, ne škodi im ništa, a šuplji zub ne će više boljeti. Da se sačuvaju zdravi zubi i oko njih meso, dobro je ispirati ih iz jutra svojom zdravom mokraćom. Najbolje je ipak spavati po noći u čarapama. A dobro je ispariti noge u mlakoj, posoljenoj vodi.

Kad djeca imadu krupicu.

Koje dijete ima krupicu ili izasute bobuljice po jeziku, ono dijete neprestano bali i bale mu se cijedeći otežu. Uzme se nekoliko zrna karanfila i dobro se u čem ispeku na vatri. Zatim se uzme nešto šapa, a na šap se metne samo trunka-osve malo mavi ili modrog kamena, te se sa šapom ispeče. Poslije se doda malo kne, a ponajviše se dometne žutog šećera. Sve se navedene stvari stuku zajedno u jedan prašak. Kažiput se od jedne ruke okvasi u vodu, a zatim okrene u onom prahu, te se onda njime djetetu dobro istiru usta. Dok se istiru, dijete je potrbušeno, kako će mu sve iz usta curiti napolje. Dosta je sigurno proti krupici i to, kad se uzme mačka, i vrh se njezinog repa umoči u med, te se omeđenim vrhom istaru dijetetu usta.

Kad ko ima grlobolju (difteriju).

Proti ovoj strašnoj bolesti ratuje narod na razne načine Najprije se razrežu kiseli krastavci i njima se obloži grlo, čim se bolest pojavi. Mjesto krastavaca uzima se i kreketuša žaba, živa se razpori, posoli i njom grlo obloži. Uzme se potanko odrezan komad slanine, kako se njim može obložiti grlo, pospe se istučenim sumporom i grlo se obloži. Dalje je dobro uzeti u čašu soli i tuknuti na so žumance od jajeta i dobro ga sa soli umiješati, po lanenoj krpi razmazati i grlo obaviti.

Dobro je i to, kad se uzme findžan lanenog sjemena, findžan ječma, oboje se stuče kao brašno i saspe u proključalu vodu u tavi, skuha se i napravi lapa, koja se meće mlaka na čistu, staru krpu, te se po grlu privija. Čim se ohladi, opet se pogrije ili druga lapa čeka skuhana. Na posljetku mnogi puste tri pijavice ispod brade po grlu, da potegnu nečistu krv.

Kad je premuklost u grlu.

Osoliti vodu, pa kad provri, snimiti i nadnijeti se nad nju otvorenim ustima, pokriv se čim po glavi, udisati onda što više pare u se, sve dok se voda ne ishladi. Ovo se ponovi nekoliko

puta, pogrijavajući vodu, ali se poslije toga valja dobro umotavati, da se znojno ne prehladi.

Kad je kašalj rikavac.

Kao najbolje sredstvo proti rikavcu daje narod djeci piti mlijeko od bijele krave. Ili se u zašećerenu crnu kahvu u findžan kane malo što finijeg zejtina. te dati, da dijete take kave popije tri, četiri findžana, ali ne uzastupce, nego dnevno i kašalj će se ublažiti. Kao treće sredstvo skuha se u pol litra mlijeka dva do tri struka divljeg maka s korjenom, lišćem i svim, pa se pije onog mlijeka po jedna čaša u jutru, podne i u večer. I u vinsko sirće močiti obični šećer, pa neka dijete pijuče.

Kad je obični kašalj.

Malo pelina, malo žalfije, komadić žutog, komadić crnog šećera, sve skuhati kao čaj, ali tako, da na pol litra savrije, procijedi se. zamedi i tekom dana popije. To se čini nekoliko dana.

Kad su gute sdvora oko vrata.

Najbolje je ispeći morsku repu, izgnječiti je i vruću privijati okolo vrata po gutama. Gdje nema morske repe, neka se upotrebi mjesto nje vruća krmeća nečist.

Kad oteku žlijezde ispod uha.

I njima je kao i mnogom uzrok prehlada. Treba ih pariti. U to ime uzme se sjerne. neoprane vune, ugrijava se i njom se žlijezde pare. Sjerna se vuna može zamijeniti neopranim, vunenim čarapima. Može se osim toga pariti platnenim krpicama, umačući ih u ugrijan zejtin. Čim se god od ovog troga pari, valja što češće mijenjati.

Kad je upala pluća.

Uzme se crvena repa, čukundruk, izriba se na erende, onda se onako izribana uzme u šaku i šaka se s repicom umoči u čistu, hladnu vodu, a po tom se opet iznese repica onako u stisnutoj šaci, ocijedi se dobro u čašu i ona se voda iscijegjena pije. Kad se potroši jedna voda, ocijedi se druga.

Kad odrasli imadu sandžije

Sandžija ili tišnica počne žigati obično s prve strane prsiju. Kad se oćuti, skupi se svih pet prsta jedne ruke, pa se skupljenim vrhovima na onom mjestu, gdje žiga, kucka isprva sve po malo, a što dalje, to sve jače i jače. Boliće, ali će se sandžija raz-

biti i proći. Proti sandžije upotrebljuje se i brabonjak od parcova ili štakora. Brabonjak se stuče i popije u rakiji. Na sandžiju se udara takodjer list duhana podmazan medom.

Kad malo dijete ima tišnice

Neka se uzme komad šifona (kamrika), pa neka se na nj pomokri koje djete ili odraslo čeljade, a onda se malo ocijedi i brže onakim mlakim šifonom obaviju djetetu prsi. Po onom se mokrom šifonu udari suh šifon i tako stane nekoliko vremena.

Kad je suha bolest.

Čim se zapozna, potopi se u vodu kantarije ili crvene kitice (Tausendguldenkraut), pa se ona voda pije, ali druga voda nipošto.

Kad je debela ili vodena bolest.

Opet se u vodu potopi kantarije, pa se samo ona voda pije, a druga se voda ne smije piti, niti se smije piti bijela kahva.

Kad prsi bole i baca se krv.

Skuha se u poklopljenom sudu nekoliko lista kalapera i žutog šećera, pa se mlako pije.

Kad je lupanje srca.

Uzme se 25 drama olova, te se isturpija što sitnije može, a onda se uzme pol litre (50 drama) meda i ovo se oboje u jednoj čaši dobro umiješa, pa se uzima po jedna mala kašičica u jutru i u večer. Kad god će se uzeti, valja ono u čaši dobro promiješati.

Kad je sipnja ili zaduha.

Upotrebljuje se isto i istim načinom, što i proti lupanju srca.

Kad prsi bole od prehlade.

Uzeti ugrijanoga luga, umotati u krpu i to obložiti koji put po prsima, da se prsi zagriju. Uzima se za odrasle i komad mavi papira, nabocka se iglom i pospe samljevenim crnim biberom, pa se metne i poveže po prsima.

Kad malo dijete bole prsi od prehlade.

I za malu se djecu upotrebljuje mavi papir i nabocka se, ali se ne smije posipati biberom, nego se nakaplje lojem sa upaljene lojane svijeće, te se metne djetetu po prsima, a haljinice se sastave i namjeste, da se onaj papir ispod njih ne miče. Nakapani loj mora onako biti mlak, kako dijete može trpiti.

Kad dijete stisne prehlada u prsima.

Treba uzeti megju prstima kamilice u kakav sudić. Na kamilicu se uspe toliko finog zejtina, da je samo namoči, a onda se doda još žumance od jajeta. To se sve umiješa, nad vatrom ugrije, po komadu krpe razmaže, pa djetetu na prsi metne, kako može mlako trpiti.

Kad zličica boli od prehlade.

Ugrijati običnog luka, metnuti u krpu i umotati, pa onako, kako se može mlako trpiti. metati na zličicu u večer, kad se legne. Može se vreo lug i vodom zakuhati, pa mlak, zakuhan u krpi metati, onda se ne rasiplje.

Kad tančine bole.

Tančine se mogu takodjer pariti mlakim lugom ili se natiru kravljim maslom jal lijepim zejtinom.

Kad je oteklina ispod rebara

Izribane na erende rotkve uzimati, pa jesti što češće. Ko nema rotkve, neka jede bijelog luka,

Kad stomak boli.

Kuha se u mlijeku peršun ili majdonos, pa se onog mlijeka pije po jedna čaša u jutru i u večer.

Kad pati stomak prehladjen.

Da se stomak zgrije, naspe se čašica dobre rakije. U rakiju se uspe nekoliko samljevena crnog bibera. Biber se s rakijom umiješa i naglo popije, da ne ostane biber u čaši,

Kad se štuca.

Onome, koga štucavica pati, treba što god iznenada reći, da se malo zamisli i prepane, pa će ga štucavica odmah ostaviti; Ili se metne nož u čašu vode, pa, dok još nož u vodi stoji, popiti nekoliko kapi one vode. Dobro je navrh kašike stučena šećera metnuti u usta, pa nekoliko kapi vode i zajedno progutati. Sustegnuti dah u se.

Kad ljutina mori.

U crkvi za vrijeme podizanja, kad svećenik podigne oštiju, pa dok pusti kalež, izgovoriti tri Očenaša i tri Zdrave Marije, te preporučiti za umrle duše, za koje se nema niko spomenuti. Dobro je uzeti i progutati malu kašičicu svinjske masti.

Kad trbuh oteče ili podbuhne.

Da opet splasne i opane, kuha se u mlijeku lišće od peršuna, kao i kad stomak boli, pa se onim mlakim lišćem, kako se može trpiti, oblaže i povezuje trbuh. Vrlo dobro čini za odrasle, a osobito za djecu, kad se u mlak zejtin stopi komad platna, ocijedi se, pa se meće po trbuhu.

Kad je srdobolja

Mlako se dno tave prevuče voskom, umuti se jaje i uspe u tavu. U tavi se prži, dok se što može bolje zarumeni, a izjutra se na štesrca pojede.

Kad ko ima trakavicu.

Najlakše se iztjera košpicama od bundave tikve. Pojede se izjutra na štesrca kroz 14 dana po jedan findžan oguljenih košpica i trakavice će nestati.

Kad je proljev.

Da proljev prestane, uzmu se dvie stambolske šiške, stuku se i potope u vodu. Kad se dobro razmoče, ona se voda pomalo pije. Isto je dobro stući pelina, rutice i šavlije, pa metnuti u običnu čistu rakiju i kad nekoliko stane, uzeti jednu kašičicu.

Kad je oganj ili vrućica.

Naspe se u kakav sud vinskog ili jabukovog sirćeta. Ovo se malo razblaži vodom. U razblaženo se sirće potopi košulja, pa se ocijedi i obuče na bolesnika. Čim se kušulja prisuši, opet se kvasi, ocjegjuje i oblači. Ako se zna, da oganj počinje, onda je dobro u toploj vodi ispariti noge do koljena, da se po tijelu istjera znoj. Vrućica će se razviti, ali manjom žestinom. Dobro djeluje i žabokrečina. To je ona zelen sa žabljom sluzi i jajima, što je ima pri krajevima riječica i močvara. Te se žabokrečine nakupi i nasoli, pa se čašaf nakvasi, te se njime bolesniku omota trup ispod ramena, pa ispod kukova. Po onom se mokrom čašafu omota drugi suh čašaf, bolesnik se pokrije i leži tako 24 sahata.

Kad je micina.

Kuha se laneno sjeme, pa se ona lapa privija, da sazrije. Kad sazrije, onda valja nastojati, da se provali. U to se ime uzme šenišna brašna i zakuha s crnim vinom i zejtinom, pa se onog tijesta malo na platno razvuče i privija se. Ovo valja često mijenjati. Ovakovo je tijesto dobro iza druge otekline, Ono ne samo

da provaljuje, nego pod njim i zrije. Za provalu se micine još upotrebljuje luk, gjirit safun i zečije salo. Sve troga se po nešto ureže u kakav sud i u sudu se sve zajedno zgnječi, što se bolje može, a po tom se meće na krpu i udara na micinu.

Kad je kostobolja (reumatizam).

Skuhaju se žile od žare, pa se kuhanim žilama oblažu bolesni udovi.

Kad je divlje meso.

Ispeče se šap pa se smrvi i posiplje. Skuha se stara hrastova kora, pa se vodom izaperu rane tri put na dan, a tri put se maže Antoni-balzamom, što se kupi u ljekarni.

Kad je crveni vjetar.

Uzme se suha lanena krpa, natire se kamforom i privija, češće mijenjajući.

Kad je uboj,

Uzme se hrena pa se sitno izerenda, a mavi se ćage naboca iglom, pomaže medom, te se po medu pospe malo hrena. Da hren ne bi pržio, podmetne se na uboj malo tanke krpice, a po njoj se privali papir s medom i hrenom. Još na uboj udaraju jareću kožu. Kao treće sredstvo upotrebljuje se zečija glava. Ona se naime cijela stuče, pospe krupnom soli, pa se privije. Dobro čini i sa soli stučeni i privijeni crveni luk.

Kad je naboj na nozi.

Kuhati bijeli grah, pa u onoj vodi pariti nogu, na kojoj je naboj.

Kad je lišaj.

Da lišaj progje, uzima se zivt iz čibuka i njim se po malo maže nekoliko puta.

Kad je isap po koži.

Da isap po koži progje, dobro je mazati i trti jakim sirćetom.

Kad je sugreb.

Potare se niz izasuto udo komadom kojuskog pokrovca, pa se onaj komad pokrovca hiti preko kuće.

Kad su bradavice.

Glavicu crvenoga luka razrezati pa potrljati bradavice, onda opet crvenom svilom svezati glavicu u cijelo i zakopati u zemlju. Pomoglo je takogjer, kad su se saprale bradavice vodom, što je konj povraća iz usta, kad pije vodu.

Da se povuče vatra.

Umutiti bjelanjak sa komadom šapa, onda metnuti na vlakno, pa priviti na dlane i na tabane.

Kad je stiska u prsima.

Nabocka se plavi papir, pospe se prosijanim tamjanom, polije rumom i meće na prsi.

Gatka o br̥adavicama.

Kad dvoje jaše na jednom konju, neka se rekne: „Jaše dvoje zasebice, nose moje bradavice,“ a prama njima otresati s ruke.

Izbrojiti bradavice, pa na lijepom štapiću zarezati oniko puta, koliko ima brudavica, pa štapić bacati gdje na raskršće. Ko nagje i odnese štapić, onaj će odnijeti i bradavice.

Doklen gdje u kući ima bolesnik, dotlen ga obilazi rodbina, susjedi i prijatelji kazujući što kakve lijekove, za koje misle, da bi mogli pomoći bolesniku. Kako ljudi većinom rade po danu, manje mogu obilaziti bolesnike po danu. Ljudi toj kršćanskoj dužnosti naspram bližnjega udovoljavaju s večera, kad mogu dulje posjediti i s bolesnikom se porazgovarati. Žene obilaze bolesnika, kad god mogu. Malo kad koja žena ide obilaziti bolesnika bez oblažaja. Kao oblažaj nose se: limunovi, naranče, kahva i šećer. A ako je u bolesnikovoj kući potreba, da bude i pića za podvorbu posjetnika, onda ko može i koliko može, ponese ili pošalje pića, kakva hoće. Često je u bolesnikovoj kući jedna ženska glava, pa joj je nemoguće na sve poslove doprijetiti, ili je možda žena sama bolesna. U ovakim slučajevima priskoče i pripomognu rogjakinje i susjetke. Iz rodbinskih se i susjednih kuća vrlo rado sjećaju bolesnika i raznim jelima, a osobito kad se zna, koje jelo bolesnik jede rado, a isto se jelo u kojoj kući gotovi. Mnogi put ode koja žena sama, ili pošalje koga mlagjega, da upita, da li je bolesniku po volji jelo, koje ona onog časa u svojoj kući gotovi, pa da mu se spremi. I pri podvorbi posjetnika, ustreba li, pripomažu rogjakinje i susjetke. Naš je hrvatski narod uvjeren, da čini dobro djelo, ako za vrijeme bolovanja osobito pazi i obilazi bolesnika, a drži kao nešto ružno ili nedostojno, ostavljati ga sama, bez obzira,

je li bolest opasna i prelazna ili ne. Još ogromna većina hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini ne vjeruje žalibože, da ima bolesti, koje mogu prelaziti s bolesnika na druge zdrave osobe, pa to biva uzrok, s koga se mnoga teška bolest širi, mjesto da joj se čuvanjem na put staje.

E. Smrt i pokop.

Od smrti nema lijeka.
Hrv. narodna riječ.

Gdje god je u kući bolesnik, nastoje ukućani, da mu pomognu zborom i tvorom. Ništa se ne propusti, što bi moglo biti od koristi, a da se ne upotrijebi. Ako pak svi savjeti, svi lijekovi, ne mogu pomoći, nijesu u stanju bolesniku zdravlja popraviti, onda mu ne preostaje ino, nego se pripremati na rastanak sa ovijem svijetom. Valja mu dakle očekivati smrtni čas, koji nikog ne prolazi. Prva je i najsvetija dužnost ukućana gledati sklonuti bolesnika, da se opremi sa svetim sakramentima umirućih, to jest, da mu se zovne svećenik, koji će ga ispovjedati, pričestiti i svetim uljem pomazati. Mnogi se bolesnik ne plaši smrti, on je čeka spokojno, pa sam traži, da mu se svećenik što češće poziva, neka se za nj Bogu moli. Samo bolesnik, koji se plaši smrti, teže se odlučuje na pozivanje svećenika, osim kad već nastupe zadnji časovi, a tim se odvlačenjem dogagja, da gdje koji presele s ovog svijeta u vječnost, neprovigjeni svetotajstvima umirućih. Imadnu volju i odluku, ali ih smrt prepriječi. Dokle je god bolesnik pri čistoj i potpunoj samosvijesti, ukućani ga razgovaraju, tješeć ga nadom u ozdravljenje. Osjetiv pak sve više i više malaksanje svojih tjelesnih i duševnih sila, okuplja okolo sebe svoje mile i drage, te se s njima opra̋šta izjavljujući im uz to svoju pošljednu volju kao pravilo, kojeg se imadu držati u življenju i vladanju iza njegove smrti. Želi li bolesnik, da po njegovoj smrti bude njegova zadnja volja u svem i svačem dostojno izvršena, to će radi veće sigurnosti zovnuti mjesnog svećenika, te dvojicu, trojicu ljudi, pa u njihovoj prisutnosti, a pred svom čeljadi, koje se tiče, očitovati svoju pošljednu volju, to jest biće sastavljena i napisana oporuka ili testamenat. Da ne bi možda radi oporuke bilo kasnije svagje, jal drugih kakvih neprilika, pozove se takogjer izaslanik od strane suda, te će prisustvovati, kad

se oporuka sastavlja. Mlagjima je dužnost, dok je stariji pri samosvijesti, pristupati mu, ljubiti ga u ruku, iskati oprost i blagoslov. Pred što se opazi, da bolesnik počinje prevraćati svijest i da su mu već zadnji časi života odbrojeni, zapaliće se blagoslovljena voštana svijeća, te metnuti bolesniku sa strane ili iznad glave tako, kako je bolesnik nikako ne može opaziti, ako bi mu se po čem svijest povratila. Može tko svijeću pokraj bolesnika držati, pa je trnuti, kad dolazi bolesnik k sebi, da se ne straši, a prižižati je, kad se bolesnik zanosi. Tako se mora biti oprezno sve, dok se bolesnik s dušom ne rastavi. Desi se, pa više puta bolesnik zamre od teških bolova, s toga se kršćanski mrtvaci nigdje ne ukapaju prije, nego progju 24 sata nakon smrti. Za osvjedočenje, je li bolesnik zbilja izdahnuo, poslužuje se narod ogledalom. Uzme se naime ogledalo, otare se, što se bolje može, te se prinese i drži nekoliko časa pred ustima dotične osobe. Je li se duša odijelila od tijela, ne će se na staklu od ogledala ništa opaziti, to jest, biće posve čisto. Nije li se pak još duša s tijelom rastala, onda će se staklo od ogledala ovlažiti i to je znak, da je duša u tijelu i da je bolesna osoba samo zamrla, pa treba čeknuti, dok se povrati ili izdahne. Općeniti je kršćanski običaj, kad tko umre, odmah oglasiti crkvenim zvonima. Umre li tko po noći, oglašuje se slijedeći dan iz jutra rano. Po smrti valja umrlog srediti i opremiti. U Bosni i Hercegovini prije svega okupaju umrloga mlakom vodom, čistom krpom i safunom. Muške mrtvace kupaju i oblače stariji oženjeni ljudi, a ženske mrtvace opet starije žene. Posušiv dobro mrtvo, okupano tijelo, oblače na nj najljepše donje i gornje haljine, što ih ima. Oprema glave ide prama tome, kakva je umrla osoba muška ili ženska. Koja žena ima dobro uzdržanu vjenčanu opremu, biće u vjenčanu opremu obučena i u njoj pokopana. Potpuno opremljena mrtvaca unesu u sobu i smjeste na odregjeno mjesto, gdje ostane 24 sata. Mrtvačka se postelja, bilo dušek ili krevet, uredi što ljepše i čistije. Ostanu li slučajno iza kupanja i oblačenja mrtvacu otvorene oči, sklopiće mu ih tko god i metnuti po novčić na gornje kapke, da na njima koji čas postoje, dok se kapci priklope, a po tom se novčići odstrane. Da ne bi usta ostala otvorena, ispresavija se marama, te se njome ispod brade podveže, a krajevi se marame svežu povrh glave. Ruke su mrtvacu na prsima prekrštene. Gdje

su ruke prekrštene, ondje se iznad njih metne križić ili kakva sveta sličica. Po jastuku se s desne i lijeve strane glave pomeću lijepe granate čevrme. Tijelo je mrtvaca pokriveno sve do prekrštenih ruku bijelim pokrovom. Kad se što potrebno za mrtvaca kupuje u čaršiji, nije lijepo cjenkati se, a domaći trgovac, kad zna, zašto je, ne će ni precijeniti. Za vrijeme od 24 sata može mrtvačka postelja biti smještena posred sobe ili pri kraju do kojeg zida. Svakako se pri smještanju uzima u obzir, da ostane dosta prostora za one, koji će kod mrtvaca sjediti. Kroz sva 24 sata, što mrtvac leži, gori mu neprestano svijeća iznad glave, a nema li mjesta, onda pored glave. Osim što kućna čeljad borave uz mrtvaca, makar na izmjenično, dolazi takogjer u kuću žalosti bližnja i daljna rodbina, te komšije, znanci i prijatelji. Kako se tko, stupajući u kuću, susreta s pojedinim, ožalošćenim članovima rodbine umrloga, tako im svatko odmah izriče svoje sažaljenje riječima: „Da je zdravo glava, a mrtvima pokoj vječni!“ Na to od njihove strane slijede pojedini odgovori: „Da su zdravo prijatelji!“ Po izrečenom se sažaljenju ide mrtvačkoj postelji. Došav do nje, prva je dužnost prekrstiti se, a pošto većinom stoji gdje na pogodnom mjestu blizu mrtvaca findžan ili čaša s blagoslovljenom vodom i grančicom masline, ružmarina ili bosioka, to je slobodno svakome, tko hoće, poškropiti mrtvaca, mahnuv iznad njeg u nakrst grančicom, umočenom prije toga u blagoslovljenu vodu. Iza tog je druga dužnost kleknuti, te se pomoliti Bogu za upokojenje duše umrle osobe. Tako cijeli dan dolazi narod mrtvacu: neki prije, neki pošlje, a u kući budu posluženi čašom rakije s tabaka. Jedino nije lijepo, da nad mrtvaca ide mlada udata žena, kojoj nije po vjenčanju mašila prva godina, a pogotovo onda ne, ako je mlada žena bremešna. Ovo ne će biti niti gatka, niti Bog zna što drugo, nego se hoće time jednostavno mlade žene odvratiti od takovih pohoda, da ne bi što možda na njih zlo djelovalo, gledajući mrtvo tijelo, ili da se ne bi prestravile. Jedna jedina praznovjernica postoji, dok mrtvac leži, a ta je, što se strogo pazi, da ne bi što živa preko njeg prešlo, a osobito, da ga ne bi otklen preskočila mačka, jer bi se mogao mrtvac po praznovjerju povukodlačiti. Kroz cijelu se noć mrtvac ne ostavlja sam. Svaki čas ima netko uza nj. Gdje nema u kući prostorija, ondje svi, koji te noći dolaze, sjede u istoj sobi, gdje je mrtvac. U kući

pak s više prostorija, odredi se koja prostorija za sjedenje. Tamo dolaze i sjede ljudi, pošto su bili kod mrtvaca i Bogu se pomolili. Žene sjede u sobi kod mrtvaca, moleći se Bogu, ili se posve tiho razgovarajući. Ove se noći šalju umorni i ožalošćeni ukućani, da koliko mognu prilegnu i odmore se, a svi ostali sjede. Gdje su ljudi sami u sobi, tu se duhani, razgovara i pripovijeda, a isto to sve biva, kad su ljudi i žene zajedno u jednoj sobi kod mrtvaca. Od vremena, do vremena poslužuju sjedioce crnom kahvom, a unose se na tabaku napunjene čaše: neke vinom. neke rakijom, a svak se poslužuje onim, čim mu je volja. Razgovaranje je i posluživanje nužno, jer se time razbija san, a prikraćuje noć. Sutra dan će u odregjene sate oglasiti crkvena zvona vrijeme pokopa ili sprovoda. Tko želi mrtvaca pratiti od kuće žalosti do hladna groba, taj hiti dotičnoj kući, što je običaj po cijelom kršćanskom svijetu, kao i to, da svećenik u prisutnosti sviju moli najprije nad mrtvacem propisane mrtvačke molitve, pa ga blagoslovi, oškropiv ga svetom vodom. Nije li prije toga bio mrtvac postavljen u sanduk, onda ga pripravljen sanduk čeka, te će u nj biti položen iza molitve i blagoslova svećeničkoga. Do nedavno bješe po nekim mjestima uobičajeno nositi mrtvace u otvorenom sanduku, što je, može se reći već sasvim prestalo, a i posve je opravdano sa zdravstvenih razloga. Kako mora biti, onako se dakle mora i raditi. Spustiv dvojica ljudi mrtvaca u sanduk, odmah se sanduk priklopi, a pokrovac prikuje, te nema više otkivanja. Dok se ovo sve svršilo, okupljeni će pratioci po bosanskom običaju biti posluženi čašicom rakije. Dalje po općim kršćanskim obredima kad je sve spremno na polazak, najprije polazi dječak noseći križ, za križem idu ostali dječaci noseći zapaljene svijeće ili čirake sa zapaljenim svijećama. Od najzadnje dvojice dječaka nosi jedan kadionicu i tamjan, a drugi posudu sa svetom vodom. Iza njih ide svećenik, obučen u žalobnu crkvenu odoru, moleći propisane mrtvačke molitve. Za svećenikom nose ljudi sanduk, te se, noseći ga, mijenjaju od čas, do čas, radi olakšice. Odmah za sandukom ide rodbina i ostali pratioci. Po Hercegovini je istom u novije doba uveden običaj, da mrtvaca prati do na groblje takogjer ženski svijet. Prije toga običaja, koliko se sjećam, ne bijaše. Ženski bi svijet ostajao kod kuće, nabrajajući i plačući za pokojnikom. Krećući sprovod od doma put groblja, može

se i u crkvu s mrtvacem svrnuti, a može i ne svrnuti, jer ovo nije strogo obvezana dužnost. Svrne li se pak u crkvu, onda će u crkvi opet svećenik moliti nad mrtvacem neke propisane molitve, blagosloviti sanduk, te će sprovod poći dalje. Svećenik se neprestano moli putem. Od doma do groblja prati sprovod takogjer glas crkvenih zvona. Prije nego sprovod stigne na groblje, bude grob iskopan i uregjen. Za kršćanske se mrtvace kopaju duboki grobovi. Dubina najplićega groba iznosi barem kolik uzrast odrasla čovjeka, a više puta dubina nadmašuje ljudski boj. Još su malo gdje po Bosni i Hercegovini u običaju stalni ljudi, koji grobove kopaju i groblje nadziru. Kad je u kom mjestu stalan grobar, onda mu se za kopanje groba plati propisana pristojba. Tko u Bosni i Hercegovini kopa grob, taj ili je član pokojnikove rodbine, susjed ili prijatelj i čini to više iz ljubavi i svoje dobre volje, nego za kakvu plaću. Kopa li grob kakav osve siromašan čovjek, dadne mu u novcu, tko šta hoće, a ne dadne li mu se ništa, ne će ni tražiti. Jedino će iza sprovoda, ako je taj bio prije podne, otići pokojnikovoj kući, gdje će mu se dati, da što popije i da ruča. Ako je sprovod bio iza podne, onda će otići na večeru. Došav sprovod do mjesta, gdje je grob iskopan, spusti se sanduk s mrtvacem pokraj groba duljinu uz duljinom groba, kako će se lakše moći prihvatiti i u zemlju spustiti. Kod groba moli svećenik nad mrtvacem, blagoslovi grob i sanduk, a po tom se spušta sanduk u zemlju. Na spušteni sanduk baci najprije svećenik malo zemlje s lopate, koju mu tko god od prisutnih doda. Poslije svećenika će svaki od prisutnih baciti makar po grumen zemlje u grob. Kad su se svi obredali, moli svećenik u zajednici s prisutnima kratku molitvu za upokojenje duše umrloga i svih umrlih uopće. Po dovršenoj se molitvi vraćaju pratioci s groblja, a ostane nekoliko ljudi, koji grob zagrnu i urede, te udare obično drveni križ umrlome iznad glave s naznačenim njegovim imenom, da se zna, tko u grobu počiva. S pratiocima se vraćaju i djeca kući. Pozivanje djece na sprovod zavisi o stanju i imanju, te dostojanstvu pokojnika i njegove rodbine. Čim je tko u boljem stanju, tim će biti više djece pozvano. Odveć siromašni pozivaju dvoje, a najviše četvero djece. Ovome je razlog, što iza svršena sprovoda po mnogim mjestima valja svu djecu darovati. Pogledom na ovo darivauje djece ne vladaju ni po-

svoj Bosni jednaki običaji, nego se što gdje podudaraju s običajima u Hercegovini, naime: svakom se djetetu dadne neka malenkost u novcu, no ni ovo davanje ne postoji po svoj Bosni i Hercegovini. Na više se mjesta ne daje djeci ništa. Gdje je mnogo djece na sprovodu, a običaj je djeci što dati, ondje se dadne samo onoj djeci, koja su nosila svijeće ili čirake, a ostaloj ne. Nego osim toga u nekim mjestima imućniji još svežu po rubac o svaki čirak. Koje dijete nosi čirak, njemu poslije sprovoda pripada rubac. Gdje rubac ne vežu o čirak, ondje dadnu po rubac svećeniku i djeci, te ih nose u ruci okolo svijeće i poslije su rupci njihovi. I marama što se veže i nosi o crkvenom križu pred sprovodom, pripada onom dječaku, što križ nosi. Mjesto rupca ili marame prebace po nekim mjestima preko crkvenog križa najljepšu novu svilenu košulju, koja nakon sprovoda pripada svećeniku, koji prati mrtvaca. — Nije još do sada po svim gradovima pao običaj, slati jelo i piće na groblje, kad tko umre. No nadati se je, da će tom običaju i po mjestima, gdje još opstoji, u brzo posve nestati traga. Takvog običaja nije bilo niti ga ima po Hercegovini. U Hercegovini se je sav trošak sastojao u tom, što se u vrijeme pokopa opremila na groblje po jedna boca vina i rakije s malo mezeta. Kad se ljudi spremaju polaziti s groblja, onaj, tko je piće donio, poreda po tabaku čaše vinske i rakinske i napunivši ih, ponudi svakoga od ljudi redom. Na tabaku stoji u ime mezeta na tasiću izmiješanog suha grožgja s grumenčićima šećera i suhim smokvama. Pri polasku netko uzme čašu vina, netko čašu rakije, a mnogi budu, koji ne uzmu ništa, nego odmah idu za svojim poslom. U Bosni je to sasvim drukčije. Tu se, osim žalosti u onoj kući, gdje je mrtvac, moraju u dan pokopa gotoviti silna raznovrsna jela i kupovati mnogo piće, što će se spremati na groblje, kao da je, Bog zna, kakovo veselje, a ne žalost. Ovo je baš posve neumjesno, jer mnogi zahvati odviše koju čašu vina ili rakije, pa tu onda nema onog, što je glavno, to jest, nema ni spomene o molitvi za dušu pokojnikovu, nego se mjesto molitve jede i pije. Pa kao da je malo, što se jelo i piće šalje na groblje, već se opet po mnogim mjestima svraćaju s groblja sve žene pokojnikovoj kući, te tu budu poslužene slatkom, čašicom rakije, urmašicama i crnom kahvom. Istom se onda razilaze svojim kućama. — Slijedeći se dan po pokopu daju prije podne u nekim mjestima za-

dušnice za pokojnika. Taj isti dan počnu pokojnikovim ukućanima dolaziti žene na žalost, noseći svaka što god sobom kao: limunova, narauača, kahve, šećera, a često gdjegdje i po bočicu rakije. I na žalosti ne može proći bez posluživanja. Naprotiv gornjem lijep je pak običaj po nekojim mjestima Bosne i Hercegovine, gdje svaka obitelj pokojnikove rodbine šalje njegovoj čeljadi u prve dane najveće žalosti, neka gotov ručak, neka gotovu večeru, dok se cijela rodbina ne obredi. Kršćanska je dužnost sjećati se što češće molitvom duše svojih umrlih. I kad tko usnije koga od svojih mrtvih, lijepo je, pomoliti se Bogu za njegovu dušu, ili platiti, da se za nj misa rekne, a može se i u crkvu spremiti voštena svijeća ili zejtina, namjeniv za umrlu dušu. Dan spominjanja i molitve za sve mrtve uopće jest 2. dan studenoga mjeseca svake godine. Tog se dana obdržaju molitve po kršćanskim crkvama širom čitavoga svijeta za sve pravovjerne umrle duše. Negdje na Dušni dan, negdje uoči Dušnog dana ide kršćanski svijet na groblje moliti se za duše svojih pokojnika, paleći im svijeće po grobovima i škropeći grobove svetom vodom.

Razno.

Naš hrvatski narod katoličke vjere drži, da svakom čovjeku za života sjedi na desnom ramenu angjeo čuvar, a na lijevom ramenu sotona ili zli duh, pa dok čovjeka s jedne strane angjeo čuva i na dobro upućuje, s druge ga strane zli duh od svakog dobra odvraća i na zlo upućuje. Po smrti dolazi duša na rajska vrata, koja čuva sv. Petar, jer je njemu dao Isus ključe od raja. Sv. pak Mihovil ima terezije, na koje mjeri dobra i zla djela, što ih je čovjek učinio za života. Blago onom, u kojega na tereziji pretegnu dobra djela, a teško onome, u kojega zla djela pretegnu. Prvi će otići u raj, a drugi u pakao. O ovom se obično najviše govori, kad se sjedi uz mrtvaca, a i u razne je molitve upleteno.

I za ostale zgode u životu ima narod obilno gradiva, kojim se služi od prilike do prilike. Tako se katkad u većem ili manjem društvu vozi razgovor o kojekakvim utvarama i prikazama, kao o: mori, vještici, vili i vukodlaku.

Prikaza.

Jedne je noći duvao jaki sjever. Rano iza ponoći pogju dva ribara niz rijeku prama južnoj strani. Izašav iz grada imali su proći putem izmegju dva groblja. Na domak groblja izvalja se nešto crno pred njih na put, pa se stane kotrljati. Kotrljajući se, bivalo je sad bijelo, sad crno. Ribari se prepali, ali se nijesu htjeli vratiti, već su išli naprijed. Ona prikaza skrene k jednome groblju, a oni prolete, što su brže mogli i umaknu sretno. Kad se pred podne vraćali kući iz lova istim putem, dogovore se, da će se u ono groblje svrnuti i pogledati, iz kog je groba bila ona prikaza. Sigurno su držali, da će na kojem grobu naći izlaz i ulaz, pa poznati po tome. Kad su naljegli izmegju groblja, opaze ovelik smotak drače i o njem komad krpetine, a to na tlima uz ogradu baš onog groblja, prema kome je prikaza skrenula. Vjetar je dakle u noći pred njima kotrljao putem onaj smotak drače s krpetinom, pa je i bilo nekad bijelo, nekad crno, dok nije vjetar s puta smaknuo.

Ovake i slične stvari nijesu drugo, nego praznovjerje, u koje niko pametan ne vjeruje, ali ipak neuk narod o tom govori s najvećim uvjerenjem.

Uz praznovjerje se u društvima pripovijeda i druga vesela šala, a često i poučna.

Ovca i kokoš.

Hranio nekakav čovjek ovcu i kokoš. Dok je ovca potrošila hraneći se tovar sijena, dotle je kokoš rasčeprkala tovar žita. I taman kad je htjela snijeti jaje, onda je uginula, a ovca je objanjila janje i ostala u životu hodajući s janjetom.

Dva kuma.

Došao jedan kum u goste drugome i zasjeo dugo vremena i ne spominjući ma išta o odlasku. Kum gosta častio i dvorio, ama mu pri kraju i dosadilo, a kum ne će da ide. Da se varkom liši gosta, pozove ga na uskakivanje s kućnog praga misleći pri tom kad gost skoči pred kuću, brže bolje zatvoriti kućna vrata. Gost pristane na uskakivanje. Domaćin skoči prvi podobro s praga pred kuću, a kum, gost, skoči mjesto s praga pred kuću, s praga natrag u kuću. Nije se dao prevariti.

Lisica i novine.

Išla lisica putem pa našla novine. Uzme novine, pa okreni, pa prevrni, dok se ražljuti, te ih hitne šapom pod put. Išao putem čovjek u susret lisici gledajuć, šta je uradila s novinama. Susretavši se s njome upita je: „Zašto ti teto, onako ljutito baci novine pod put?“ „Ah zašto“, odvrati teta, „jer u njima bješe šáre dosta, a izjesti ništa“.

Jež i vino.

Zatrebalo za božić vina. Dadnu ježu sud, i on ode po vino. Dogje s vinom istom o Jurjevdanu. Ulazeći preko praga u kuću, prevali se i prolije vino. A onda će na to onako srdito : „Bor ubio i tu vašu prešu!“

U društvima se ne samo pripovijeda, nego se i pjeva. Osobito pjeva mlagjarija, a imenito djevojke, kad ih je više u društvu, pa bile one same po danu ili u večer sa starijim skupa. Pjesmu otpočinju same, ili ih na to potaknu stariji pripomenuvši : „Hajde, djevojke, malo zapjevajte.“ I dok djevojke pjevaju, stariji ih rado slušaju.

Trgovac djevojka.

Ja na brdo, a sunce za brdo,
Kad na brdu zaspala djevojka,
Pod glavom joj snopak djeteline.
Svezah konja za jelu zelenu,
A sokola na jelovu granu.
Malo trenuh, pa se brzo prenuh,
Kad mi nema konja ni sokola,
Niti ima lijepe djevojke.
Tjerah traga do Novog Pazara,
I tu nagjoh lijepu djevojku,
Gdje prodaje konja i sokola.
Konja daje za dobra junaka,
A sokola za oči junačke.

Ivo i Mara.

Platno snuje plemenita Mara,
U zelenoj bašči pod narančom.
Tuda Ivo šečuć prohodio,
Lijepoj se Mari našalio,
Našalio i namaskario:
„Dušo Mure prisnuj mi rukave“.
— „Hoću, Ivo, i stan i rukave,
Svekru babi u bošči haljine,
Svekrvici svilenu košulju“.

Nesihović Ivo.

Vezak vezla Mara materina,
Do nje sio Nesihović Ivo,
Broji Mari po gjergjefu grane:
Tridest grana, četrdeset lala.
U to kucnu halka na vratima,
Al to Marin iz čaršije babo.
Prepade se Nesihović Ivo,
Pa kroz pendžer napolje skočio.
Junak bio, ništa ne slomio,
Već desnicu u ramenu ruku
I lijevu nogu u koljenu.

Sarajlija i Mostarlija.

U Sarajvu pokraj Latinluka,
Prodaje se zelena dolama.
Kupuje je Ivo Sarajlija,
Nadmiće se Niko Mostarlija.
Njemu veli Ivo Sarajlija:
„Odmakni se, Niko Mostarlija,
Puna mi je šarka o ramenu,
Moja mi je seka napunila,
Puneći je riječi govorila:
„Ova puška na daleko pukla,
I ubila Niku Mostarliju“.

Mnogo puta i ozbiljne razgovore narod zaslagjuje podesnim poslovicama, rečenicama iz frazeologije, upadicama i zagonetkama, te evo po gdjekoja i iz tog blaga narodnih hrvatskih umotvorina.

Iz frazeologije.

Koza krep, brdu rep. (Ko se drži više nego što može).

Kao da mu deveti psima melje. (Kaže se oholici).

Kao da mu je vrana mozak popila. (Kaže se nedosjetljivu).

Majka Todu podigla na modu. (Kad se stara nošnja zamjenjuje novom.)

Kao da mu mengjuh u uho zabode. (Kad ko naglo zašuti).

Kuća se zatvorila mrtvačkim rogom. (Kad sve u kući pomre).

I kokoš kaže: kako — ko. (Kad se hoće reći, da svi ljudi ne misle jednako).

Da stane na hanska vrata, han bi zatvorila. (Veli se ružnoj ženskoj osobi).

Nikud majci, nikud u djevere. (Kad ko nema roda).

S kiše na krupu. (Sa zla na gore).

Pristao kao čičak za jaje. (Kad ko zašto ne priliči).

Nebi mu bumbar glavu za tri dni obletio. (Kad ko ima veliku i debelu glavu, a lijen je u radu).

Izuo opanke. (Kad ko umre).

Cvili kao guja u procijepu. (Kad ko plače i nabraja).

Hrve se kao Karavlah s megjedom. (Kad se ko bori s kakvom nevoljom).

Igra medo u mahali, i u nas će doći. (Kad se pojavljuje gdje kakova novost).

Jezetaj, ne ruketaj. (Zbori, a rukom ne diraj).

Nasjela mu krv na oči. (Kad je ko na zlo spreman).

Hiti kao spućen. (Kad je ko lijen).

Poslovice.

Udri po šiji boli po vratu. Dok ja svakom ejvala, osta glava ćelava. Kad u nebu grmi, svak se sebi boji. Uzmi vraga radi blaga, blaga nesta, a vrag osta. Potegni komarcu nogu, riknuše i crijeva. Ko sluša svakoga, zlo čini; ko ne sluša nikoga, čini još gore. I zid uho ima. Ko umije, njemu dvije; ko ne umije ne će ni jedne. Valja preskočiti, pa onda reći: hop! Sedam kraljeva vijeće vijećalo, kad u jutro na božiju bilo.

Gatalice.

Kad uho zvoni. (Doći će glas).

Kad svrbi lijevi dlan. (Primiće se novaca).

Kad svrbi desni dlan. (Davaće se novaca).

Kad svrbi nos. (Biće ljutine).

Kad se štuca. (Neko spominje).

Kad je jašterica ili laživica na jeziku. (Neko dotičnog ogovara).

Kad na koga pane konjska muha. (Biće putovanja).

Kad pri jelu pane zalogaj. (Neko je od rodbine gladan).

Kad švraka kreči na kući. (Neko će doći).

Kad pijevac u nevrijeme pjeva. (Biće promjene u vrem

Zagonetke.

Manje od oraha, teže od tovara. (Ugljen vatre).

Bijelo kao sir, repato kao miš. (Repa).

Crno maleno, po srijedi taneno. (Mrav).

U našega soldata puške od zlata. (Struk kukuruza s klipovima).

Devet se baba po ledu plaza. (Uštipci na maslu).

Pitalice.

Gdje je sredina svijeta? (Gdje čovjek stoji).

Ko je ostario? (Ko je umro).

Sto na svašto pada? (Ime).

Sto hoda na glavi? (Čavao u potkovi).

Sto putuje na legjima? (Lagja).

U šta je uho na legjima? (Sača ili péke).

Upadice.

Dušo si mi draga. Dušo si mi medena. Dragane moj. Janje si mi moje. Pobratime ti mi si. Dragi moj jarane. Jabuko si medena. Zlatane moj. Prijatelju dragoviću. Drago si moje janje. Jarane si moj. Jabuko si moja. Dobar si čovječe. Po Bogu si brate. Moj prijane. Sokole moj.

SADRŽAJ.

